

**Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казакский национальный педагогический университет имени Абая
Kazakh national pedagogical university after Abai**

ХАБАРШЫ ВЕСТНИК BULLETIN

**«Әлеуметтану және саяси ғылымдар» сериясы
Серия «Социологические и политические науки»
Series of «Sociological and Political sciences»
№2 (78) 2022**

Абай атындағы
Қазақ ұлттық педагогикалық
университеті

ХАБАРШЫ

«Әлеуметтік және саяси ғылымдар»
сериясы, №2 (78), 2022

2001 ж. бастап шығады.
Шығару жиілігі – жылына 4 нөмір

Бас редактор:

ҚР ҰҒА корр.-мүшесі, филол.ғ.д.,
проф.

Р.Б. ӘБСАТТАРОВ

Бас редактордың орынбасары:

Г.О. Насимова – с.ғ.д., проф.

PhD, **Ж.Ж. Куанышбаева**
(жауапты хатшы)

Редакция алқасы:

ҚР ҰҒА академигі, а.ғ.д., проф.

З.К. Шаукенова

а.ғ.д., проф. **Г.С. Абдирайымова**

а.ғ.д., проф. **З.Ж. Жаназарова**

PhD докторы, проф. **Лим Че Ван**
(Оңтүстік Корея)

а.ғ.д., проф. **Н.П. Нарбут** (Ресей)

филол.ғ.д., проф. **И.А. Рау** (Германия)

а.ғ.д., проф. **Т.Ж. Қалдыбаева**

с.ғ.д., проф. **С.В. Решетников**

(Белоруссия)

PhD докторы, проф. **Лоранс Тен**

(Франция)

филол.ғ.д., проф. **Е.А. Харьковченко**

(Украина)

с.ғ.д., проф. **Н.П. Медведев** (Ресей)

с.ғ.д., профессор **Б.М. Торогелдиева**

(Қырғызстан)

с.ғ.д., доцент **А.Ж. Мұқажанова**

с.ғ.д., доцент **Н.Б. Сейсен**

© Абай атындағы

Қазақ ұлттық педагогикалық
университеті, 2022

ҚР мәдениет және ақпарат
министрлігінде 2021 жылы наурыздың
19-де қайта тіркелген
№KZ89VPY00033638

Басуға 24.05.2023 қол қойылды.
Пішімі 60x84 1/8. Көлемі 12,7 е.б.т.
Таралымы 300 дана. Тапсырыс 664.

050010, Алматы қаласы,
Достық даңғылы, 13.
Абай атындағы ҚазҰПУ

Абай атындағы Қазақ ұлттық
педагогикалық университетінің
«Ұлағат» баспасы

М А З М Ұ Н Ы
С О Д Е Р Ж А Н И Е
C O N T E N T

ӘЛЕУМЕТТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ
АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СОЦИОЛОГИИ
TOPICAL ISSUES OF SOCIOLOGY

Shormanbayeva D., Ivleva E., Khmel'nitskaya O.
Communication foundations of the information society
and trends of its development under the conditions of
globalization..... 5

Шорманбаева Д.Г., Ивлева Е.Н. Хмельницкая О.М.
Ақпараттық қоғамның коммуникативтік негіздері
және жаһандану жағдайындағы оның даму
тенденциялары

Шорманбаева Д.Г., Ивлева Е.Н. Хмельницкая О.М.
Коммуникативные основы информационного
общества и тенденции его развития в условиях
глобализации

Kantayeva K. Consumer behavior in the modern
digital society: trends, problems and ways to
overcome..... 14

Кантаева Қ.А. Қазіргі цифрлық қоғамдағы
тұтынушылық мінез-құлық: тенденциялар, мәселе-
лер және күрес жолдары

Кантаева К.А. Потребительское поведение в
современном цифровом обществе: тенденции,
проблемы и пути преодоления

САЯСИ ҒЫЛЫМДАР ПРОБЛЕМАЛАРЫ
ПРОБЛЕМЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ НАУКИ
PROBLEMS OF POLITICAL SCIENCE

**Мырзабаева Б.Д., Абдыханова Ғ.Т., Нусупова А.Ж.,
Жауыншиева Ж.Б.** Қазақстан республикасында
қазақ әліпбиінің латын графикасына өтуінің саяси
аспектілері..... 21

**Myrzabayeva B., Abdykhanova G., Nusupova A.,
Zhouynshiyeva Z.** Political aspects of the transition of
the Kazakh alphabet to the latin script in the republic of
Kazakhstan

**Мырзабаева Б.Д., Абдыханова Ғ.Т., Нусупова А.Ж.,
Жауыншиева Ж.Б.** Политические аспекты пере-
хода казахского алфавита на латинскую графику в
Республике Казахстан

Самархан Д.Д., Ашинова Ж.Е. Жапонияның
сыртқы саясатындағы Синдзо Абэ доктринасы..... 28

Samarkhan D., Ashinova Zh. The Shinzo Abe
doctrine in Japanese foreign policy

Самархан Д.Д., Ашинова Ж.Е. Доктрина Синдзо
Абэ во внешней политике Японии

Казахский национальный
педагогический
университет имени Абая

ВЕСТНИК

Серия «Социологические и
политические науки»
№2 (78), 2022

Выходит с 2001 года.
Периодичность – 4 номера в год

Главный редактор:
член-корр. НАН РК, д. филос. н., проф.
Р.Б. АБСАТТАРОВ

Зам. главного редактора:
д. полит. н., проф. Г.О. Насимова

PhD, Ж.Ж. Куанышбаева
(ответ. секретарь)

Редакционная коллегия:
Академик НАН РК, д. с. н., проф.
З.К. Шаукенова
д. с. н., проф. Г.С. Абдирайымова
д. с. н., проф. З.Ж. Жаназарова
д. PhD, проф. Лим Че Ван
(Южная Корея)
д. с. н., проф. Н.П. Нарбут (Россия)
д. филос. н., проф. И.А. Рау (Германия)
д. с. н., проф. Т.Ж. Калдыбаева
д. п. н., проф. С.В. Решетников
(Белоруссия),
д. PhD, проф. Лоранс Тен (Франция),
д. филос. н., проф. Е.А. Харьковщенко
(Украина)
д. полит. н., проф. Н.П. Медведев
(Россия)
д. п. н., профессор Б.М. Торогелдиева
(Кыргызстан)
д. полит. н., доцент
А.Ж. Мукажанова,
д. полит. н., доцент Н.Б. Сейсен

© Казахский национальный
педагогический университет
имени Абая, 2022

Зарегистрировано
в Министерстве культуры и
информации РК переучет 19 марта 2021 г.
№KZ89VPY00033638

Подписано в печать 24.05.2023.
Формат 60x84 1/8.
Объем 12,7 уч.-изд.л.
Тираж 300 экз. Заказ 664.

050010, г. Алматы,
пр. Достык, 13. КазНПУ им. Абая

Издательство «Ұлағат»
Казахского национального
педагогического
университета имени Абая

ШЕТЕЛ ҒАЛЫМДАРЫНЫҢ МІНБЕСІ
ТРИБУНА ЗАРУБЕЖНЫХ УЧЕНЫХ
TRIBUNE OF FOREIGN SCIENTISTS

Абхари А.Ш. Структура современной политичес-
кой элиты..... 39
Абхари А.Ш. Қазіргі саяси элитаның құрылымы
Azhari A. Structure of the modern political elite

Рау И.А., Абсаттаров Р.Б. «Я» и самость:
социально-политологические аспекты..... 51
Рау И.А., Әбсаттаров Р.Б. «Мен» және өзін:
әлеуметтік-саяси аспектілері
Rau I., Absattarov R. "I" and the self: socio-political
aspects

ОҚЫТУШЫЛАРҒА КӨМЕК
В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЮ
FOR THE AID TO THE TEACHER

Kuanyshbayeva Zh. Political mechanisms of
education in the spirit of national and
universal values..... 71
Куанышбаева Ж.Ж. Ұлттық және жалпы-
адамзаттық құндылықтар рухында тәрбиелеудің
саяси тетіктері
Куанышбаева Ж.Ж. Политические механизмы
воспитания в духе национальных и обще-
человеческих ценностей

МЕРЕЙТОЙ
ЮБИЛЕЙ
ANNIVERSARY

Әбсаттаров Р.Б. Ұлы ғалым, текті азамат
(Ғарифолла Есімге 75 жас)..... 84
Абсаттаров Р.Б. Корифей филологической науки
(Б.У.Джолдасбековой 60 лет)..... 93

Авторлар туралы мәлімет..... 98
Сведения об авторах
Information about the authors

**Kazakh national
pedagogical university after Abai**

BULLETIN

**Series of
«Sociological and Political sciences»
№1 (77), 2022**

Periodicity – 4 numbers in a year
Publishing from 2001

Editor-in-Chief:

*member-correspondent of NSA of RK,
doctor of philosophical science,
professor*

R.B. ABSATTAROV

Deputy Editor:

doctor of political science, professor

G.O. Nasimova

*PhD Zh.Kuanyshbayeva
(executive Secretary)*

Editorial Board:

*academician of NSA of RK, doctor of
sociological science, professor Z.K.*

Shaukenova

doctor of sociological science, professor

G.S. Abdirayimova

doctor of sociological science, professor

Z.Zh. Zhanazarova

doctor of sociological science, professor

T.Zh. Kaldybaeva

doctor of political science, professor

Lim Chae Wan (South Korea)

doctor of sociological science, professor

N.P. Narbut (Russia)

*doctor of philosophical science,
professor*

I.A. Rau (Germany)

doctor of political science, professor

S.V. Reshetnikov (Belarus)

doctor of sociological science, professor

Lourans Ten (France)

*doctor of philosophical science,
professor*

Ye.A. Kharkovshchenko (Ukraine)

doctor of political science, professor

N.P. Medvedev (Russia)

doctor of political science, professor

B.M. Toregaldieva (Kyrgyzstan)

doctor of political science, associate

professor A.Zh. Mukazhanova

*doctor of political sciences, associate
professor N.B. Seisen*

© **Kazakh national pedagogical university
after Abai, 2022**

The journal is registered by the
Ministry of Culture and Information RK
19 March 2021. №KZ89VPY00033638

Signed to print 24.05.2023. Format 60x84
¹/₈.

Volume 12,7 – ubl.literature. Edition 300
num. Order 664.

050010, Almaty, Dostyk ave., 13.
KazNPU after Abai

Publishing house «Ulagat»
Kazakh National Pedagogical University
after Abai

ӘЛЕУМЕТТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ
АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СОЦИОЛОГИИ
TOPICAL ISSUES OF SOCIOLOGY

SRSTI 20.01.04

<https://doi.org/10.51889/2528.2022.13.47.001>

D. Shormanbayeva^{1}, E. Ivleva¹, O. Khmel'nitskaya¹*

*¹Karaganda Technical University named after Abylkas Saginov,
Karaganda, Republic of Kazakhstan*

**COMMUNICATION FOUNDATIONS OF THE INFORMATION SOCIETY AND
TRENDS OF ITS DEVELOPMENT UNDER THE CONDITIONS OF
GLOBALIZATION**

Abstract

The article deals with the information society, the main distinguishing criterion of which is the decisive role of information technology in all spheres of human life. In the information society, the economy, labor and employment, culture, politics, state institutions, the institution of education, and families are being transformed. Most of the processes taking place in society are characterized by two complementary and opposite tendencies at the same time: globalization and fragmentation. The authors tried to analyze how these trends manifest themselves in various areas of social life: economy, culture, education, and politics. And they came to a conclusion. With integration into a single world information space, all institutions in society are revising and improving methods of interaction, service, and support of the population through mechanisms for the remote provision of public services based on modern information and communication technologies in building a single integrated information environment.

Key words: information society, postmodernism, transformation, internet, economy, modern culture, social institutions.

Д.Г.Шорманбаева^{1}, Е.Н.Ивлева¹, О.М.Хмельницкая¹*

*¹Әбілқас Сағынов атындағы, Қарағанды техникалық университеті,
Қарағанды, Қазақстан Республикасы*

**АҚПАРАТТЫҚ ҚОҒАМНЫҢ КОММУНИКАТИВТІК НЕГІЗДЕРІ ЖӘНЕ
ЖАҒАНДАНУ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ОНЫҢ ДАМУ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ**

Аңдатпа

Мақалада ақпараттық қоғам, оның басты ерекшелігі-ақпараттық технологиялардың адам өмірінің барлық салаларындағы шешуші рөлі қарастырылады. Ақпараттық қоғамда экономика, еңбек және жұмыспен қамту, мәдениет, саясат, мемлекеттік институттар, білім беру институты, отбасы өзгеруде. Қоғамда болып жатқан процестердің көпшілігі бір мезгілде екі қосымша және қарама-қарсы үрдістермен сипатталады: жаһандану және фрагментация. Авторлар бұл тенденциялардың әлеуметтік өмірдің әртүрлі салаларында: экономика, мәдениет, білім және саясатта қалай көрінетінін талдауға тырысты. Және олар қорытындыға келді. Біртұтас әлемдік ақпараттық кеңістікке интеграциялану дегеніміз не, қоғамдағы барлық институттар бірыңғай интеграцияланған ақпараттық ортаны құру кезінде қазіргі заманғы ақпараттық - коммуникациялық технологиялар негізінде мемлекеттік қызметтерді

қашықтықтан ұсыну тетіктері арқылы өзара іс-қимыл жасау, халыққа қызмет көрсету және қолдау әдістерін қайта қарайды және жетілдіреді.

Түйін сөздер: ақпараттық қоғам, постмодернизм, трансформация, интернет, экономика, заманауи мәдениет, әлеуметтік институттар.

Шорманбаева Д.Г.^{1}, Ивлева Е.Н.¹, Хмельницкая О.М.¹*

*¹Карагандинский технический университет им. Абылкаса Сагинова,
г. Караганда, Республика Казахстан*

КОММУНИКАТИВНЫЕ ОСНОВЫ ИНФОРМАЦИОННОГО ОБЩЕСТВА И ТЕНДЕНЦИИ ЕГО РАЗВИТИЯ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Аннотация

В статье рассматривается информационное общество, главным отличающим критерием которого становится определяющая роль информационных технологий во всех сферах жизнедеятельности людей. В информационном обществе трансформируются экономика, труд и занятость, культура, политика, государственные институты, институт образования, семьи. Большинство процессов, происходящих в социуме, характеризуются двумя взаимодополняющими и противоположными тенденциями одновременно: глобализацией и фрагментацией. Авторы попытались проанализировать, каким образом указанные тенденции проявляют себя в различных сферах социальной жизни: экономике, культуре, образовании и политике. И пришли к выводу. Что происходит интеграция в единое мировое информационное пространство, все институты в обществе пересматривают и совершенствуют методы взаимодействия, обслуживания и поддержки населения посредством механизмов дистанционного предоставления государственных услуг на основе современных информационно - коммуникационных технологий при построении единой интегрированной информационной среды.

Ключевые слова: информационное общество, постмодернизм, трансформация, интернет, экономика, современная культура, социальные институты.

Introduction

Since the mid-1960s, Western sociologists and social philosophers (D. Bell, D. Riesman, O. Toffler, A. Touraine, etc.) have been actively discussing the entry of the most developed countries into a qualitatively different stage of social development, characterized by them as a post-industrial or information society, the main distinguishing criterion of which is the decisive role of information technology in all spheres of human life. A distinctive feature of the post-industrial society is information activity, which is the main source of growth of both knowledge and wealth. The production of information and knowledge comes to the fore in modern society. In this regard, the post-industrial society can be understood as an information society.

Modern researchers of social reality call modern society differently. “These names are based on what has already been achieved by man, carry a transitional connotation, giving rise to a feeling of the “end of history” ... we are dealing with a pluralistic breadth of ideas about the future society, as well as with the uncertainty and abundance of projects for its possible development” [1].

Methods

In the scientific literature, there are the following approaches to the study of the network society:

- post-industrialism (D. Bell, E. Toffler);
- post-capitalism (R. Dahrendorf);
- postmodernism (J. Baudrillard, M. Poster).

Daniel Bell, one of the founders of the information society theory, singled out its characteristic features. The information society is a kind of post-industrialism. Developing the idea of post-industrialism, the scientist defines information as the leading element of the whole society. Theoretical knowledge is essential, thanks to which social changes in society are enhanced. According to Bell, the main feature of the post-industrial society is the transition from the production of things to the production of services and the associated increase in the share of the intelligentsia. The specificity of the post-industrial society is that knowledge, not machines, takes the leading role. The result of this process is an increase in the number of high-tech industries, the spread of innovations, and the desire to introduce scientific developments into everyday life. D. Bell defines the essence of the information society through the changes taking place in modern society, thereby highlighting the features that will distinguish the formed information society from a new type of society. With the spread of the Internet, a social system based on telecommunications will become of great importance for the social life of society, the methods of production and increment of knowledge, the nature of labor and labor relations, as well as for the economy with the spread of the Internet. “The revolution in the organization and processing of information and knowledge, in which the computer plays a central role, is unfolding simultaneously with the formation of a post-industrial society” [1]. The most important aspects of the “new” society are the transition from an industrial to service society; the growing role of codified theoretical knowledge in conjunction with innovation; the transformation of the Internet into the main element of social life. From the point of view of D. Bell, information is the basis for determining the social structure of society. That is, the basis for the stratification of society is information, which becomes a basic resource.

T. Stoner gives a detailed description of the concept of “information”, noting that in a number of points it is fundamentally different from other types of values: “... information, like capital, can be accumulated and stored for future use. In a post-industrial society, national information resources are its main economic value, its greatest potential source of wealth... the information has...specific properties. If I have 1000 acres of land and give 500 acres of them to someone, I will have only half of the original area. But if I have a certain amount of information and I give half of it to another person, I will have everything that was. If I allow someone to use my information, it is reasonable to assume that he will share something useful with me. So while transactions over material things lead to competition, information exchange leads to cooperation. Information is a resource that can be shared without regret. Another specific feature of information consumption is that, in contrast to the consumption of materials or energy, which leads to an increase in entropy in the Universe, the use of information leads to the opposite effect - it increases human knowledge, increases organization in the environment and reduces entropy” [2, p.99].

Society is entering a new phase of development: being based on information, its storage, increment, and exchange, it allows a person to develop more harmoniously and dynamically, since the exchange of information does not impoverish, but, on the contrary, enriches people. Material values can be lost, but information, if it is obtained by experience, cannot be lost, since a person is able to reproduce it.

The problem is that in the age of information technology, the amount of information that an individual needs to process is too large, that is, a modern person receives an overabundance of information, which leads to its distortion and incorrect interpretation, and this reduces its relevant value and absolute value. Information is a component of the surrounding world, “... standing on a par with such categories as matter and energy, and continues to open up wider and deeper” [3, p.48].

Researchers attribute information to a number of basic general philosophical categories, including space, time, energy, and movement. So, for example, Yu. A. Nisnevich considers information as “... a unique resource created by society itself in the process of its life”, and A.D. Ursul characterizes it as “reflection diversity”. It can be assumed that the information underlying the determination of society acts as an intermediary between a person and the surrounding world. A

person is not able to perceive society, the laws of the surrounding world, and people directly, he does it indirectly - through information. The formation of individuality occurs as a transformation of the flow of information received from outside, and their assimilation.

The fixation of information is one of its main properties since information is an intangible substance and can be transmitted, assimilated, and perceived only when it is fixed in one of the types: visual, auditory, and audiovisual. In addition, it forms the way of life of a person, and his cultural and social environment. The essential characteristic of information is its enrichment in the process of communicative transition from one subject to another.

Transformations of the social structure occur as a result of changes in social relations, which lead to the reform of social space and time, the formation of a new type of culture associated with the disappearance of territoriality as a fundamental feature of social reality. Fruitful is the concept of the information society of postmodern researchers: R. Barthes, J. Baudrillard, J.-F. Lyotard, Y. Kristeva, M. Foucault and others. The basis of this theory is the understanding of modern society as a disorganized and decentered structure.

In the information society, the economy, labor and employment, culture, politics, state institutions, the institution of education, and families are being transformed. Most of the processes taking place in society are characterized by two complementary and opposite tendencies at the same time: globalization and fragmentation. Let us consider how these trends manifest themselves in various spheres of social life: economy, culture, education, and politics.

Thanks to the development of information technology in general and the Internet in particular, a new type of economy is beginning to take shape. For the economy of modern society, knowledge, and information come to the fore (to get them, you need access to modern infrastructure), and the ability to use it correctly. The economy of modern society is becoming global, which is manifested in the creation of a large number of transnational corporations, in the development of multinational industries operating in various countries "... a global economy ... capable of operating as a single system in real-time on a global scale." The process of fragmentation of the economy is visible in the formation of local industries, and the progress of national handicraft industries. The development of the economy involves the development of such economic structures, one of the leading features of which is flexibility (the ability to narrow and expand the structure depending on the needs of society, to quickly make managerial decisions, and the possibility of changing the strategy and tactics of development). "Flexibility" became the motto of the day. It means jobs with no guarantees of worker rights, contracts that are limited in time and subject to renewal, layoffs without warning and compensation." The concept of profitability, rather than productivity, is being brought to the fore, which serves as an incentive for the development of the manufacturing sector. It is the increase in profitability in the economic sector that caused the changes associated with the formation of the economy, decentralization, and the introduction of innovations. M. Castells in his work "The Information Age ..." identifies four main ways to increase profits:

- reduction of production costs (the first step is to reduce labor costs);
- increase in labor productivity;
- expansion of the market share;
- increase in the velocity of circulation of capital.

Discussion

The formation of a global economic system is accompanied by the processes of restructuring stable social relations and organizations that exist in traditional and industrial societies, in the fields of science, culture, industry, national traditions, borders, etc. The formation of transnational corporations and the development of network links between individuals is the reason for the collapse of traditional stable labor collectives, leading to fragmentation and significant changes in family and other foundations of society. The fragmentation of the economy is obvious in the context of the fact that modern corporations are forced to take into account state policy in their activities: to introduce certain restrictions or, conversely, to approve licensing procedures even to the detriment

of increasing the profitability of production. An important point for understanding the essence of the global economy is that in modern conditions it is not comprehensive and all-encompassing, but remains fragmented and segmented depending on the inclusion of the region in the global network.

Productivity and competitiveness act as priorities in the economy, which leads to the development of innovation (to increase the first) and to the formation of flexible production (to increase the second). All states are involved in the global economy to a greater or lesser extent - depending on the level of development of state mechanisms, and the involvement of the state itself in the global economic structure. Thanks to the development of the Internet, network enterprises that exist within its framework can operate in a mode of decentralized management, decision-making flexibility, and individualized and flexible production.

The impact of the Internet on the economy is also associated with its following properties: the speed of information passing, the ability to access the target audience through advertising on certain resources, interactivity, and receiving “reactions” of consumers in real-time, which allows the manufacturer to transform its behavior, product output or advertising intentions depending on the needs of the individual. In the context of a new type of global economy, the role of man in the production and reproduction of information, products, etc. is increasing. On the other hand, he becomes the object of the constant impact of the economy on private and public life, which contributes to the formation of a flexible structure of human individuality.

The global economy influences people in such a way that they get the opportunity to formulate their requests and send them directly to the producer of social goods in exchange for the right to independently form consumer abilities. Consumption in the conditions under consideration is imposed on a person by advertising and by society itself. Goods are arranged in such a way that things become obsolete due to the release of new products that differ from the previous ones in insignificant structural elements. Under the influence of advertising, a person constantly replaces “irrelevant” models with more modern ones, which become obsolete by the time they go into mass production since by this time their next types have already been developed. “It's not just the contents of the wardrobe that need updating every season; Cars should also be changed as their cockpit designs go out of style and are no longer pleasing to the eye, working computers are thrown into the landfill as new software makes them obsolete, adored record collections on LPs are replaced by cassettes to then make way for CDs just because that new recordings are no longer presented on the old media” [4, p.37]. The global economy helps to form the mobile structure of human life and project these changes onto things.

In the economy of the network society, scientific knowledge comes to the fore, displacing both manual and mechanized labor as the main part of the cost of goods and services. Information receives the economic and social functions of capital. As a result of the transformation of productive forces and productive relations, the university as a center for the production, processing, storage, and accumulation of knowledge and innovation becomes the main social institution. At the same time, the industrial corporation, as the basis of the economy and the center of the capital, is losing its leading role in the structure of society.

Specific form and content are expressed in labor resources and relationships. In the information society, work becomes decentralized, any space is a workplace. First of all, this is due to the development of information technology (cellular communications, the Internet, fax, and other means provide the ability to quickly receive information from the office and work, even while in a traffic jam). Labor is not global because of the complexities associated with migration. There is a deformation of the system of interaction between the employer and the employee: the form of work, the level, and principles of full-time employment change, and the organization of the labor process in the form of a normalized and structured working time as a schedule of presence in the office or a schedule for the performance of labor duties by an employee loses its economic content but retains social and psychological significance, a trend of part-time employment is developing, the popularity of work to order is growing, numerous part-time jobs, a self-employment system are relevant. M.

Castells notes the following trends in the development of labor relations in the information society: "... the displacement of agricultural employment; ...rapid growth in managerial, professional and technical jobs; the formation of a "white-collar" proletariat made up of office workers and trade workers; ...relative modernization of the professional structure over time, with a higher increase in the share of occupations that require higher qualifications and a high level of education..." [5, p.138].

The specificity of the modern labor market is the interdependence of the labor force due to the development of transnational corporations, a large volume of exports of goods, and in some cases, the change in the labor force is proportional, sometimes - asymmetric, which is primarily due to the automation of routine processes and an increase in the number of highly qualified employees).

Thanks to the spread of the Internet, there is also an exchange of personnel. Many people start with the improvement of the subcontracting system, due to which there is a reduction in jobs in some countries and their increase in others (working remotely - in fact, this makes it possible to work in any enterprise, regardless of national and state borders, "... although there is no unified global labor market and therefore a global labor force, in the information economy there is a global interdependence of the labor force" [6, With. 386]. An important point in the development of the workforce is the automation of routine processes in the context of work, which allows, on the one hand, reducing the number of people involved in routine work, and on the other hand, to increase the number of highly educated employees with the ability to analyze the available data. The change in both labor relations and employment, in general, is associated with the individualization of the responsibility of specialists, the growth of the level of education, and the ability to retrain and constantly improve skills, as well as the displacement of unskilled workers by automated processes.

An important trend in employment is flexibility, which characterizes working hours, wages, working conditions, job tasks, and functions. All this leads to constant instability in the labor market and to the continuous retraining of employees, which is associated not only with the introduction of new technologies but also with the deformation of the requirements for the employee himself, even for a permanent worker. The development of labor relations is taking place in the direction of decentralization of work, an increase in part-time employment and self-employment, restructuring of the workplace, individualization of labor, and the need for regular advanced training and reorientation of workers.

In the conditions of automated production, "structural unemployment" arises - a state of the labor market in which everything necessary to maintain the life of society can be produced by two-thirds of the working population, and in the long term, this will require only one-third. Automation of labor in the near future can lead to the fact that many people will lose their livelihood, and become "...economically useless and socially redundant..." [7, p. 254]. That is, a person finds himself in a situation of instability of his own economic situation and begins to depend on the processes of automation and globalization at the local level.

Modern culture is interactive, capable of continuous adaptation to the surrounding reality, it becomes a virtual network culture based on information technology, "... all areas that serve culture are forced to change distribution formats, moving from static book forms of communication to mobile information and communication forms..." [8, p.86].

The leading role in modern culture is assigned to the media, including television, newspapers, and radio. The Internet has combined them into one kind - a global media called multimedia. The Internet itself is a mass media that simultaneously includes radio, television, and newspapers, and thanks to hypertext, a single media operates, which simultaneously allows you to receive video sequences, visual text, and audio comments. "From the point of view of the medium, different types of communication tend to borrow principles from each other: interactive educational programs look like video games; newscasts are built as audiovisual shows; trials are broadcast like soap operas..." [8, p. 102], there is a mixture of styles, stylistic eclecticism is formed. Culture not only develops thanks to the Internet but also persists and spreads, which in many ways has a positive effect. The

Internet allows the structuring of society into social strata through the criterion of access to the Internet, which segments society not into social, but into information classes, only indirectly related to the level of income and sphere of life.

If the classical culture was unidirectional and non-interactive, then the modern one becomes communicative and interactive. That is, a person ceases to be an object of cultural influence, but grows into a subject of cultural interaction, in many cases even being compared with the creator of a cultural product. One of the most important characteristics of multimedia is that they cover the field of most types of cultural expression in all their diversity. The development of multimedia means of communication leads to the devaluation of the distinction between audiovisual and print media, mass and high culture, entertainment and information, education, and propaganda. All manifestations of culture, from the worst to the best, from the most elite to the most popular, past, present and future, are connected in the information space [9]. It is multimedia that allows virtual reality to acquire the features of a social one, although they are not able to completely replace it with themselves.

The development of the Internet leads to the fact that high culture and mass culture cease to differ. All cultural products in the information society are equally accessible and can be replicated on the Internet. It is thanks to the Internet that high culture gains access to the mass consumer and takes shape in the form of cultural innovations (for example, a virtual journey through the halls of the art museums of the world as a real opportunity to get acquainted with the world's masterpieces of painting, graphics, and sculpture). One of the configurations of modern culture is interactivity, that is, the ability to change form and content depending on the needs of society [10].

With the advent of the Internet and the development of modern information and communication technologies, a new information space is being formed and integrated into single global information space. Under these conditions, state bodies are revising and improving methods of interaction, service, and support of the population through mechanisms for the remote provision of public services based on modern information and communication technologies in building a single integrated network environment.

One of the methods of interaction between public authorities and the population is the development of Internet sites. Thanks to the introduction of Internet technologies, public awareness is increased not only about the structure of state authorities, but also about the main decisions made by them, about upcoming events planned by their representatives. In the last five to seven years, institutions of both state and municipal authorities have been actively using such a method of interaction with the population as the creation of an “electronic reception”. The functioning of “electronic governments” makes power more open, and allows a person to receive an impressive amount of information about the activities of power, which ultimately leads to the relevance of the latter in relation to a particular citizen. The Internet provides an opportunity for a qualitatively different interaction in a bunch of people - power in an interactive mode, which gives rise to transparency in the activities of state authorities and local self-government.

In a traditional society, social institutions are the foundation of social reality; they are the dominant of social development and the basis for the formation of personality. With the development of the information society, “...science, power, the working class, the army, family, church, parties, etc. have already ceased to function at the global level as absolute and inviolable institutions; no one believes in them anymore, no one invests anything in them anymore.” In modern society, under the influence of information technologies, new social institutions are beginning to be created, which are based on a changing flow of information (rather than immutable social dominants). “There is a blurring of solid foundations and the opposition of external and internal, many points of view, sometimes of a dubious nature ... this is a kind of space without borders and a center, and a modernist work - be it a book or a picture - is open.”

Conclusions

As a result of the study of the main social characteristics of the information society, it was revealed that the information society is a society whose political, economic, and social determinants are inextricably linked with the production, storage, processing, and sale of information. The latter has the property of interaction, that is, it can serve as the basis for interpersonal communication, arising, changing, and transforming in the process of transition from one person to another. It should be noted that the information society is a stage in the development of society, in which the information component comes to the fore. One of the main elements is a new information order, which creates a fundamentally new way of self-identification of a person in society, which has a pluralistic beginning and many options for self-determination. It is based on a network, branched, decentered, devoid of a single control center, but covering all spheres of human life and linking the entire world space into a single virtual whole. The information society is built on the principles of hypertext, that is, non-linear and inconsistent, but as a system of endless references and branching structures. Because hyperlink ability makes it possible to complete the construction of new structural elements of society, to reformulate its goals and objectives, the need for a predetermined structure of society disappears and turns into the construction of variable models of the social structure, the place, and role of a person in society, as well as the fluidity of the social continuum [10].

The economy of the information society is becoming a global economy, with its inherent features: the creation of transnational corporations, associated with the formation of industries in various world regions, the flexibility of making managerial decisions to respond to the state of the market, the impact of the economy of an individual state on the economy of the world as a whole. One of the defining features of the economy is the emergence of flexible industries capable of supplying products to the needs of consumers and the needs of the market, segmenting the world economic space according to the principle of inclusion in the world economy. Labor is becoming decentered, remote, flexible, and individual, and the role of self-employment is increasing. The change in both labor relations and employment, in general, is associated with the individualization of the responsibility of workers, an increase in the level of education and the ability to retrain and constantly improve their skills, as well as the displacement of unskilled employees by automated processes. The main trend in the cultural sphere is the unification of various types of cultural products into a single type of digital culture, multimedia. Modern culture is interactive, capable of constant adaptation to the surrounding reality. A person becomes the subject of cultural interaction, in many cases being compared with the creator of a cultural product. Political institutions in the era of the information society are influenced by information and change their structure. State borders are transparent for virtual communication, which should lead to the formation of new principles of international law and responsibility. Integration into a single global information space is taking place, and government agencies are reviewing and improving methods of interaction, service, and support of the population through mechanisms for the remote provision of public services based on modern information and communication technologies in building a single integrated information environment.

Литература:

1. Лукина Н.П. Информационное общество: состояние и перспективы социально-философского исследования [Электронный ресурс]: // Гуманитарная информатика. - 2005. - № 1. - Электрон, версия печати, публ. - URL:)
2. Стоуньер Т. Информационное богатство: профиль постиндустриальной экономики // Новая технократическая волна на Западе. - М., 2016. - С.393.
3. Абдеев Р.Ф. Философия информационной цивилизации / Р. Ф. Абдеев. - М.: Валдос, 2014 - 161 с.
4. Кастельс М. Россия и сетевое сообщество / М.Кастельс, Э.Киселева // Мир России. - 2018. - № 1. - С.32-51.

5. Кастельс М. Становление общества сетевых структур // Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология / Под ред. В.Л. Иноземцева. - М., 2009. - С. 640.
6. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. Пер. с англ. под науч. ред. О.И. Шкаратана; Гос. ун-т. Высш. шк. экономики. - М., 2000. - 606 с.
7. Бауман З. Индивидуализированное общество / пер. с англ.; под ред. В. Л. Иноземцева // Журнал «Свободная мысль». - Москва: Логос, 2020 – 390 с.
8. Назарчк А.В. Теория коммуникации в современной философии - Издательство: М.: Прогресс-Традиция, 2019. - 320 с.
9. Гидденс Э. Ускользающий мир: как глобализация меняет нашу жизнь / Э. Гидденс. - М.: Издательство «Весь мир», 2004. - 105 с.
10. *Adaptation of a Personality in Conditions of Social and Cultural Society Transformation: monograph / D.G.Shormanbayeva, M.A.Seidinova, M.M.Kozhukhova ; Ministry of education and science of the Republic of Kazakhstan, Karaganda state technical university. - Karaganda : Publishing Department of the KSTU, 2019. - 135 p. - ISBN 978-601-315-878-5. <http://elib.kstu.kz/> Электронный каталог. - [S.l.: s. n.]*

References:

1. Lukina N.P. Information society: state and prospects of socio-philosophical research [Electronic resource]: // Humanitarian informatics. - 2005.- No.1.- Electron, print version, publ. - URL:)
2. Stoner T. Information wealth: profile of the post-industrial economy // New technocratic wave in the West. - M., 2016. - S. 393.
3. Abdeev R.F. Philosophy of information civilization / R.F.Abdeev. - M.: Valdovs, 2014 - 161 p.
4. Castells M. Russia and the network community / M.Castells, E.Kiseleva // World of Russia. - 2018. - No.1.- S. 32-51.
5. Castells M. Formation of a society of network structures // New post-industrial wave in the West. Anthology / Ed. V.L. Inozemtseva. - M., 2009. - S. 640.
6. Castells M. Information Age: Economics, Society and Culture. Per. from English. under scientific ed. O.I. Shkaratana; State. un-t. Higher school economy. - M., 2000. - 606 p.
7. Bauman Z. Individualized society/trans. from English; ed. V.L. Inozemtseva // Journal «Free Thought». - Moscow: Logos, 2020 - 390 p.
8. Nazarchk A.V. Theory of communication in modern philosophy - Publisher: M.: Progress-Tradition, 2019. -320 p.
9. Giddens E. Elusive world: how globalization changes our lives / E.Giddens. - M.: Publishing house «Ves Mir», 2004. - 105 p.
10. *Adaptation of a Personality in Conditions of Social and Cultural Society Transformation: monograph / D.G. Shormanbayeva, M.A.Seidinova, M.M.Kozhukhova; Ministry of education and science of the Republic of Kazakhstan, Karaganda state technical university. - Karaganda: Publishing Department of the KSTU, 2019. - 135 p. - ISBN 978-601-315-878-5. <http://elib.kstu.kz/> Электронный каталог. - [S. l.:s.n.]*

*K.Kantayeva**

*Abai Kazakh National Pedagogical University
Almaty, Republic of Kazakhstan*

CONSUMER BEHAVIOR IN THE MODERN DIGITAL SOCIETY: TRENDS, PROBLEMS AND WAYS TO OVERCOME

Annotation

The past year has changed consumer behavior and accelerated the transition of society into a «digital» context. Forced to stay at home, consumers are increasingly resorting to online solutions, including online banking, food delivery apps, online shopping, telemedicine and more. This work is the starting point of a broader research path on this topic. Thus, at this level of analysis, the main results are as follows:

- identification, through the analysis of reference literature, of the main research approaches to consumer behavior in general and the main criteria characterizing its theoretical aspects;
- identification of specific literature on the topic of consumer behavior in a digital society;
- a brief overview of consumer behavior research, first highlighting the main stages from a chronological point of view, and then providing a brief picture of the current situation in the digital world.

Key words: consumer society, consumer behavior, digital society, digitalization.

*Қ.А.Кантаева**

*Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Алматы, Қазақстан Республикасы*

ҚАЗІРГІ ЦИФРЛЫҚ ҚОҒАМДАҒЫ ТҰТЫНУШЫЛЫҚ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚ: ТЕНДЕНЦИЯЛАР, МӘСЕЛЕЛЕР ЖӘНЕ КҮРЕС ЖОЛДАРЫ

Аңдатпа

Өткен жыл тұтынушылық мінез-құлықты өзгертті және қоғамның «цифрлық» контекстке көшуін жеделдетті. Үйде болуға мәжбүр болған тұтынушылар онлайн-шешімдерге, соның ішінде онлайн-банкингке, азық-түлік жеткізуге арналған қосымшаларға, онлайн-дүкендерге, телемедицинаға және басқаларға көбірек жүгінеді. Бұл жұмыс осы тақырып бойынша кеңірек зерттеу жолының бастапқы нүктесі болып табылады. Осылайша, талдаудың осы деңгейінде негізгі нәтижелер келесідей:

- анықтамалық әдебиеттерді, жалпы тұтынушылық мінез-құлыққа негізгі зерттеу тәсілдерін және оның теориялық аспектілерін сипаттайтын негізгі критерийлерді талдау;
- цифрлық қоғамдағы тұтынушылық мінез-құлық тақырыбы бойынша нақты әдебиеттерді анықтау;
- тұтынушылардың мінез-құлқын зерттеуге қысқаша шолу, алдымен негізгі кезеңдерді хронологиялық тұрғыдан бөліп көрсету, содан кейін цифрлық әлемдегі қазіргі жағдайдың қысқаша көрінісін беру.

Түйін сөздер: тұтынушылық қоғам, тұтынушылық мінез-құлық, цифрлық қоғам, цифрландыру.

*Кантаева К.А. **

*Казахский национальный Педагогический университет имени Абая
Алматы, Республика Казахстан*

ПОТРЕБИТЕЛЬСКОЕ ПОВЕДЕНИЕ В СОВРЕМЕННОМ ЦИФРОВОМ ОБЩЕСТВЕ: ТЕНДЕНЦИИ, ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ ПРЕОДОЛЕНИЯ

Аннотация

Прошедший год изменил потребительское поведение и ускорил переход общества в «цифровой» контекст. Вынужденные оставаться дома, потребители все чаще прибегают к онлайн-решениям, включая онлайн-банкинг, приложения для доставки продуктов питания, онлайн-магазины, телемедицину и многое другое. Эта работа является отправной точкой более широкого исследовательского пути по этой теме. Таким образом, на этом уровне анализа основные результаты заключаются в следующем:

- выявление, посредством анализа справочной литературы, основных исследовательских подходов к потребительскому поведению в целом и основных критериев, характеризующих его теоретические аспекты;
- выявление конкретной литературы по теме потребительского поведения в цифровом обществе;
- краткий обзор исследований потребительского поведения, сначала выделяя основные этапы с хронологической точки зрения, а затем предоставляя краткую картину текущей ситуации в цифровом мире.

Ключевые слова: потребительское общество, потребительское поведение, цифровое общество, цифровизация.

Introduction

The past year has just changed consumer behavior and accelerated the transition of society to a «digital» context. Forced to stay at home, consumers are increasingly resorting to online solutions, including online banking, food and grocery delivery apps, online shopping, telemedicine and more.

Companies had to raise the bar. The ability to offer a flexible and personalized digital customer experience has become more important than ever. According to Zendesk's Customer Service Trends (CX) report for 2021, 65% of customers want to make purchases from companies offering fast and easy online transactions, and 75% are willing to spend more money on purchases from companies that can provide a satisfactory quality of customer service [1].

Messaging has been key to strong customer support during the pandemic. It has also grown faster than any other support channel, with Social messaging popularity increasing by 110% year-over-year. This is likely because messaging is convenient and personalized, where an interaction can easily be handled while working from home or even walking the dog.

Many of the drinking habits developed during the pandemic have long-term potential. The shift of wholesale online has encouraged consumers to try new products and experiences. In 2020, most financial services companies had to look for new ways to interact with customers. In 2021, the solution is clear: increase customer convenience with conversational messaging. Among financial services companies that added a new channel for customer experience in the past year, 40% pointed to social messaging apps like WhatsApp. Use messaging to handle large inflows of requests while providing personalized customer support, wherever they are. Whether it's integrating a live chat or social messaging solution on your site and or mobile app, adding messaging to your customer experience is simple. With the progressive adoption of remote working modes, you put agents in a position to provide customers with excellent service, providing them with the complete customer context in a unified space. Context allows agents to manage conversations more effectively based

on past interactions, while also helping to build stronger relationships with customers. Retailing New Trends Despite facing the ups and downs of the market for some time now, in the past year retailers have been forced to literally jump through hoops almost overnight. During the pandemic, sales in the e-commerce sector increased by 30%, and most customers plan to continue shopping online. Among the new consumption habits, more customers chose to buy online and pick up items in store (BOPIS, Buy Online, Pick up In-Store) or use apps and delivery services. In fact, BOPIS options grew by 28%, while grocery deliveries increased by 57%.

Methods

The topic of consumer behavior is of significant interest to many Sciences. This is not accidental, because the life of each person is directly related to this process. Representatives of economic and cultural groups were the first to study the phenomenon of consumption. In economic discourse, the consumption of marginalism, neoclassical economic theory, was considered as a necessary condition for the formation, affirmation and maintenance of a social situation or as a means of social control. In this case, one can point to the famous work of the American sociologist and economist Thorstein Veblen «Theory of the Empty Class» [2], which appeared in 1899, in which T. Veblen considers two behavioral strategies characteristic of the dominant class: demonstrative laziness and demonstrative consumption. An indicative consumption strategy is the amount of consumption that goes beyond the needs and needs of a person. The meaning of the whole life of these consumers is a wide and comprehensive demonstration of material goods. Owning a large property means an increase in prestige, status, and social status. Therefore, it is necessary to constantly demonstrate their wealth in order to form and maintain public opinion [3].

Aspects related to marketing make up the predominant part of the scientific production of scientists who in recent decades have been engaged in the management of cultural and artistic organizations. In this extensive cultural marketing literature, this work pays special attention to the topic of consumer behavior of art. The objectives of this research contribution are mainly as follows:

- Firstly, to define some parameters in order to provide the first display of the most recent contributions of the discipline, the study of consumer behavior, which, as it turns out, is constantly changing;

- secondly, to identify and describe a specific field of application, which, despite the general fermentation from a theoretical point of view, still remains relatively little studied: consumer art, which seems to be constantly evolving;

- finally, identify a possible key to reading in order to describe and interpret the evolution of the entire discipline, based precisely on the specifics found in the case of art consumption. As emphasized in relation to other aspects of organization and management studies (Solima, 1998, 2004; Moretti, 1999; Zan, 1999, 2000, 2001, 2003; Sicca, 2000; Sicca, Zan, 2004; Grandinetti, Moretti, 2004), even in the case of consumer behavior research, the study of such a phenomenon in relation to The art department seems to be an interesting laboratory for “testing” the theories of the entire discipline. This work is the starting point of a broader research path on this topic.

Thus, at this level of analysis, the main results are as follows:

- identification, through the analysis of reference literature, of the main research approaches to consumer behavior in general and the main criteria characterizing its theoretical aspects;

- identification of specific literature on the topic of consumer behavior in a digital society;

- description and, consequently, application to the case of consumption of theoretical concepts related to each theoretical approach identified in the digital world;

- identification of certain elements of analysis, epistemological and methodological order, which may provide a basis for thinking about the evolution of the discipline and be insufficient for verification in subsequent research. It also offers a brief overview of consumer behavior research,

first highlighting the main stages from a chronological point of view, and then providing a brief picture of the current situation in the digital world.

It aims to provide a basis for the synthesis of literature on consumer behavior of society:

- At the end of the article, starting with some general reflections on the evolution of consumer behavior, hypotheses are put forward about possible developments in consumer behavior research in society;

- Analytical approaches to the study of consumer behavior why offer in the introductory paragraph another contribution to the «current state» in consumer behavior research? Many scientists have already felt the need to clean up the increasingly extensive and well-defined literature, trying to determine some way of classifying the contributions of the subject (Hoffman, Holbrook, 1993; Belk, 1995; Solomon, 2002; Dalli, 2003).

Consequently, the research work, which has the consumer behavior of society as an object, could not avoid the proposal of an attempt to synthesize the discipline for at least three reasons:

- the topic of consumer behavior acquired significant (even quantitative) significance after a few years, and this led to the settling in time of the tradition of research, usually shared by the scientific community: the need for in order to resist, even dialectically, this “tradition”;

- related to the previous point, the level of reference frame sharing seems to be such that it limits the debate to what seems to have become, in fact, a “winning» paradigm in consumer behavior research, or a cognitive point of view;

- only recently there has been a need to switch attention to some elements that seemed alien or simply have not yet been considered by the cognitive approach, but this situation has made it necessary not only to correct the epistemological and, consequently, methodological orientations of the entire discipline, but also specific to the cognitive approach. The purpose of this article is to identify some of the most common features of various approaches to the study of consumer behavior in order to provide theoretical support for application in the case of consumer behavior.

At first, it is necessary to define the concept of consumer behavior and consumer society. The first scientists who rejected the economic approach of consumer behavior were marginalists (D.B. Clark, A. Marshall). They brought to the fore the concept of «sovereign consumer», which was interpreted as relatively independent of the structure of production and the interests of producers forced to obey the demands of demand. Within the framework of neoclassical economic theory (J. Schumpeter) [4] the consumer behavior of the «economic man» was considered through a system of postulates, including the following: his actions were subject to one dominant utilitarian motive - an egoistic desire for his own good, expressed in maximizing utility; the «economic person» acting as a consumer had clearly defined needs that were actually not limited to anything other than available resources; the consumer demonstrated a clear stability of preferences due to the rationality of his decisions; in every act of consumer choice, the «economic man» demonstrated his autonomy. He made the decision regardless of the choice of other consumers and of his past experience.

In the future, economists have developed some alternative views concerning the social elements of consumer behavior. Thus, J. Duzenberry [5] shows that consumers associate their opportunities with the consumption of other, more affluent groups, which thereby exert constant cultural pressure on them, forcing them to increase consumption volumes. H. Leibenstein [6] notes the scale and nature of consumption, not just reflecting the inequality in society in terms of the distribution of resources, but becoming a means of actively producing this social inequality. Veblen [7] indicates the fact that the consumer maintains or increases his status positions, endowed with a certain level of prestige, when making a decision. The «economic and sociological man» P. Bourdieu [8], based on his individual tastes expressing class positions, constructs a lifestyle that allows him to distance himself from other classes and maintain their subordination.

Discussion

In the postmodern theory of consumption, the most prominent role belongs to Jean Baudrillard, So, in his opinion, consumer behavior cannot be reduced only to the possession of a certain product

or service, it turns into a sphere of human self-expression based on the development of orientation skills in the modern consumer market, the ability to construct an image of one's self with its help. Proving his point, he writes: «Consumption is not a passive state of absorption and appropriation, which is opposed to the active state of production in order to balance, thus, two naive schemes of human behavior» [9]. The consumption of products and services, therefore, is not simply based on following the cultural patterns accepted in society, but turns into a creative process, into a sphere of cognitive, aesthetic reflexivity, in which a person is immersed in the process of interpreting the sign system and the intensive circulation of social preferences at all levels of society. According to J. Baudrillard, this does not lead to the complete elimination of class inequality, but passes into a more subtle form of «cultural segregation».

The analysis of consumer behavior, in fact, can be carried out on the basis of the logic of explaining the phenomenon and decomposing it into stages and elements that characterize it; or the logic of interpretation, which uses a holistic approach. Some authors, offering a comparative analysis of some consumer behavior manuals most popular at the academic level, confirmed what is noted in other studies, and how one can detect the evolution, chronological discipline:

- at the first stage (50s-second half of the 60s), the main contributions, mold, behavioral, or they focused on the stimulus-response paradigm or, with reference to higher-quality methods, they were aimed at studying the motivational system of an individual (Solomon, 2002);

- since the second half of the 1960s and throughout the 1970s, behavioral studies have been enriched with increasingly sophisticated conceptual categories, and the influence of a sociological nature and the role of social pressure on behavioral models are recognized; these paths will be accompanied and significantly developed by the contributions of psychological economics and cognitive psychology (learning process, perceived risk and the system of views personalities make up the most common logical categories in works with such a perspective).;

- also in the early 1970s and up to the early 1980s, the main trends were developing, which are characterized by an attempt to come to descriptive generalizations of the phenomenon: in general, consumer behavior is increasingly viewed as a complex decision-making process, and not as a result of decision-making, paving the way for attempts at a general understanding of the phenomenon of consumption (from purchase to purchase) (Solomon, 2002).;

- in the 1980s, the theoretical context of cognitive psychology focused on specific areas of research and, in particular, on the ways of perception, selection, interpretation, retention and use of advertising information (among other things, you can quote: Coulter, Zaltman, 1994; Coulter, Zaltman, Coulter, 2001; Zaltman, 1997, 2000; Zaltman, Moorman, 1988, 1989);

- but, again, around the 80s, until the second half of the 90s, a phase develops in which the most relevant aspect is related to the fact that within what remains essentially a cognitive thread, some consequences stand out that open the way for many areas of research⁵: some scientists focus on based on the analysis of the influence of “situational” factors on the decision-making processes about buying and, thus, on consumer behavior and consumption of products with high emotional involvement of the consumer (consumer as a person); others restore the role of social groups in decision-making processes about consumption and after consumption, analyzing their practices and languages (the consumer as part of the environment);

- the current landscape seems to be developing along three lines of the cognitive thread highlighted in the previous paragraph, with the addition of research more prominently related to emerging approaches in which it acquires relevance for the theoretical implications it highlights, the concept of “Consumer Experience” (for example, one of the research areas of this approach is called “experimental”). The behavioral approach analyzes behavior without referring to the cognitive processes of a person, which from this point of view are considered incomprehensible. The aim of the study is to predict and control behavior caused, the latter, exclusively by environmental stimuli external to humans [10]. These judgments can be schematized as shown in Figure 1.

Figure 1 - Behavioral approach

Thus, consumer behavior hides the multifactorial essence of this phenomenon, which allows us to talk about its fulfillment of a wide range of social functions such as: socializing (through consumption, the actor is «included» in various social groups, joins the social world); adaptive (consumption contributes to a more efficient use of resources, helps to adapt to new realities; integrative (consumption reflects fashion, expresses public opinion, therefore, by consuming goods, the individual is integrated into society, into a particular social group); value support (consumption is based on maintaining norms, values, traditions adopted in society. Consumer goods and behavior must meet consumer expectations, influence the deep mechanisms of perception. In this regard, we can say that consumption contributes to the preservation and maintenance of the public system); goal setting (the economic system develops, with it consumption also develops, contributing to the achievement of profits and the attraction of new customers. The ability to set new goals, achieve them, perceive and create new values indicates that consumer behavior is inherent in the goal-setting function).

In sociology, society and its changes have transformed the process of consumption beyond recognition. From passive satisfaction of needs, it was changed to creative activities, including the motives of action in the choice of a certain product, the specificity of rational and irrational action in consumption, the manifestation of autonomy on the part of the consumer in interpersonal interaction, following cultural values in the process of taste formation.

Cultural factors have the strongest influence on consumer behavior. As a carrier of fundamental values, patterns of perception, needs and behavioral stereotypes, culture has a crucial influence on a person's demands and behavior. Each class or society has its own culture, and in different societies, it influences consumer behavior differently. Consumers belonging to different subcultures form important market segments.

Often consumption has a compatible character, but even in individual consumption, a person almost certainly relates his actions to those of representatives of certain social groups and local communities. The consumer becomes the object of close examination and social control by these groups and communities that regulate both the scale and forms of consumption of various goods and services. People exchange experiences and develop social assessments of consumer goods and their producers. This exchange of information takes place in small informal groups. It happens so often that we do not even realize when our views are reflected on the behavior of our loved ones and when we ourselves are influenced by their point of view.

Conclusions

Consumer behavior is influenced by the personal characteristics of the buyer such as gender, age and life cycle stages, education, employment and economic situation, lifestyle, character traits and self-esteem.

Particularly important in the group of personality factors is the problem of rationality and irrationality of consumption. In the concepts of rational action, not all consumer practices can be defined. There are many plausible reasons why consumer behavior was characterized by a lack of rationality. From their series fall, for example, impulse purchases, as well as consumption under the influence of addictions and habits that can harm health, but which, even knowing their harmful effects, cannot refuse. [9]. A second important source may be the casual conflict between instinct and satisfaction. Instinctive behavior is not always the greatest pleasure, and in that case, to achieve great satisfaction it is necessary to go against one's instincts, showing self-discipline and refinement in everyday affairs. For example, the simplest food is great fun if you are hungry. The third reason why a consumer behaves irrationally is that the good purchased by a particular consumer requires

skills that come for a reason. Discomfort in the development of skills cannot be avoided and occurs immediately, and the pleasure of skillful consumption is distant in time, it is doubtful, so it will be neglected, and the experience of rational consumption will not accumulate in the future.

Thus, consumer behavior is a multifactorial, multifunctional phenomenon that determines the structure and dynamics of an individual's inclusion in various social groups, familiarization with the social world, the use of resources by him; reflecting the degree of ability of economic entities to find optimal balance with the market environment; preserving the culture of society; characterizing the state, content and direction of the processes of economic and social development.

Әдебиеттер:

1. Patrick G. What is CX and how has it changed in 2021? - Access mode: <https://www.zendesk.com/blog/what-is-cx/>
2. Гревал Д., Роггевен А. Л. 2020. Бөлік сауда тәжірибесін түсіну және клиенттердің саяхатын басқару. Бөлік сауда журналы, 96 (1), 3-8б.
3. Веблен Т. Еркін сынып теориясы. М., 2017. 368б.
4. Кэмпбелл С. Романтикалық этика және қазіргі тұтынушылық рух. Л., 2005. 301б.
5. Шумпетер И.А. Экономикалық талдау тарихы // Белоусов В.М. экономикалық ілімдердің тарихы: оқу. оқу құралы - Ростов н / д: Феникс, 1999. - 413-432б.
6. Лейбенштейн Х. Көпшілікке қосылу әсері, Сноб эффектісі және Веблен эффектісі сатып алу сұранысы теориясы - Қолжетімділік режимі: <http://milogiya2007.ru/miero9.htm>
7. Дюсенберри Дж.С. Табыс, жинақ және тұтынушылық мінез-құлық теориясы / Кембридж: Гарвард университетінің баспасы, 1949.
8. Радаев В.В. Тұтыну әлеуметтануы: негізгі тәсілдер // әлеуметтанулық зерттеулер. 2005. № 1. 5-18б.
9. Бурдые П. Практикалық мағына / П. Бурдые; ред. Н.А. Шматко. - Санкт-Петербург.: Алетей, 2001.
10. Герхаузен Д., Клейнлерхер К., Верхоэф П.С. 2019. Клиенттік саяхаттың әртүрлі сегменттері үшін адалдықты қалыптастыру. Бөлік сауда журналы, 95 (3), 9-29б.

References:

1. Patrick G. What is CX and how has it changed in 2021? - Access mode: <https://www.zendesk.com/blog/what-is-cx/>
2. Grewal D., Roggeveen A.L. 2020. Understanding retail experiences and customer journey management. *Journal of Retailing*, 96(1), 3-8.
3. Veblen T. *Theory of the leisure class*. M., 2017. 368 p
4. Campbell C. *The Romantic Ethic and the Spirit of Modern Consumerism*. L., 2005. 301 p.
5. Schumpeter Y.A. *History of economic analysis* / Y.A. Schumpeter // Belousov, V M. *History of Economic doctrines: textbook. manual* / Rostov n/D: Phoenix, 1999. - pp. 413-432.
6. Leibenstein H. *The effect of joining the majority, the snob effect and the Veblen effect in the theory of consumer demand* / H. Leibenstein // *Theory of consumer behavior and demand*. - Access mode: <http://milogiya2007.ru/miero9.htm>
7. Duesenberry, J. S. *Income, Saving and the Theory of Consumer Behavior* / J. S. Duesenberry. - Cambridge: Harvard University Press, 1949.
8. Radayev V.V. *Sociology of consumption: the main approaches* // *sociological research*. 2005. № 1.5-18p.
9. Bourdieu P. *practical meaning* / P. Bourdieu; Ed. N. A. Shmatko. - St. Petersburg.: Aletea, 2001.
10. Herhausen D., Kleinlercher K., Verhoef P.C. 2019. Loyalty formation for different customer journey segments. *Journal of Retailing*, 95(3), 9-29.

САЯСИ ҒЫЛЫМДАР ПРОБЛЕМАЛАРЫ ПРОБЛЕМЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ НАУКИ PROBLEMS OF POLITICAL SCIENCE

FTAMP 11.01.33

<https://doi.org/10.51889/2550.2022.95.44.002>

Б.Д. Мырзабаева^{1*}, Ғ.Т. Абдыханова¹, А.Ж. Нусупова¹, Ж.Б. Жауыншиева²

¹ М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті
Тараз қаласы, Қазақстан Республикасы

² Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті
Алматы қаласы, Қазақстан Республикасы

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ҚАЗАҚ ӘЛІПБИІНІҢ ЛАТЫН ГРАФИКАСЫНА ӨТУІНІҢ САЯСИ АСПЕКТІЛЕРІ

Аңдатпа

Мақалада қазақ әліпбиінің латын графикасына көшуінің саяси аспектілері қарастырылған, сонымен қатар қазақ қоғамының ұлттық тілдің латын әліпбиіне көшуіне қатысты әртүрлі пікірлері берілген. Бізге мәлім болғандай Қазақстан тәуелсіздігін алған уақыттан бастап латындандыру төңірегінде тіл реформасының қажеттілігі туралы кеңінен пікірталас жүріп жатыр. Бұл мәселе бойынша қазақ қоғамының қоғамдық пікірін авторлар шартты түрде екі топқа бөліп қарастырады: бұл реформаны қолдайтындар латындандыру Қазақстанның түркітілдес елдермен интеграциялануына ықпал етеді деп есептейді; тағы бір топтың пікірінше қазақ тілінің латын әліпбиіне көшуіне қарсылық білдіріп, латынға көшу қазақ халқының мәдени мұрасын жоғалтуға әкеп соқтырады деген пікірді алға тартады. Авторлар латын графикасына көшудің терең тарихи мәні бар деген қорытындыға келеді, авторлардың айтуынша, қазіргі цифрлық технологиялар дәуірінде елімізге тілдік жаңғырту ауадай қажет.

Түйін сөздер: қазақ тілі, латындандыру, емле, кириллица, интеграция, әліпби, ұлттық бірегейлік, саяси аспектілері.

B. Myrzabayeva^{1*}, G. Abdykhanova¹, A. Nusupova¹, Z. Zhauynshiyeva²

¹ M.Kh. Dulaty Taraz Regional University
Taraz, Republic of Kazakhstan

² Kazakh National Pedagogical University named after Abai
Almaty, Republic of Kazakhstan

POLITICAL ASPECTS OF THE TRANSITION OF THE KAZAKH ALPHABET TO THE LATIN SCRIPT IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract

The article discusses the political aspects of the transition of the Kazakh alphabet to the Latin alphabet, as well as presents various opinions of the Kazakh society on the transition of the national language to the Latin alphabet. As is known, from the moment of gaining Independence of Kazakhstan, there has been a wide discussion around the Latinization about the need for language reform. On this issue, the public opinion of the Kazakh society is conditionally divided by the authors into two groups: the group supporting this reform and believing that latinization contributes to the integration of Kazakhstan with the Turkic-speaking countries; a group that opposes the

transition of the Kazakh language to the Latin alphabet and claims that the transition leads to the loss of the cultural heritage of the Kazakh people. The authors emphasize that the transition to the Latin script has a deep historical meaning, and according to the authors, in the era of modern digital technologies, the country needs language modernization.

Key words: Kazakh language, latinization, graphics, Cyrillic, integration, alphabet, national identity, political aspects.

Мырзабаева Б.Д.^{1}, Абдыханова Г.Т.¹, Нусупова А.Ж.¹, Жауыншиева Ж.Б.²*

*¹ Таразский региональный университет имени М.Х. Дулати
г. Тараз, Республика Казахстан*

*² Казахский национальный педагогический университет им.Абая
г.Алматы, Республика Казахстан*

ПОЛИТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПЕРЕХОДА КАЗАХСКОГО АЛФАВИТА НА ЛАТИНСКУЮ ГРАФИКУ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация

В статье рассмотрены политические аспекты перехода казахского алфавита на латинскую графику, а также представлены различные мнения казахстанского общества о переходе национального языка на латиницу. Как известно с момента обретения Независимости Казахстана вокруг латинизации идет широкая дискуссия по поводу необходимости языковой реформы. По этому вопросу общественное мнение казахстанского общества авторами условно разделено на две группы: группу поддерживающих данную реформу и считающая, что латинизация способствует интеграции Казахстана с тюркоязычными странами; группу, выступающую против перехода казахского языка на латинскую графику и утверждающую, что переход приводит к потере культурного наследия казахского народа. Авторы подчеркивают, что переход на латинскую графику имеет глубокий исторический смысл, также по мнению авторов, в эпоху современных цифровых технологий стране нужна языковая модернизация.

Ключевые слова: казахский язык, латинизация, графика, кириллица, интеграция, алфавит, национальная идентичность, политические аспекты.

Кіріспе

Кеңес одағы ыдырағаннан кейін Қазақстан Республикасы өзінің егемендігін ала салысымен латын әліпбиіне көшу мәселесі қоғамда қайта қызу талқыға түсе бастады. Бұл бір жағынан Қазақстанның ұлттық мемлекетін қалыптастырумен тығыс байланысты болса, екінші жағынан оның түпкі астарында ұлттық бірегейлікті анықтау жатқан еді. Ұлттық бірегейлікті қалыптастыратын факторлар ретінде этнология ғылымында тіл, тарих, ұлттық құндылықтар мен ұлттық сана сезімді атауға болады. Аты аталған ұлттың негізгі қырларын айқындайтын белгілерді анықтап алмайынша, ұлттық бірегейлігімізді қайта қалпына келтіре алмайтынымыз анық. Сондықтан латын әліпбиіне өту, қазақ қоғамын орыстандырау саясатынан арылту мен жаңа саяси мәдениетті қалыптастырумен астасып жатыр. Осы турасында қазақстандық саясаттанушы ғалым Р.Қ. Қадыржанов былай дейді: «Бүгінгі күні қазақстандық қоғам екі түрлі таңдаудың алдында тұр: латын әліпбиін енгізу немесе кириллицада қалу. Латын әліпбиіне көшуді қолдайтындар түркі әлемімен жақындасу және бірігу арқылы Қазақстанда ұлттық бірегейлікті күшейтуге болады деп есептейді. Ал латынға қарсы топ кириллицада қала беру қажет, алпыс жыл бойында осы жазба түріне қоғам әбден бейімделді және оны өзгертіп латынға өтудің қажеті жоқ деп есептейді» [1, 199 б.].

Зерттеу әдістемесі

Аталмыш жұмысты жазуда алға қойған мақсаттарға қол жеткізу үшін әлеуметтік ғылымда кеңінен қолданыс тапқан әдістемелік тәсілдер қолданылды. Атап айтқанда тарихи әдіс, салыстырмалы талдау әдісі, жүйелік, әлеуметтанулық зерттеу нәтижелері, контент-талдау

және интент-талдау әдістері қолданылды. Тарихи әдіс арқылы латын әліпбиіне осы уақытқа дейін көшкен түркі тілдес елдердің тарихи тәжірибиесін сараптауда артықшылықтары мен жіберген кемшіліктерін анықтауға мүмкіндік жасады. Бұл өз кезегінде Қазақстан тәжірибиесінде түркі тілдес елдердің латындандыру саясатындағы озық үлгілерін қолдануға және кемшіліктерін қайталамауға мүмкіндік береді. Түркі тілдес елдердің тәжірибиесін салыстыра отырып зерттеу ұқсас жақтарын анықтауға жағдай жасайды. Тағы бір баса көрсететін тәсіл – бұл бұқаралық ақпарат құралдарына контент-талдау әдісі латын графикасына көшуге байланысты қазақстандық қоғамдық пікірдің бағытын анықтауға және оларды жіктеуге көмектесті.

Нәтижелер мен талқылау

Қазақ тілінің латын әліпбиіне көшу мәселесі тәуелсіздіктің алғашқы жылдары, атап айтқанда 1990-шы жылдары көтеріле бастады. Кейбір посткеңестік кеңістікте орналасқан бұрынғы одақтас Өзбекістан, Әзірбайжан, Түркіменстан және Молдово сияқты елдерде латындандыру Кеңес одағы ыдырай салысымен басталды. Ең Әзірбайжанда тәуелсіздік ала салысымен тіл реформасын жүргізуді бастады. Бұл реформа әзірбайжан халқы үшін кеңестік санадан және кеңестік саяси мәдениет қалдықтарынан тазаруға көмектесті. Өйткені себебі кириллицамен бірге орыс мәдениеті мен тіліне деген қызығушылық та бірге кетті. Оның орнына түрік мәдениеті мен батыс өркениетіне деген қызығушылық туындай бастады. Жаңа әліпбиге өтуге байланысты кириллицада жазылған барлық кітаптар жас ұрпақ үшін латын графикасына ауыстырылып қайтадан басып шығару қолға алынды. Түркі тілдес елдер ішінде латын әліпбиіне сәтті көшкен елдердің бірі ретінде бүгінгі күні әзірбайжан тәжірибесін айтуға болады. Себебі халықтың толықтай бөлігі латын әліпбиін жазуда қолданады.

Келесі бір көрші түркі тілдес бауырлас мемлекет Өзбекістан 90-жылдары тәуелсіздік алысымен латынға көшуді бастады. Алайда іс жүзінде бұл елде кириллицаны толықтай қоғамда қолданыстан шығара алмады. Бүгінгі күні латынмен бірге кириллица қоғамда қатар қолданылып келеді. Кеңестік уақытта білім алып, тәрбиеленген аға буын бұрынғыша үйренген кириллицаны күнделікті өмірде қолдануды қолдайды, себебі жаңа латын әліпбиіне өту бұл кеңестік ұрпақ үшін қиыншылықтар тудырып отыр. Тіпті билік органдары да ескі әліпбиді қызметінде кеңінен қолданады. Тек жас ұрпақ ғана латынға өту оңай қабылдап, тез арада меңгеріп кетті. Сондықтан Өзбекістан тәжірибесі көптеген шетелдік сарапшылар тарапынан сәтсіз тәжірибе ретінде бағаланып отыр. Алайда, тіл саясатын жүргізіп отырған елдегі бірқатар саясаткерлер уақыт өте келе латынның күшейетіндігіне, тек ұрпақтар алмасқан кезде ғана осы жағдайдың өзгеретіндігіне сенеді.

Түркіменстан да коммунистер дәуірі аяқтала салысымен латынға өтуді қолға алды. Бұл елде тіл саясатын билік тарапынан күштеп жүргізілуі нәтижесінде қысқа мерзімде латынға өту іске асты.

Негізінен тарихта түркі тілдес халықтарда латындандыру үрдісі (латинизация тарихы) өткен ХХ ғасырдың 20-30 жылдары бастау алған болатын. Бауырлас Түркия Республикасында араб әліпбиінен латынға көшу Мұстафа Кемаль Ататүрік билікке келе салысымен еуропаландыру саясаты аясында іске асты. Бұл түркі қоғамында бір жағынан араб тіліне негізделген ескі осман империясының мұрасынан біржолата бас тарту деп есептелініп, екінші жағынан ислам дінінен алшақтау деп танылып қарама-қарсылықтар тудырды. Дегенмен, Ататүрік үкіметінің табандылығы арқасында түрік қоғамы толықтай латын әліпбиіне өтіп, бүгінгі күні аталмыш тіл саясатының жемісін көріп отыр. Латыншаға толықтай өту сол кезде жаппай сауатсыз саналатын түрік қоғамы үшін өте қатты қиыншылыққа соқпады. Бұл тіл саясаты елде орныққа жаппай сауатсыздықпен күрес түрінде өтті. Түркияда Осман империясы кезінде жазылған мұралар бүгінгі күнге дейін латын графикасына ауыстыру жұмысы жүргізіліп келеді.

Ал Қазақстанда латын әліпбиіне көшу тарихын алып қарайтын болсақ, мүлдем басқаша және қарама-қайшы саяси жағдайлармен астасып жатқанын байқауға болады. ХХ ғ. 20-30 жылдарына дейін қазақ қоғамында араб әліпбиі еркін қолданыста болды. Осы тұста түркі халықтарының жаппай латын әліпбиіне өту себепті 1924 жылдары Алаш орда қайраткерлері бастаған кейбір қазақ зиялылары араб әліпбиіне сыни көзқараспен қарап, латын әліпбиіне көшу туралы қоғамға жиі ой тастай бастады. Осы тұста қазақ тілінің реформаторы саналған Ахмет Байтұрсынұлы бастаған бір топ қазақтандық ғалымдар өз еркімен қазақ тілін латын әліпбиіне бейімдеп, өздерінің нұсқаларын қоғамға ұсына бастады.

Алайда, Кеңестік отарлау саясатының Орталық Азия елдеріне тереңдеп енуі, орыс тілінің кең таралуына жол ашты. Осы орайда 1921 жылы «Республиканың мемлекеттік мекемелерінде қазақ және орыс тілдерінің қолданылуы туралы» № 19 жарлығы шықты. Осыған сәйкес республиканың барлық аймағында іс жүргізу, құжаттар айналымы орыс тілінде жүргізу міндеттелді. Қазақстандық қоғамда 1929 жылдан бастап он жыл көлемінде араб әліпбиі мен латын әліпбиі қатар қолданылып келгенімен, 1940 жылы қазақ тілі толығымен кириллицаға өтті. Бұл бастама 1940 жылы 13 қарашада ҚазКСР халық комиссары кеңесінің № 773 жарлығына сәйкес Жоғарғы Кеңестің бесінші отырысында «Қазақ жазуын латыннан жаңа орыс графикасы негізінде көшіру туралы заң» қабылданды. Заң талаптарын орындау үшін оқытушыларға барлық қалалар мен орталықтарда, елді-мекендер мен ауылдада 10 күндік курстар ұйымдастырылды [2, 56.].

Осылайша, өткен ғасырда отар елдерде Кеңестік империалистік саясат күшейіп тұрған тұста, қазақ жазуы кириллицаға өтті. Бүгінгі күні Қазақстан Республикасы тәуелсіздік алған өз алдына егемен мемлекет. Ұлттық сана-сезім мен тарихи құндылықтарды қайта жандандыру мен ұлттық бірегейлікті қалыптастыру саясатын жүргізу латын графикасына оралу мәселесінің де бетін қайта ашты. Осы орайда Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Н.Ә. Назарбаев өзінің «Болашаққа бағдар – рухани жаңғыру» атты бағдарламалық мақаласында «Біз қазақ тілін латыншаға біртіндеп көшіру жұмысын бастауымыз керек. Біз бұл мәселеге тәуелсіздік алған уақыттан бастап қоғамның қажеттілігін ескере отырып, жан-жақты дайындалып келдік. Латыншаға көшуде терең мән жатыр. Бұл ХХІ ғасырдың талабына сәкес қазіргі технологиялық орта мен коммуникация қажеттіліктерімен тығыз байланысты» – деп атап көрсетті [3].

Осы жылы Қазақстан Республикасы Президентінің 2017 жылғы 26 қазандағы «Қазақ тілі әліпбиін кириллицадан латын графикасына көшіру туралы» № 657 Жарлығы бекітілді. Осы жарлыққа сәйкес қазақ тілі әліпбиінің кириллицадан латын графикасына кезең-кезеңмен көшірілуін қамтамасыз ету мақсатында Үкімет алдына нақты тапсырмалар берілді [4]. Қазақстандық қоғам үшін әліпбидің ауыстырылуына деген қажеттіліктің астарында саяси-экономикалық аспектілер жатқаны белгілі. Қазақ халқының бірінші жазу графикасы ежелгі түркілер қолданған руна жазуларына негізделгені анық. Бұл көшпелі халықтың рухани қажеттіліктерін қанағаттандырып, ауыз әдебиетін ұрпақтан-ұрпаққа жекізуге ықпал етті. Кейініректе ислам діні өркениетінің Орталық Азияға кеңінен тарала бастауы, араб әліпбиінің қоғамға сіңуіне алып келді. Араб әліпбиі де белгілі бір дәжере қазақ халқының мәдениетінің одан әрі дамуына, діни сенімінің таралып, нықтап орнығуына орасан зор үлес қосты. Алайда қазіргі кезде жоғарыда Тұңғыш баса атап көрсеткендей латын әліпбиі, заманауи ғылым мен білімнің, әлемді өркениеттің кілті, соның ішінде экономиканың дамуының тірегі саналатын жаңа цифрлы технологиялардың тілі екенін де баса айтуымызға болады.

Келесі тағы бір фактор ретінде тарихы мен шығу тегі ортақ түркі халықтарымен қайта жақындасу, олармен мәдени және рухани тұрғыда қайнар бұлағымызды жалғау қажеттілігімен тығыз байланысты. Бұл ортақ жазу құралы арқылы өзара халықтар арасындағы қарым-қатынастан келіп шығатын дүние. Сонымен қатар латын графикасына өту қазақстандық экономиканың әлемдік бәсекестікке сәйкес дамуына, жаһандану үрдісіне лайықты атсалысуға жағдай жасайтыны анық. Бастапқы білім беру мекемелерінде егер білім

алушы жас бала латын графикасында жаза білсе, сөзсіз ағылшын тілін еркін меңгеретіні анық [5].

Негізінен қазақ тілінде қазір 42 әріптен тұратын өзгертілген кириллица әліпбиі қолданылады. Егер латын әліпбиінде көшетін болса бар болғаны 32 әріп. Кейбір дыбыстар апострофтар арқылы жазылатын болады. Аталмыш өзгеріс толығымен 2025 жылға дейін жүзеге асырылады деп жоспарланып отыр. Жоғарыда айтылғандай латын әліпбиіне өтудің басты артықшылығы цифровизацияға негізделген заманауи технологияны пайдалануды жеңілдетеді. Сонымен қатар латын әліпбиін әлемнің барлық елдерінің шамамен 70 пайызы пайдаланады, бұл оны бүкіл әлем бойынша, әсіресе технология, бизнес, ғылым және білім саласында байланыстың маңызды бөлігіне айналдыратыны сөзсіз.

Келесі тағы да бір маңызды фактор Қазақстан мемлекетінің ұлттық құрамы көпэтносты, сондықтан ұлтаралық татулық мен келісімді сақтау маңызды. Сондықтан қоғамда қазақ тілімен қатар орыс тілінің қатар қолданылуы, орыс тілінің ресми этносаралық тіл болып қалуы латындандыру үрдісіне біршама кедергі келтіретіні сөзсіз.

Тіл саласындағы өзгеріс Қазақстанның Ресей ықпалынан алшақтап, ұлтшылдықты насихаттау әрекеті ретінде де саяси қырынан танылу себептері тағы бар.

2009 жылғы халық санағы бойынша халықтың 62 пайызы ғана қазақ тілін жазбаша және ауызша білді. Халықтың 85 пайызы орыс тілінде еркін сөйлейді. Олай болса, кириллицадан латын әліпбиіне көшу Қазақстанның Кеңес Одағының мұрасынан алшақтап, жеке және бірегей ұлттық бірегейлікті қалыптастыруға бағытталған күш-жігердің айғағы екені анық. Үкіметке латын әліпбиіне көшуге байланысты реформаны іске асыруға атсалысып жүрген тіл маманы Фазылжанова Анар Мұратқызы: «Көп қазақтар кириллицаға негізделген жазуды кеңестік бақылаумен байланыстырады» – дейді. Кеңес Одағы мұрасының салдары бүгінде бүкіл елде қатты сезілсе де, қазақстандық жастардың көпшілігі әліпби ауыстырудан пайда болатын өзгерістерді қабылдауға дайын. Анар Мұратқызының 2016 жылғы зерттеуі 18-25 жас аралығындағы респонденттердің 80 пайызы латын графикасына көшуді қолдайтынын көрсетеді [6].

Әліпбиді ауыстыруды талдауға арналған бірнеше еңбектер мұндай өзгерістің елге әкелетін экономикалық әсеріне көбіне барынша назар аударады. Сандар әр түрлі болғанымен, Қазақстан үкіметі ауысуды енгізу үшін шамамен 664 миллион доллар қажет болады деп есептеді, бұл бюджеттің 90 пайызы елдің білім беру бағдарламаларын жаңаша жаңартуға қажет. 2018 жылы президент Назарбаевтың кеңсесі қазақстандық министрлер мен депутаттарға қоғамдық жиналыстарда немесе сөйлеген сөздерінде қазақша жұмыс істеуді тапсырғаннан кейін қоғамда сынға ұшырады. Кеңес Одағы ыдырағаннан бері Қазақстандағы зиялы қауымдардың көпшілігі ана тілін ұмытып орысша сөйлеуге дағдыланып кеткен [7].

Кез келген ұлттың басты байлығы – ана тілі. Оның шығу тегі қазіргі тіл біліміндегі ең күрделі тақырыптардың бірі болып табылады. Қазақ тілі графикасының тарихы тереңде жатыр. Орталық Азия халқының жазбалары мен қазақ тілінің шығу тегі ерте орта ғасырларда пайда болған. Ғылымда Орхон-Енисей әрпі деген атпен белгілі көне түркі руна жазуы Еуразияда VI-VII ғасырлар мен ерте орта ғасырларда пайда болып, қызмет еткен. 5-15 ғасырлардан бастап түркі тілі территорияның үлкен бөлігінде ұлтаралық қатынас тілі болды. Моңғол хандары Батый мен Мунке тұсында Алтын Ордадағы барлық ресми іс-қағаздар мен моңғол тілінен басқа халықаралық хат-хабарлар түрік тілінде жүргізілді. Ортаазиялық және қазақ рухани және зайырлы мектептері араб графикасын пайдаланды. Бағаналар, карниздер, құрылыс күмбездері мен құрылымдары әдемі ою-өрнекті араб каллиграфиясымен безендірілген. Ғалымдар мен ақындар өз шығармаларын араб тілінде жазып, беттерін сызбалармен безендірді. Шығыстың көрнекті ғұламаларының барлық шығармалары араб және парсы (парсы) тілдерінде жазылған, өйткені бұл тілдер халықаралық деп саналған. Араб графикасы қазіргі Қазақстан аумағында 900 жылға жуық, X-XX ғасырлар аралығында қолданылған [8].

Қазақ тілі әліпбиінің тарихы, негізінен, нақты саяси себептерге байланысты айқындалған. Өткен жылы қазақ әліпбиі тағы да саясаткерлер мен ғалымдардың, қазақстандық және шетелдік БАҚ-тың, академиктер мен қарапайым халықтың қызу талқысына түсті. 1991 жылы Тәуелсіздіктің алғашқы күндерінен бастап мемлекет басшысы қазақ тілін дамытуға ерекше көңіл бөлді. 2006 жылы Қазақстан халқы Ассамблеясының 12-сессиясында әліпбиді латын графикасына көшіру мәселесін көтерген болатын.

Алты жылдан кейін Назарбаев еліміздің латын әліпбиіне көшуге дайын екенін және қажеттілігін мәлімдеді. 2017 жылы ол «Болашаққа бағдар: қазақстандық бірегейлікті жаңғырту» атты кең ауқымды саяси мақаласын жариялады, онда ол латын әліпбиіне кезең-кезеңімен көшуге назар аударды. Талқылау оның 26 қазандағы қолданыстағы қазақ әліпбиін латын графикасына ауыстыру туралы жарлығымен аяқталды. «Қазақ тілі әліпбиінің кириллицадан латын әліпбиіне көшуін қамтамасыз ету мақсатында латын графикасына негізделген қазақ тілінің қосымша әліпбиін бекіту туралы өкім шығарамын. Қазақстан үкіметі қазақ тілі әліпбиін латын графикасына көшіру жөніндегі ұлттық комиссия құрып, 2025 жылға қарай латын графикасына кезең-кезеңімен көшуді ұйымдастырсын және осы қаулыны іске асыру бойынша өзге де шараларды, оның ішінде ұйымдастырушылық-заңнамалық сипаттағы шараларды қабылдасын» – делінген болатын аталмыш құжатта [9].

Қорытынды

Латын әліпбиінің жаңа нұсқасы қолданушылардың екіұшты реакциясын тудырып, әлеуметтік желілерде қызу талқыланды. Кейбір пайдаланушылар жаңа әліпбиді ұнатпай, нұсқаны одан әрі дамыту керек деген пікір білдірді. Назарбаев 19 ақпанда өзінің алғашқы жарлығына өзгерістер енгізіп, апострофтарды диакритикалық белгілер мен диграфтармен ауыстырды. Ауыстыруды аяқтаудың соңғы мерзімі 2025 жылға дейін деп бекітілді.

Мәжіліс төрағасы Нұрлан Нығматулин қазіргі әлем латын әліпбиінің әлемі деп санайды. Оның пікірінше «Қазақ әліпбиін өзгерту мәселесі кездейсоқ туындаған жоқ. Бұл сұрақты қоғамда кәсіби филологтар да, қоғамдық сарапшылар да көптен бері талқылап келеді. Қазақ тілінің латын графикасына көшуі ғылыми негізделген процесс болып табылады және мұғалімдер мен халықтың әртүрлі топтарын даярлауға, оқулықтар мен оқу-әдістемелік кешендерді әзірлеуге және іс жүргізу мен ақпараттық кеңістікті латын әліпбиіне көшіруге бағытталған өзара байланысты іс-шаралар кешенін қамтиды. Кезеңдердің ешқайсысын елемеуге болмайды. Латын графикасына көшу асығыстық пен ойластырылмаған мәжбүрлеу оқиғаларын қоспағанда, динамикалық түрде жүргізілуі керек» – деді ол.

Біраз адам бұл жобаны жоққа шығарды, алайда кириллицадан бас тарту қазақ тілінің сауаттылығын төмендетеді және орыстілді мектептерді танымал етеді деп мәлімдеді. Басқалары бұл өзгерістер Қазақстандағы орыс тілінің позициясын әлсіретеді деп санайды. Президент бұл көшу орыстілді азаматтардың құқықтарына ешқандай әсер етпейтінін, өйткені кириллицадағы орыс тілін қолдану өзгеріссіз қалатынын атап өтті.

Латын графикасына көшу – уақыт талабы. Дегенмен, біз мұны тікелей байланысқа түскенде ғана түсінеміз. Мәселен, осыдан біраз уақыт бұрын Қазақстан өз оқулықтарын шығара бастады және көп сын айтылды. Дегенмен, тәжірибе көрсеткендей, олар өзекті болып табылады. Барлығы тәжірибені қажет етеді. Бұл біраз уақытты алады. Бәрі өз орнына түсіп, сол латын әліпбиі сәтті жүзеге асады. Кең таралған пікірге қарағанда, түркі тілдері фонетикасының ерекшелігіне байланысты кириллицаға қарағанда латын графикасында органикалық дыбысталады. Қазақ азаматтарының көпшілігі оңды күйде және әліпбидегі жаңа өзгерістерді асыға күтеді. Олар халықтың басым бөлігі латын графикасын қолданатын заманауи әлемде назар аудару үшін көшу маңызды деп санайды.

Әдебиеттер:

1. Кадыржанов Р.К. Выбор алфавита – выбор идентичности. Известия НАН РК. Серия общественных наук. – 2009, №5. – С. 97-110
2. У.М. Датхаев, А.С. Саятова. Переход казахского языка на латинский алфавит студенты-медики голосуют «За» [Электронный ресурс]/ режим доступа: С5 <https://kaznmu.kz/press/wp-content/uploads/2018/05/.pdf>. (Дата обращения: 11.06.2022)
3. Назарбаев Н.А. Рухани жаңғыру, болашаққа бағдар. // Газета «Егемен Қазақстан», 12.04.2017.
4. «Қазақ тілі әліпбиін кириллицадан латын графикасына көшіру туралы» № 657 Жарлығы [Электронный ресурс]/ режим доступа: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/UI700000569>. (Дата обращения: 11.06.2022)
5. Нурланова А.Н., Чункурова З.К. Эффективные пути социальной адаптации общества к казахскому алфавиту на основе латинской графики [Электронный ресурс]/ режим доступа: <http://www.sibupk.su/science/research/mconfer2021/3>. (Дата обращения: 11.06.2022)
6. Жаңа ұлттық әліпби: Қазақ жазуын жаңғырту (ақпараттық-медиа кеңістіктегі материалдар). 1-кітап. – Алматы, 2017. – 537 б.
7. Linguistic Decolonization? Exploring Kazakhstan's Switch from the Cyrillic to Latin Alphabet [Электронный ресурс]/ режим доступа: <https://www.mironline.ca/linguistic-decolonization-exploring-kazakhstans-switch-from-the-cyrillic-to-latin-alphabet/>. (Дата обращения: 11.06.2022)
8. Dana Omirgazy. Kazakh alphabet: past, present and future [Электронный ресурс]/ режим доступа: <https://www.edgekz.com/kazakh-alphabet-past-present-and-future/>. (Дата обращения: 11.06.2022)
9. Мухит-Ардагер Сыдыкназаров. Латиница в Казахстане: в потоке истории// Mangilik El. Научно-исторический журнал. - № 1 (3) март-апрель 2014. – С. 111-113
10. Нигматулин: переход на латиницу касается лишь казахского языка [Электронный ресурс]/ режим доступа: <https://rus.azattyq.org/a/28728209.html> 11 сентября 2017. (Дата обращения: 11.06.2022)

References:

1. Kadyrzhanov R.K. Vybora alfavit – vybora identichnosti. Izvestiya NAN RK. Seriya obshchestvennykh nauk. – 2009, №5. – S. 97-110
2. U.M. Dathayev, A.S. Sayatova. Perekhod kazahskogo yazyka na latinskij alfavit studenty-mediki golosuyut «Za» [Elektronnyj resurs]/ rezhim dostupa: S5 <https://kaznmu.kz/press/wp-content/uploads/2018/05/.pdf>. (Data obrashcheniya: 11.06.2022)
3. Nazarbaev N.A. Ruhani zhangyru, bolashakha bagdar. // Gazeta «Egemen Qazaqstan», 12.04.2017.
4. «Qazaq tili alipbiin kirillicadan latyn grafikasynda koshiru turaly» № 657 Zharlyq [Elektronnyj resurs]/ rezhim dostupa: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/UI700000569>. (Data obrashcheniya: 11.06.2022)
5. Nurlanova A.N., Chunkurova Z.K. Effektivnye puti social'noj adaptacii obshchestva k kazahskomu alfavitu na osnove latinskoj grafiki [Elektronnyj resurs]/ rezhim dostupa: <http://www.sibupk.su/science/research/mconfer2021/3>. (Data obrashcheniya: 11.06.2022)
6. Zhana ul'tyq alipbi: Qazaq zhazuyn zhangyrtu (aqparattyq-media kenistiktegi materialdar). 1-kitap. – Almaty, 2017. – 537 b.
7. Linguistic Decolonization? Exploring Kazakhstan's Switch from the Cyrillic to Latin Alphabet [Elektronnyj resurs]/ rezhim dostupa: <https://www.mironline.ca/linguistic-decolonization-exploring-kazakhstans-switch-from-the-cyrillic-to-latin-alphabet/>. (Data obrashcheniya: 11.06.2022)
8. Dana Omirgazy. Kazakh alphabet: past, present and future [Elektronnyj resurs]/ rezhim dostupa: <https://www.edgekz.com/kazakh-alphabet-past-present-and-future/>. (Data obrashcheniya: 11.06.2022)
9. Muhit-Ardager Sydyknazarov. Latinica v Kazahstane: v potoke istorii// Mangilik El. Nauchno-istoricheskij zhurnal. - № 1 (3) mart-aprel' 2014. – S. 111-113
10. Nigmatulin: perekhod na latinicu kasaetsya lish' kazahskogo yazyka [Elektronnyj resurs]/ rezhim dostupa: <https://rus.azattyq.org/a/28728209.html> 11 sentyabrya 2017. (Data obrashcheniya: 11.06.2022)

Д.Д.Самархан^{1*}, Ж.Е.Ашинова¹

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті
Алматы, Қазақстан Республикасы

ЖАПОНИЯНЫҢ СЫРТҚЫ САЯСАТЫНДАҒЫ СИНДЗО АБЭ ДОКТРИНАСЫ

Аңдатпа

Жапония саясатында билік басында ұзақ мерзімде қызмет атқаратын немесе екінші рет сайланатын премьер-министрлер өте сирек кездеседі. Синдзо Абэ билік басына 2012 жылы екінші рет сайланған премьер-министрлердің бірі болып танылды. Оның 2006-2007 жылдардағы алғашқы билігі сәтсіздікке ұшырағанымен, бұл оның қателіктерін түзетуге екінші мүмкіндік алуға кедергі болмады. Екінші рет келген кездегі оның ұсынған саясаты «Абэ доктринасы» терминімен белгілі. Абэ Доктринасы Синдзо Абэ кабинеті кезіндегі Жапония саясатының ұстанған негізгі бағыты ретінде мемлекеттің қауіпсіздігін алдыңғы қатарға қоя отырып, Екінші Дүниежүзілік соғыс кезіндегі қылмыстарын үнемі еске салып отыратын Шығыс Азия мемлекеттерінің антижапондық көзқарастарына қарсы тұру, экономикалық жағдайды дамыту, Қытаймен қарым-қатынасты біржақты шешу болды. Осылайша, Абэ Доктринасы бойынша бірнеше қағидалар құрылып, олардың негізінде Жапонияның ішкі және сыртқы саясатындағы өзгерістерді енгізу мен даму процестері жүргізіле бастады. Алайда, осы Доктрина қабылданғаннан бері біраз жылдар өтті, ал Синдзо Абэнің кабинеті жаңа премьер-министрдің басқармасына көшті. Бұл мақалада Абэ Доктринасының мақсаттары, оның нәтижелері мен салдары, сондай-ақ Доктринаның Жапония сыртқы саясатына тигізген әсері мен өзгерістері талқыланады.

Түйін сөздер: Синдзо Абэ, доктрина, Жапония, сыртқы саясат.

D. Samarkhan^{1}, Zh. Ashinova¹*

¹ *Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Republic of Kazakhstan*

THE SHINZO ABE DOCTRINE IN JAPANESE FOREIGN POLICY

Abstract

In Japanese policy, it is very rare to find prime ministers who hold long-term positions in power or are elected for the second time. Shinzo Abe was recognized as one of the prime ministers newly elected to power in 2012. Although his first reign in 2006-2007 failed, this did not prevent him from getting a second chance to correct his mistakes. One of the policy changes he proposed during his second reign is the Abe doctrine. According to the Abe Doctrine, several principles were formed, on the basis of which the processes of introducing and developing changes in Japan's domestic and foreign policy began to be carried out. However, many years have passed since the adoption of this doctrine, and the cabinet of Shinzo Abe came to the board of the new prime minister. This article discusses the goals of the Abe doctrine, its results and consequences, as well as the impact and changes of the doctrine on Japan's foreign policy.

Key words: Shinzo Abe, doctrine, Japan, foreign policy.

Самархан Д.Д.^{1}, Ашинова Ж.Е.¹*

*¹ Казахский национальный университет имени аль-Фараби
г. Алматы, Республика Казахстан*

ДОКТРИНА СИНДЗО АБЭ ВО ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКЕ ЯПОНИИ

Аннотация

В японской политике очень редко встречаются премьер-министры, которые занимают длительные посты у власти или избираются во второй раз. Синдзо Абэ был признан одним из премьер-министров, вновь избранных к власти в 2012 году. Хотя его первое правление в 2006-2007 годах потерпело неудачу, это не помешало ему получить второй шанс исправить свои ошибки. Одним из изменений в политике, предложенных им во время второго правления, является доктрина Абэ. По Доктрине Абэ были сформированы несколько принципов, на основе которых стали проводиться процессы внедрения и развития изменений во внутренней и внешней политике Японии. Однако с момента принятия этой доктрины прошло немало лет, и кабинет Синдзо Абэ перешел в правление нового премьер-министра. В плане актуальности, Доктрина Абэ стала одной из причин рассмотрения не только внутренней политики государства, но и решения некоторых проблем во внешней политике. В данной статье обсуждаются цели доктрины Абэ, ее результаты и последствия, а также влияние и изменения доктрины на внешнюю политику Японии.

Ключевые слова: Синдзо Абэ, доктрина, Япония, внешняя политика

Кіріспе

Әлемдегі алдыңғы қатардағы, дамыған ұлы держава ретінде Жапонияның саясаты әрқашан бұқаралық ақпарат құралдарының, зерттеуші ғалымдардың, әр мемлекеттің арасында қызу талқыға түсіп отырады. Оның қай саласын алып қараса да, әр салада жетіп отырған жетістіктері өте көп. Ал экономикасы бойынша алғашқы төрттікке кіреді. 2021 ж. ЖІӨ бойынша Қытай, АҚШ, Үндістаннан кейінгі төртінші орында тұр. Электроника және робототехника, көлік өнеркәсібі жоғары деңгейде дамып отырған ел. Жапонияның негізгі жетістіктері ішкі саяси экономикалық мүдделерінің сыртқы саясатқа әсерінен жүзеге асып отыр. Бұл жерде бірнеше жыл бойы Жапонияның билігінде болған әр премьер-министрдің мемлекеттің дамуына қосқан үлестері зор. Солардың бірі - Синдзо Абэ. Синдзо Абэ алғаш рет премьер-министр лауазымына 2006 ж. келді. Алайда, 2007 ж. елдегі экономикалық жанжалдар мен жемқорлық мәселелері Абэнің алғашқы кабинетінің танымалдылығын төмендетті. Ал 2012 ж. өткен сайлау кезінде жоғары пайыз жинаған Либералды-Демократиялық партия(ЛДП) Синдзо Абэнің премьер-министр лауазымына қайтып келуінің бір себебі болды. Осылайша, Синдзо Абэ «Жапония қайта оралды» деген ұранымен премьер-министр қызметіне қайтып келді.

Синдзо Абэнің билікке екінші рет келуі басқа мемлекеттердің ғана емес, Жапонияның өзінде үлкен талқыға түсті. Жалпы, Синдзо Абэнің бірінші кабинеті кезінде атқарған істерінің нәтижесі ретінде, ол кездері Абэ Жапония саясатындағы беделін ұзаққа созыра алмады. Алайда, екінші рет премьер-министр болуға мүмкіндік алған Синдзо Абэ алғашқы билігі кезіндегі қателіктерін жөндеп, екінші билікте анағұрлым белсенді қызметтер атқаратынына сенім білдірді. Аталған ұраны көптеген мақалаларда жарияланып, сол кездері талқыға түскен негізгі оқиғалардың бірі болды. Брэд Глоссерманның [1, p.220] доктринаға қатысты айтқан пікірі бойынша, «Синдзо Абэнің мақсаты қарапайым: өз елінің бірінші дәрежелі ұлт ретіндегі мәртебесіне қатысты барлық күмәнді жою. Абэ әкімшілігі Жапонияның ұлттық мүдделерін нығайтуға және қорғауға мүмкіндік беретін жағдай жасауға баса назар аударды. Расымен, бұл мақсаттар мен шарттар Абэ Доктринасының негізін

құрайды, сонымен қатар, енді Абэ әкімшілігі доктринаны жүзеге асыру процесіндегі бірқатар іс-шаралар мен жағдайларға жаһандық басқару тетіктерін де қоса аламыз», - деген. Осылайша, Синдзо Абэ кезінде пайда болған Абэ Доктринасы мемлекеттің тек ішкі саясатын ғана емес, сыртқы саясатындағы біраз мәселелердің шешімін қарастырудың бір себебі болды. Премьер-министр лауазымында екі рет қызметте болған Синдзо Абэ өзінің барлық мақсаттарына жетпесе де, олардың іске асуына барынша күш салып, Жапонияның ішкі және сыртқы саясаттағы ролін нығайтуға тырысты. Осы мақсатпен, оның екінші кабинеті кезінде қабылданған Абэ доктринасы Жапонияда сол уақытта болған мәселелердің шешімін тауып, мемлекеттің ары қарай дамуына арналған қағидаларды ұсынды.

Сыртқы саясат – өз мемлекетінің немесе елінің мүддесі үшін басқа мемлекеттермен және елдермен қарым-қатынас барысындағы мемлекеттің халықаралық істердегі жалпы бағыты. Сыртқы саясат белгілі бір мемлекеттің басқа мемлекеттермен және халықтармен қатынастарын оның әртүрлі құралдар мен әдістерді қолдану арқылы қол жеткізілетін принциптері мен мақсаттарына сәйкес реттеледі.

Қазіргі таңда барлық мемлекеттердің бір-бірімен байланысы дүниежүзінде болып жатқан жағдайлар мен өзгерістерге тәуелді. Әр мемлекеттің өз ішкі саясатындағы мәселелер екінші елмен қарым-қатынасына әсер етеді. Осы тұста сыртқы саясатты жеке қарастыру маңызды зерттеулердің бірі болып отыр. Жапонияның сыртқы саясатына әр премьер-министрдің қалдырған жақсы да, теріс әсерлері бар. Солардың ішінде Синдзо Абэнің 2012 жылы қайта басқару лауазымына қайтып келуі Жапонияның сыртқы саясатына көптеген өзгерістер әкелді. Синдзо Абэнің бұл қадамы аймақтық саясатқа қатысты айтарлықтай өзгерістер әкелді. Бұл оның дамуының белгілі бір жаңа сапалық кезеңі туралы айтуға мүмкіндік берді. Аталған өзгерістер Абэ дәуірін сипаттайтын елдің сыртқы саяси бағытының ауқымды өзгерістерінің салдары болды. Синдзо Абэнің екінші кабинеті кезіндегі қызметінің сыртқы саясатқа әкелген ықпалы мен өзгерістері Абэ доктринасы аясында жүзеге асты. Осы орайда, Абэ доктринасы туралы кеңінен талдау мақаланың негізгі өзекті бөлігі болып табылады. Бұл мақалада Абэ доктринасы арқылы Жапонияның сыртқы саясатында орын алған өзгерістер мен жетістіктер қарастырылады.

Зерттеу әдістемесі

Мақалада Жапонияның ішкі және сыртқы саясатын дамытуға арналған Абэ доктринасы туралы қарастырылған. Бұл тақырып өзегіндегі негізгі зерттеулер шетелдік ғалымдардың, атап айтқанда, осы мақалада қолданған әдебиеттерге сай Шығыс Азия ғылымдарының докторы Х.Добсон, саясат ғылымдарының докторы, профессор А.Н.Панов, Халықаралық қатынастар ғылымдарының докторы норвегиялық Йенни-Линдгрэн В., саясат және экономикалық ғылымдар докторы Дж.Хэммингс, ҚР ГҒА тарих ғылымдары кандидаты Ф.П.Уразаева, халықаралық қатынастар ғылымының докторы Н. Махар, экономика ғылымдарының кандидаты Е.И.Сафронованың еңбектері мақалада талдау жасауға көмектесті. Сонымен қатар, бұл тақырып аясындағы зерттеулерді Лондон экономика және саяси ғылымдар мектебінің халықаралық қатынастар ғылымның докторы К.Хьюз, Такусюку Университетінің Әлемдік зерттеулер институтының президенті Т.Каваками, Rand корпорациясының саясаттанушысы Дж.Хорнунг жүргізген. Абэ Доктринасының Жапонияның сыртқы саясатындағы мемлекеттермен дипломатиялық қарым-қатынасына қалай әсер еткеніне тоқтала кету үшін әртүрлі әлемдік ғалымдардың еңбектерін қарастыру әдісі қолданылды. Осы еңбектердің негізінде Жапонияның сыртқы саясатына талдау жасалды.

Нәтижелер мен талқылау

Билікке екінші рет қайтып келген Абэ болашаққа сенімді, белсенді лидер болып көрінді. Оның көшбасшылығының арқасында алдыға қойылған бірнеше мәселелердің шешімдерін табу көзделді. Олардың қатарына Абэномиканың көмегімен мемлекеттегі экономика жағдайын қалпына келтіру, Тынық мұхиттағы соғыстан кейін жапондар жайлы қалыптасқан

теріс түсінікті жою, сонымен қатар, Жапонияны қауіпсіздігі жоғары мемлекетке айналдырып, конституцияға өзгерістер енгізу болды. Осындай мемлекеттің жағдайын жан-жақты қарастыра отырып, саяси деңгейдегі белсенді түрде өзгерістер енгізу Абэ Доктринасы деген түсінікке әкелді.

Синдзо Абэнің доктринасы негізгі бес қағидаларды қамтиды:

1. Қоғамның құндылығы болып саналатын сөз бостандығын толықтай жүзеге асыру;
2. Теңіздегі құқық пен ережелердің үстемдік құруын жүзеге асыру;
3. Ашық, еркін экономикалық қарым-қатынастарға қол жеткізу;
4. Мәдени байланыстарды ары қарай нығайту;
5. Ұрпақтардың алмасуы арқылы, болашақ жастарға дамуға мүмкіндік жасау.

Жоғарыда көрсетілген қағидалар ішкі және сыртқы саясаттағы жағдайларды бірге қамтиды. Алайда, сыртқы саясаттағы жағдайды қалпына келтіруге арналған қағидалар, соның ішінде, экономикалық, қауіпсіздік, мәдени және теңіздегі жағдайға байланысты қағидалар басымдылыққа ие болып отыр. Сондықтан, Абэ Доктринасының сыртқы саясатқа тиімді өзгерістер алып келетіні күтілді.

Абэнің екінші рет билікке келген кездегі Жапонияның құлдырауын тоқтатуға және осы жерде Абэнің мәселелерді шешу кезіндегі өзіндік механизмдерін қарастырып өту керек.

Жапонияның қазіргі таңдағы сыртқы саясаты осы уақытқа дейін қалыптасқан тарихи кезеңдердің жалғасы ретінде қарастырылады. Себебі, Жапониямен өзара мемлекетаралық қарым-қатынасты қалыптастырып отырған Қытай, АҚШ, Корея Республикасы және Ресеймен байланыстар Жапонияның сыртқы саясатына үлкен ықпал етіп отырған негізгі мемлекеттер болып саналады. Жапонияның бұл мемлекеттермен тарихи тұрғыда әлі күнге дейін қарастырып келе жатқан мәселелері бар. Бұл Жапонияның айналасындағы басқа да мемлекеттермен қарым-қатынасына тікелей қатысты. Тиісінше, Жапонияның сыртқы саясаты талқыланған кезде, оның аталған мемлекеттермен сыртқы саяси байланысына назар аудару керек.

Осы уақытқа дейін Жапонияның ішкі экономикалық саясатына және қауіпсіздігіне көп көңіл бөлінді. Бұл дұрыс бағыт болғанымен, ол тар мағынада қарастырылды. Мысалы, халықаралық қатынастарда көбіне Жапония мен АҚШ, Жапония мен Шығыс Азия елдерінің байланыстарына көңіл бөлінді. Ендігі Абэнің жоспары бойынша Жапонияның сыртқы саясатындағы басқа да мемлекеттермен, сонымен қатар, Ресей, Орта Азия мемлекеттерімен қарым-қатынасты жандандыру болды.

Жалпы, Абэ доктринасының пайда болуы кенеттен туындаған жағдай емес. Әр мемлекет өзінің мемлекеттік мүдделерін қорғау үшін басқа мемлекеттермен өзара тиімді қарым-қатынас орнатуға тырысады. Осы орайда, сыртқы саясаттағы үрдістердің жүзеге асуына бірнеше факторлар әсер етеді. Соның ішінде, ұлттық қауіпсіздік пен экономикаға тоқталып кеткен жөн.

Адамның, қоғамның, мемлекеттің маңызды мүдделерінің ішкі және сыртқы қауіп-қатерлерден қорғалу жағдайы саяси тұрғыдан маңызды болып табылады. Ұлттық қауіпсіздік – бұл ұлттың негізгі құндылықтарына зиянын тигізу қаупін барынша азайта отырып, өзін-өзі қорғау, өзін-өзі жетілдіру үшін керекті қажеттіліктерді қанағаттандыру қабілеті [1, p.215].

Ұлттық қауіпсіздік мәселесі әр мемлекеттегі саясаттың негізгі құрылымы болып табылады. Бұл мемлекеттің және оның азаматтарының қауіпсіздігін қамтамасыз етуге кепілдік береді. Ұлттық қауіпсіздік саясаты белгілі елдің заңнамасындағы мемлекеттік құжат, Конституция арқылы ресми түрде бекітіледі. БҰҰ Қауіпсіздік секторын реформалау жөніндегі жұмыс тобы атап өткендей, ұлттық қауіпсіздік саясаты қауіпсіздік институттарының заңдылығы мен азаматтардың құқықтарын қорғау үшін маңызды. Ұлттық қауіпсіздік саясаты қауіпсіздік секторын реформалаумен тығыз байланысты. Ол қауіпсіздік секторын реформалауды жүзеге асыру және бағыттау үшін стратегиялық негізді анықтайды. Ұлттық қауіпсіздік саясаты мемлекеттің негізгі құқықтық құжаттарына негізделетіндіктен,

оны дамыту да осы құқықтық базаны қайта қарауға және жетілдіруге мүмкіндік береді [2, с.8].

XXI ғасыр жаһанданумен бірге жаһандық күштер балансының жылдам өзгеруімен сипатталады. Ал Жапонияның айналасындағы қауіпсіздік жағдайы барған сайын шиеленісе түсуде. Көптеген зерттеушілердің пікірінше, Азия-Тынық мұхиты өңіріндегі (АТМӨ) халықаралық қатынастардың жаһандық жүйесіндегі маңыздылығының тұрақты өсуі - қазіргі таңдағы әлемдік тәртіптің қалыптасуының ерекшелігі болып табылады. XXI ғасырдың екінші онжылдығында АТМӨ-дегі жағдай қақтығыс сипатындағы әлеуетінің сақталуымен, күштер теңгеріміндегі үдемелі өзгерістермен, өңірлік қауіпсіздік пен жекелеген мемлекеттердің қауіпсіздігіне жаңа қауіп-қатерлер мен сын-тегеуріндердің пайда болуымен және күшеюімен сипатталады. Бұл әсіресе Шығыс Азия аймағында айқын байқалады.

Аймақтағы шиеленісті күшейтуге ықпал ететін факторлардың бірі Солтүстік Корея болып табылады. Олар арандатушылық әрекеттері арқылы жаппай қырып-жою қаруларының, сонымен бірге, ядролық қарулар мен баллистикалық зымырандардың әлеуетін арттырып отыр. Солтүстік Кореяда Жапония мен Корея Республикасы аймағына нысанаға тигізе алатын кемінде мың баллистикалық зымыран бар деп саналады [3, р.954].

Келесі мәселе, жапон басшылығына Қытайдың әскери-саяси және экономикалық мүмкіндіктерінің тез өсуі, сондай-ақ оның халықаралық қатынастардың барлық салаларындағы белсенділігі үлкен алаңдаушылық туғызып отыр. Сонымен қатар, Қытай билігінің Шығыс Қытай мен Оңтүстік Қытай теңіздерінің үстіндегі әуе кеңістігінде және олардың су айдындарындағы әрекеттері жапон тарапын бейжай қалдырып отырған жоқ [4]. Қытай Жапониямен дипломатиялық қарым-қатынасына қарамастан, Жапонияның Екінші Дүниежүзілік соғыс кезіндегі қимылдары үшін әлі күнге дейін өзінің наразылығын білдіруде. 1995 жылы Жапонияның премьер-министрі Томиити Мураяма Жапония тарапынан кешірім сұрағанымен, ешқандай өтемақы ұсынған жоқ. Дегенмен, бұл Қытай билігінің көңілінен шыққан жоқ. Сондықтан, бұл мәселе біраз уақытқа дейін ашық қалды.

Жапонияның сыртқы саясатта шешілмей келе жатқан тағы бір мәселе бұл көршілес мемлекеттер арасындағы территориялық келіспеушілік. Ресей тарапынан Оңтүстік Курил аралдары, Қытаймен арасындағы Сенкаку және Оңтүстік Кореямен Лианкур аралдарына қатысты дау Жапонияның қазіргі таңдағы территориялық келіспеушілікке әкеліп отырған мәселе болып табылады. Бұл аралдарды ресми түрде Жапонияның өз қарамағына қарату негізгі саяси жоспарлардың бірі. Алайда, бұл мәселеге қатысты даулар бірнеше жылдар бойы өзара біржақты шешімдерге ұласпай отырғаны белгілі.

Жалпы, тек Жапонияның ғана емес, әлемдегі барлық мемлекеттерге төніп отырған қауіп-қатерлердің бірі ретінде терроризм және киберқылмыстардың артуы болып табылады. Технологиясы жоғары дамып отырған елдер арасындағы ақпараттық қақтығыстың туындауы қазіргі заманның үлкен мәселесіне айналып отыр.

Аталған мәселелер Жапонияның ұлттық қауіпсіздік жағдайын қайта қарап, қажетті шаралар қолдануға әкеліп отыр. Себебі, Жапония үшін көршілес жатқан мемлекеттермен сыртқы саясат бойынша тұрақтылықты сақтау маңызды, ал қарым-қатынастар шиеленісе бастағанда өз мемлекетінің қауіпсіздігін алдыңғы орынға қою айқындалған бағыт болып саналады. Жоспар бойынша жүзеге асыруға арналған шаралардың орындалуы Жапонияның сыртқы саяси байланысындағы барлық мемлекеттермен қарым-қатынасына тікелей әсер ететінін ұмытпау керек. Абэ доктринасы осы мәселелерді шешуге бағытталған.

Синдзо Абэ алғаш рет премьер-министр лауазымында қызмет еткен кезде шығарған «Utsukushii Kuni he» («Әдемі елге айналу») кітабында Жапонияны әлемдегі ұлы державаға айналдыру туралы мақсаттары мен жоспарлары көрсетілген еді. Дегенмен, бірінші билігінде бұл мақсаттарына қол жеткізбесе де, екінші билікке келіп, өткен қателіктерін жөндеп, мемлекеттің алдында тұрған мәселелерді шешуге дайын болды. Осы орайда пайда болған Абэ Доктринасы арқылы демократияны, адам құқықтары мен бостандығын, нарықтық

экономиканы, қауіпсіздікті қарастыру негізгі жоспарда тұрды. Сонымен қатар, Жапония бірқатар мемлекеттермен дипломатиялық қарым-қатынасын нығайтуы, соның ішінде, ортақ қызығушылықтары мен тиімді байланысы бар АҚШ, Австралия, Үндістан, ЕО және НАТО елдерімен бірқатар келісімшартқа отыру мәселелері болды [1, р.218].

Жапонияның ішкі және сыртқы саясаттағы беделін нығайту Синдзо Абэнің бірінші билігінен келе жатқан өзекті мәселе болды. Оның бастамасы ретінде 2006 жылы Абэнің кезінде сыртқы істер министрі болған Асо Тароның «Құндылықтарға бағытталған дипломатия» конференциясында айтқан сөзі бойынша, дипломатиялық бастамаларды алға жылжытқан кезде демократия, бостандық, адам құқықтары, заңның үстемдігі және нарықтық экономика секілді әмбебап құндылықтарға баса назар аудару керек екенін атап өткен [1, р.225]. Расымен, бұл тек сол уақыттың ғана емес, қазірдің өзінде өзекті мәселелердің бірі болып отыр. Жапонияның әлемдегі белсенді орнын алуға кедергі жасайтын мәселелерді алдын-ала отырып, Жапонияның ұлы держава статусын қайтаруға болады. Бұл дегеніміз Абэ Доктринасы секілді мемлекеттің нығайюына арналған саяси деңгейдегі жоспарлар Абэге дейін де қарастырылып келген. Сонымен қатар, бұл доктрина Синдзо Абэнің билігімен аяқталады деп кесіп айтуға болмайды. Бұл жоспар кейінгі министрлердің міндеттері болып жалғаса бермек. Себебі, кез-келген елдің дамуы әр биліктің жауапкершілігі.

Синдзо Абэ өзінің премьер-министр ретінде жауапкершілігін сезіне отырып, Абэ Доктринасын жүзеге асыра бастады. Оның Абэ Доктринасы бойынша Жапонияның Конституциясына өзгерістер енгізу негізгі мәселе болды. Бұл үдеріс тек Абэ Доктринасына құрылғаннан кейін пайда болған жаңа жоспар емес. Синдзо Абэнің атасы Нобосукэ Киси Конституцияны қайта қарап шығудың маңыздылығын атап өткен. Бұл мемлекеттің әскери саясатындағы мүмкіндіктерінің кеңеюіне әкелетінін сенген [2, с.25]. Осы мақсатпен, Абэ кабинеті Жапонияның соғыстан кейінгі Конституциясын, атап айтқанда 9-баптағы бейбіт ережелерін, Жапонияның қорғаныс және қауіпсіздік істеріндегі минималды рөлін анықтай отырып, қауіпсіздік шарасы ретінде әскери өнімдерді экспорттауға ерікті түрде тыйым салуды қарастыру болды. Аталған мақсаттар конституцияның басқа да міндеттеріне қатысты, бірақ олар «жапондық емес», «батыстық» деп есептелді. Осы жерде Абэ кабинеті қарама-қайшы көзқарастарды ұстанды. Мысалы, 2012 жылдың сәуірінде билікке қайта келместен бұрын Либералды-Демократиялық партия (ЛДП) Конституцияның жобасын мақұлдады. Ол бойынша Ұлттық қорғаныс күштерін туралы 9-бап қайта жазылуы керек екені қарастырылатын болды. Алайда, бұл шараға халықтың қарсылығы туындағаннан кейін өзгерістер тоқтатылды. 2014 жылы шілде айында министрлер кабинетінің Жапонияның ұжымдық өзін-өзі қорғау құқығын жүзеге асыру туралы шешімі қабылданып, 2015 жылдың жазында қарқынды заң шығару процесі басталды. Алайда, бұл процесс Синдзо Абэнің премьер-министр лауазымынан кеткенге дейін толық орындалып үлгермеді. Бұл жоспарын соңына дейін жеткізе алмаған Абэ өкінішін білдірген болатын. Дегенмен, 2020 жылы Синдзо Абэнің орнына келген Ёсихидэ Суга кезінде 9-бапқа қатысты өзгеріс енгізуге арналған заң шығарушы база құруға қол жеткізді.

Сыртқы саясаттағы жағдайына келетін болсақ, Жапонияның сыртқы саясаттағы және қауіпсіздік саясатындағы белсенді және тәуелсіз мінез-құлқына кедергі келтіретін соғыстан кейінгі мәселелерді жеңуге деген ұмтылыс конституция сияқты нақты көріністерден асып түседі. Бұл соғыстан кейінгі кезеңде үстемдік еткен Тынық мұхиты соғысының тарихи түсіндірмелерін қамтиды.

Жапонияның жаһандық басқару деңгейіндегі сыртқы саясатта ұстанған бағыты бойынша, әлемдегі мықты мемлекеттерге қолдау көрсете отырып, олармен дипломатиялық қарым-қатынасты жақсарту болды. Жапония үшін өзінің ішкі және сыртқы саясатын нығайта отырып, басқа мемлекеттермен терең жаһандану жағдайында жұмыс істеу маңызды болды. Әлемдегі дамыған мемлекеттермен бірқатар мәселелерді талқылау үшін бірнеше кездесулер болып отырды. Бұл кездесулер саммит деңгейде өтіп отырды. Нәтижесінде, Жапония «Үлкен

жетілік» мемлекеттер арасында беделін көтерді [3, p.952]. Сонымен қатар, оған қолдау жасап отырған мемлекеттер болды. Оған жауап ретінде Жапония өзін ұлы державалардың бірі ретінде беделін жоғары деңгейде ұстап жүрді.

Абэ Доктринасының негізгі мақсаты – Жапонияның құлдырауын тоқтату және оның ұлы держава мәртебесін сақтау, соның ішінде, Қытайға батыл жауап қайтару. Алайда, Қытай және басқа да көрші мемлекеттермен қарым-қатынасты жақсарту мақсатында бір жылдың ішінде бірнеше жоғары деңгейдегі жаһандық басқару бойынша сұрақтар талқыланған кездесулер өткізілді. Соның ішінде, Синдзо Абэ кезекті саммитте Си Цзиньпин және Пак Кын Хемен кездескен кезде «ортақ стратегиялық мүдделерге негізделген өзара тиімді қатынастарды» қарастырды. Дегенмен, бұл сырт жағынан екі елдер арасындағы қарым-қатынасты нығайту деген мағынада көрінгенімен, бұл мәселенің шешімі одан да тереңде жатыр.

Жапонияның қауіпсіздік саясатындағы Тынық мұхиттағы мәселе бойынша АСЕАН мемлекеттерімен ортақ көзқараста болды. Жапония әр елдің ерекше саяси және әлеуметтік-экономикалық жағдайына байланысты әр елдер үшін түрлі стратегиялар мен басымдықтарға ие. Айырмашылық Оңтүстік-Шығыс Азия елдерінің қауіпсіздік әлеуетін арттыруға көмектесетін ынтымақтастықтың бағыты мен қарқындылығында. Жапония қауіпсіздікке көбірек көңіл бөліп, Индонезияға, Филиппиндерге және Вьетнамға көп әскери көмек көрсетеді, өйткені бұл елдер Оңтүстік Қытай теңізінде заңдылықты орнатуға шақыруда негізгі серіктестер ретінде көрінеді [3, p.955]. Шығыс-Қытай теңізіндегі Сенкаку аралына қатысты Қытайға қарсы позициялары Жапония мен АСЕАН мемлекеттері үшін бірдей деңгейде болды. Осы орайда, АСЕАН мен Жапония арасындағы ынтымақтастықтың арқасында Қытайға қарсы тұру мүмкіндігі туды. Себебі, Филиппин, Вьетнам мемлекеттерінің Қытайға қарсы тұруы Жапонияның аймақтық қауіпсіздігіне белсенді үлес қосты [2, с.28]. Алайда, бұл мемлекеттер одағының бірлесіп екінші мемлекетке қарсы тұру деген түсінікке әкелмеу керек. Негізінде, АСЕАН ірі державалармен бейтарап қарым-қатынаста болып, жанжалдардан аулақ болуға ұмтылады. Егер АСЕАН Жапонияның саясатын Қытайға қарсы тұру деген мағынада қабылдайтын болса, онда бұл АСЕАН мен Жапонияның ынтымақтастығына нұқсан келтіреді. Синдзо Абэнің Доктринасы жарияланғаннан кейін бұл доктринаның негізгі мақсаты Қытайға қарсы тұру деген пікірлерге әкелген еді. Ал Сингапурлық халықаралық қатынастар институтының басшысы Саймон Тэй «АСЕАН бірлестігін бұндай Жапония мен антиқытайлық коалицияға тартпау керек» деп ескерткен болатын. АСЕАН бірлестігінің Қытайға қарсы көзқарастары болғанымен де, бұл жерде мемлекеттер арасындағы тепе-теңдікті сақтау мәселесі бірінші орында тұрды. Сондықтан, Абэ Доктринасына қатысты саяси өкілдердің Жапонияның Қытайға қарсы позициясы бар деген пікірлері оның АСЕАН бірлестігімен ынтымақтастыққа келуге кедергі жасады. Дегенмен, сол кездері Абэ Доктринасына қатысты қалыптасқан қарсы пікірлерге қарамастан, Синдзо Абэ 2017-2018 жылдары Қытаймен қарым-қатынасын қалпына келтіре алды. Синдзо Абэнің прагматикалық көзқарасы антиқытайлық қозғалысын реттеу барысында Жапонияның сыртқы саясатына өзіндік пайда әкелумен көзделді [4]. Тиімді экономикалық қарым-қатынасты кеңейту, Шығыс Қытай теңізіндегі тепе-теңдікті сақтау мақсатымен Жапонияның тарапынан Қытаймен байланыстың жақсаруы жүзеге асты. Қытаймен екіжақты диалогты қалпына келтіру Синдзо Абэнің билікте болған кезіндегі қол жеткізген жетістіктерінің бірі болды.

Жапонияның саясатындағы жағдайды реттеп отыратын Абэ Доктринасына дейін басқа доктриналар да болды. Әр доктринаның өзіндік мақсаттары, құндылықтары болды. Соның ішінде, Абэ Доктринасына дейінгі Ёсида Доктринасы бар [1, p.218]. Бұл екі доктриналардың ұқсастығы – АҚШ-пен дипломатиялық қарым-қатынасының басымды деңгейде болуы. Ал Абэ Доктринасының Ёсида Доктринасынан айырмашылығы – бұл жерде қарулы күштерді нығайту, пацифизм саясатынан бас тарту, аймақтағы күштерді жобалауға ұмтылыс,

агрессивті «құндылыққа бағытталған» дипломатия. Осы бағыттағы реформалар Жапония Конституциясының 9-бабы ескіргенін және іс жүзінде қайта қаралу керек болғанын көрсетті. Бұл АҚШ-пен әскери байланысты кеңейту болып табылады. Қысқа мерзімде бұл Вашингтонға тиімді болды, себебі ол Қытай мен Солтүстік Кореяға қысым жасау үшін өсіп келе жатқан жапондық әскери күшті қолдана алды. Ұзақ мерзімде елдің әскери әлеуетін күшейту Жапонияны неғұрлым тәуелсіз сыртқы саясатқа объективті түрде итермелейтін болады. Жапония өзін Вашингтонның тең серіктесі ретінде көргісі келді. Осыған байланысты, Синдзо Абэ Жапонияның бұрынғы премьер-министрі, өзінің атасы Нобусукэ Кисидің 1960 жылы АҚШ пен Жапония арасындағы өзара ынтымақтастық пен қауіпсіздік кепілдіктері туралы келісімшартқа қол қойған саясатын жалғастыруда.

Келесі мәселелердің бірі – бұл Жапонияның сыртқы саясатындағы экономикалық жағдай. ХХ-ХХІ ғғ. аралығында Жапонияның халықаралық аренадағы ықпалы әлсірей бастады. Оның себебі 1991 жылғы «қаржылық сабын көпіршігі» болды, ол ұлттық экономиканың құлдырауын тудырды. Бұл құлдырау иенаның көтерілуіне, технологиялық аспектіде жапондық компаниялардың артта қалуына және елдің халықаралық саудаға тартылуының төмендеуіне әкелді. 1993-2012 жылдар кезеңінде Жапонияның әлемдік сауда айналымындағы үлесі екі есеге – 9,8-ден 4,5% - ға дейін төмендеді. Жапония Үкіметі халықаралық аренадағы рөлін қалпына келтіру, тоқырауды жеңу және Азия-Тынық мұхиты аймағында көшбасшылық ұстанымдарды сақтау үшін экономиканы қайта құру саясатын белсенді жүргізе бастады. Осы шаралардың бірі Абэномика саясатымен тығыз байланысты. «Абэномика» саясаты да Абэ доктринасының бір бөлігі болып саналады. Бұл Жапонияны экономикалық құлдыраудан алдын-алуға, экономикалық жағдайды жақсарту бағытталған. «Абэномика» шаралары бағдарламасы шеңберіндегі қазіргі заманғы сыртқы экономикалық саясат Қытай мен Корея Республикасы позициясының күшеюіне байланысты Жапонияны әлемдік және өңірлік интеграциялық процестерге белсенді тартуды көздейді [8].

Синдзо Абэ өзінің екінші әкімшілігінің ерекшелігі ретінде «ортақ стратегиялық мүдделерге негізделген өзара тиімді қарым-қатынастарды» атап өтті. Осы орайда, 2014 жылы Давоста өткен Пак Кын Хенің баяндамасына қатысып, Оңтүстік Кореяның Сыртқы істер министрі Юн Бен Семен өзара диалог өткізді. 2014 жылдың соңына қарай Пекиндегі кездесу қарсаңында Синдзо Абэ мен Юн Бен Се арасындағы екіжақты кездесу арқылы екі елдің татуласына бағытталған шаралар қарастырылды [1, р.219]. Бұл кездесу екі басшыларға ыңғайсыздық тудырғанымен, экономикалық дағдарысты басқару тетіктерін құрудың алғашқы қадамдарына әкелді.

Жапония үшін қауіпсіздіктің жаңа рөлін құруға бағытталған ел ішіндегі күш-жігер Абэ әкімшілігінің жаһандық басқару тетіктеріндегі сипатынан көрініс тапты. Синдо Абэ 2013 жылы Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас Ассамблеясында Абэ Доктринасының негізгі тірегінің бірі Абэномиканы алға жылжыту үшін бар мүмкіндікті пайдаланды. Бірақ Абэномиканы насихаттау барысында, соғыстан кейінгі режимді тоқтату қажеттілігін белгілейтін доктринаның басқа жағы да көрініс тапты. Бұл Абэнің «Жапонияның бейбітшілік ісіне қосқан белсенді үлесін» насихаттауынан, Жапония «БҰҰ-ның Ұжымдық қауіпсіздік шараларына, оның ішінде бітімгершілік операцияларына одан да белсенді қатысуы мүмкін» деген уәделерінен, Жапонияның «адам қауіпсіздігі» тұжырымдамасына деген адалдығынан байқалды.

Алайда, кез-келген жоспардың өзіндік әкелетін кемшіліктері мен қиындықтары болуы мүмкін. Сол секілді, Абэ Доктринасының мазмұны Жапонияның жан-жақты даму тетіктеріндегі негізгі мәселелерді шешу болғанымен де, ол шешімдердің салдары басқа мәселелерге әкелетіні байқалды. Мысалы, Хьюздің зерттеуі бойынша, Абэ Доктринасын жүзеге асыру бірқатар тәуекел қадамдардан тұрады, сонымен қатар, іске асыруға бағытталған мақсаттарының өзіне қауіп төндіруі мүмкін деген тұжырымға келген: «Доктрина жалпыадамзаттық құндылықтарға ұмтылады дегенімен, оның негізгі ревизионизмі бейтарап, сондықтан қарама-қайшылықтары бар. Доктрина соғыстан кейінгі режимді тарихи ревизионизм арқылы тоқтатуға тырысады, ал бұл өз кезегінде, тарихқа жүгіну арқылы АҚШ және Шығыс Азия мемлекеттерімен келіспеушілік тудырады. Ал доктрина АҚШ-қа тәуелділігі арқылы автономияға жетуге ұмтылады, бұл Жапонияның

теуелсіз егемендігінің жоқ екенін ойға салады». Брэд Глоссерман осыған ұқсас тұжырымдамасын келтіреді: «Синдзо Абэ және басқалары да әрдайым Жапонияның ұлы держава екенін ескере отырып, жүзеге асыру қиын немесе мүмкін емес стандарттарды жоспарлап алады. Бұл артынан сәтсіздіктерге әкелуі мүмкін. Жапония үшін өзінің мүмкіндіктері мен амбицияларын қайта қарап, оған баға бере алса, онда өзінің критерийлері мен шектеулеріне сәйкес келетін жоспарларға қол жеткізуіне болар еді» [1, p.222].

Дегенмен, Абэ әкімшілігі жаһандық басқару институттарының жұмысына қаншалықты қолайсыз болса да, Абэ Доктринасының қағидаларын ұстанды. Доктринаның төртінші қағидасы бойынша экономикалық мықты Жапонияны Абэномикамен құру жаһандық басқарудың негізгі жұмыстарына қолайлы сіңісіп кете алады. Алайда, Абэ әкімшілігінің назары ел ішіндегі мәселелерге шоғырланған, себебі ол осы халықаралық мақұлдауды ішкі оппозицияға қарсы ішкі қысым тұтқасына айналдыруды мақсат етіп, түсіндіруге, жылжытуға және халықаралық мақұлдауға қол жеткізуге барлық мүмкіндікті пайдаланды. Қатаң ұлттық мүдделердің өсуі және Жапонияның жаһандық басқаруға дәстүрлі интернационалистік көзқарасының әлсіреуі 2014 жылы Сыртқы істер министрлігінің элиталық шенеуніктерімен жүргізілген бірқатар сұхбаттарда көрініс тапты. Бұл жиындағы шенеуніктердің көбісі жаһандық басқарудың Жапония үшін, өздері үшін қандай маңызды екеніне қатысты түсініктері аз болды.

Жапонияның АҚШ-пен ынтымақтастығы туралы айта отырып, Вашингтон үшін Жапония қазіргі уақытта зымыранға қарсы қорғанысты дамытудағы ең маңызды серіктес және одақтас екенін баса айту маңызды. Алайда, Жапонияның өзіндік сыртқы саясатын қалыптастыру кезінде АҚШ-тың сыртқы саясатының ерекшеліктерін, Қытайдың өрлеуін, Ресей мен Қытайдың жақындасуын, сондай-ақ Корей түбегі айналасындағы қақтығыстың күшеюін ескеру қажет. Осы жағдайларда Жапония өзінің қауіпсіздігінің басты кепілі ретінде АҚШ-тың қысымын сезініп, АҚШ-пен одақтастық қатынастарды сақтап қана қоймай, сонымен бірге өзінің ұлттық мүдделерін ескеруге тырысуы керек. Алайда, Жапонияның өзіндік ұлттық мүддесін қалыптастыруға оның әлемдік аренадағы соғыстан кейінгі қос позициясы әлі де әсер ететіндігін атап өту маңызды. Осыған байланысты Токио Азиядағы пассивті рөлді ойнады, бұл АҚШ-тың көшбасшылық рөлін атқаруына мүмкіндік берді және Жапонияның Азия-Тынық мұхит аймағындағы интеграциялық процестерге қатысуының маңыздылығы төмендеді. Дегенмен, Дональд Трамп әкімшілігінің билікке келуімен және оның АҚШ-тың сыртқы саясатына енгізген өзгерістерімен Жапония өзінің саяси бағытын айқын әрі ашық жүргізе бастады.

Такусую Университетінің Әлемдік зерттеулер институтының президенті Такаши Кавакаמידің айтуынша: «Синдзо Абэ әлемде Жапонияның осындай шиеленісті және мазасыз уақыттарда өмір сүруін қамтамасыз ету үшін уақыттың және саяси жағдайдың барлық сұраныстарына жауап беретін, тек аймақтағы ғана емес, сонымен қатар ұтымды сыртқы саясатты ұстануды жалғастыра алатындай біліктілігі бар» [5]. Ғалым Жапон үкіметінің тек американдық-жапондық одаққа тәуелді саясаттан, тіпті американдық-жапондық одақ шеңберінде де, тәуелсіз дипломатияға ауысуын ерекше атап өтеді.

Жапонияның сыртқы және әскери саясатының өзгеруінің тағы бір маңызды себебі аймақтағы геосаяси жағдайдың өзгеруі және жаңа тәсілдерді іздеу мен қорғаныс саясатын жүзеге асырудың жаңа формаларын дамыту қажеттілігінің туындауы болды. 2015 жылдың қыркүйегінде қабылданған қауіпсіздік туралы заң жобалары Жапонияның халықаралық аренада қауіпсіздікті қамтамасыз ету қызметін кеңейтті. Жапония үкіметі мұны «әлемге белсенді үлес» деп атады [6]. Осылайша, Тынық мұхитынан Үнді мұхитына дейінгі кеңістікті қамтитын және сауда-саттық пен ортақ саяси көзқараспен біріктірілген Азия-Тынық мұхиты аймағын одан әрі дамыту туралы өзінің көзқарасын баяндай отырып, Синдзо Абэ Жапонияның үлкен амбициясы бар екенін мәлімдеді. Аймақтағы негізгі экономикалық держава болуды «Қытай екінші планға шығарды. Алайда, Абэ үкіметі және оның елді жаңа саяси деңгейге шығаруға деген ұмтылысы кезінде бұл Жапонияның Азиядағы позициясын сенімді және Қытайдың экономикалық қалпына келуіне қарсы тұруға қабілетті етеді, сонымен қатар Трамп әкімшілігі тарапынан оқшауланушылыққа бейімделеді.

Rand корпорациясының саясаттанушысы Джеффри Хорнунгтың айтуынша, Синдзо Абэ Оңтүстік-Шығыс Азия елдерін біріктіру үшін көп күш жұмсап, Қытайдың әскери күшіне қарсы тұруда бірыңғай тәсілдер, түсіністік пен тәртіпті дамыту қажеттігін талап етеді. Бұл жерде аймақтағы маңызды рөл атқаратын Жапонияның халықаралық құқық нормаларына негізделген барлық ынтымақтастық әрекеттерді алға жылжыту жауапкершілігін өз мойнына алуы өте маңызды. Хорнунг, сонымен қатар, Абенің жалпы аймақ дамуының кең көзқарасын дамытуға алты жыл бойы Жапония үкіметінің басшысы болғанына, Демократиялық партия мен бірге халықтың қолдауының арқасында екенін атап өтті [5].

Азия-Мұхит аймағының айналасындағы стратегиялық орта тез өзгереді және Жапония үшін осы аймақ елдерімен ынтымақтастықты дамыту және қарым-қатынасты нығайту өте маңызды болады. Сонымен бірге, Жапонияның тәуелсіз сыртқы саясатының маңыздылығын айта отырып, С.Абэ, өзінен бұрынғылар сияқты, жапон-американ одағына адалдық пен оның нығаюын жапон дипломатиясының негізі ретінде үнемі қарастырды. Сондықтан Жапония мен АҚШ одақтастығы шеңберіндегі ынтымақтастықты жалғастыра отырып, сондай-ақ неғұрлым тәуелсіз сыртқы саясатты жүргізе отырып, Жапония аймақтағы серіктестерімен, сонымен қатар, Азия-Тынық мұхиты аймағы және одан тыс жерлерде сенім мен ынтымақтастық орнату арқылы аймақтағы бейбітшілік пен өркендеуді ілгерілетуде неғұрлым ықпалды және белсенді рөл атқарды. Джефф Кингстон пікірінше, Абэ өзінің жетістіктерінің қарапайым тізімін қалдырды, бірақ өзінің ұлтшылдық көзқарасы бойынша қуатты әскери күші бар елді ғана қалдырмайды, олардың ізбасарларының оларды ары қарай жетілдіру құқықтарын қалдырды [5].

Жапонияның арал бойынша мәселелері әлі де оның сыртқы саясатындағы өзекті мәселелерінің бірі болып отыр. Жапонияның Курил аралдары тізбегін - Итуруп, Кунашир, Шикотан, Хабомаи соғыстан кейін Кеңес Одағы өз жағына қаратып алған болатын. Қазір бұл аралдар Ресейдің қарамағында тұр. Осыған орай, Синдзо Абэ Ресеймен дипломатиялық қарым-қатынасты қалпына келтіріп, Жапонияға тиесілі аралдарды өздеріне қайтарып алуды мақсат етті. Жапония мен Ресей 2012 жылдан бастап түрлі салада, соның ішінде, экономикалық тұрғыда тығыз қарым-қатынасты қалыптастыра бастады [7]. Ал аралға байланысты мәселе бойынша Ресей өз тарапынан Жапонияға тек екі аралды қайтаруға ұсыныс жасады, ал Синдзо Абэ бұл шарт келіскен болады. Алайда, Жапония аталған шартқа келісімге бармай, аралдардың түгел қайтарылуын талап етті. Бұған келіспеген Ресей ақырында 2019 жылы аралдардың ешбірі Жапонияға қайтарылмайтынын мәлімдеді. Осылайша, Курил аралдарына қатысты мәселе ашық күйінде қалды.

Қорытынды

Абэ екінші әкімшілігі кезінде құрылып, жартылай жүзеге асқан Доктринасы арқылы аз да болсын Жапонияның саясатына өзгерістер әкелуге тырысты. Синдзо Абэ басқа премьер-министрлерден өзінің Конституцияны қайта қарастыру, Қытаймен қарым-қатынасты қалпына келтіру, жаһандық басқару тетіктеріне араласу секілді үлкен мәселелердің арасында жүріп ерекшеленді. 2020 жылы премьер-министрдің денсаулығына байланысты жағдайға сәйкес кенеттен қызметінен кету шешімі оның Абэ Доктринасының тоқтауына әкелді. Абэнің бастауымен қарастырылған мәселелер Абэнің екінші кабинеті кезінде тек қолға алып басталғанымен соңына дейін іске асып үлгермеді. Алайда, бұл Доктрина бойынша қарастырылатын мәселелердің ары қарай шешімін табуды тоқтатпайды. Абэнің орнына келген жаңа премьер-министр Ёсихидэ Суга Абэ Доктринасының жүзеге асырылуын жалғастыратынын мәлімдеді. Бірнеше жылдар бойы сыртқы саясатпен бірге, ішкі саясатта да қызу талқыда болған Конституцияға қатысты мәселе әлі де ашық күйінде қалды. Ал Жапонияның Қытаймен байланысы ақырындап қалпына келгенімен де, екі ел арасындағы шиеленіс толық аяқталған жоқ. Себебі, бұл аз ғана уақыттың ішінде шешіліп бітетін мәселе емес. Сол секілді, аралға қатысты Жапонияның Ресеймен дипломатиялық байланысы ресми түрде шешілмеді. Бұл ретте Абэ Курил аралдары бойынша ешқандай жаңа нәтижеге қол жеткізе алмады.

Абэ Жапонияның саяси тарихында ұзақ уақытқа премьер-министр лауазымында болғанымен, көптеген жоспарлары соңына дейін жүзеге асып үлгермеді. Себебі, Абэ өз мойнына өте ауқымды мәселелердің шешімін табуды алған. Бұл мәселелер аз ғана уақыттың

ішінде шешіліп қойылмайтындықтан, оларды ары қарай қарастыру бірнеше жылдарды қажет етеді. Өзіне сенімді болған Абэ екінші кабинеті кезінде осы жоспарларына позитивті көзқараспен қарап, соңына дейін аяқтауды жоспарлаған болатын. Дегенмен, бұл Абэнің екінші кабинеті Жапонияға ешқандай пайда әкелмеді деп айтуға болмайды. Есесіне Абэ әкімшілігі Жапония үшін өзекті мәселелердің шешілуіне қадам бастап берді. Ендігі Жапонияның саяси тағдыры келесі премьер-министрлердің құзырында қала бермек.

Әдебиеттер:

1. Dabson H. *Is Japan really back? The «Abe Doctrine» and Global Governance //Journal of Contemporary Asia.* – Шеффилд, 2017. vol. 47, №. 2, 199–224
2. Панов А. *Внешиеполитические приоритеты премьер-министра Японии Абэ Синдзо //Внутренняя и внешняя политика.* – Москва, 2016. С.7-36
3. Mahar N. *Japan’s new ASEAN diplomacy: strategic goals, patterns, and potential limitations under the Abe administration //International Journal of Social Science and Humanity.* – Vol. 6, No. 12, December 2016
4. Hemmings J. *Shinzo Abe: Foreign Policy 2.0 //Harvard Asia quarterly.* – Harvard Asia Quarterly, 2013. p.8-14
5. Сафронова Е.И. *Вызовы и угрозы безопасности и стабильности Азиатско-Тихоокеанского региона с позиции Японии //Актуальные проблемы международных отношений и международного права.* – Москва, 2019.
6. Уразаева Ф.П. *Внешняя политика Японии в современном этапе// Теория и проблемы политических исследований.* – Алматы, 2018.
7. Йенни-Линдгрен В. *New dynamics in Japan–Russia energy relations 2011–2017 // Journal of Eurasian Studies.* – Осло, 2018.
8. Субботина К. В. *Либерализация внешней торговли Японии в рамках программ абэномики //Управленческое консультирование.* – 2017. – № 4.
9. Афонин Б.М. *Синдзо Абэ новый премьер-министр Японии //Россия и АТР.* –2007. – №1.
10. Кистанов В.О. *Политика Японии в Северо-Восточной Азии: проблемы и тенденции // Ежегодник Япония.* – 2015. – №44.

References:

1. Dobson H. *Is Japan really back? The «Abe Doctrine» and Global Governance //Journal of Contemporary Asia.* – Шеффилд, 2017. vol. 47, №. 2, 199–224
2. Panov A. *Vnešnepoliticheskie prioritety premer-ministra Japonii Abe Sindzo //Vnutrennaja i vnešnaja politika.* – Moskva, 2016. С.7-36
3. Mahar N. *Japan’s new ASEAN diplomacy: strategic goals, patterns, and potential limitations under the Abe administration //International Journal of Social Science and Humanity.* – Jökärta, Vol. 6, No. 12, December 2016
4. Hemmings J. *Shinzo Abe: Foreign Policy 2.0 //Harvard Asia quarterly.* – Harvard Asia Quarterly, 2013. p.8-14
5. Safronova E.İ. *Vyzovy i угрозы bezopasnosti i stabilnosti Aziatsko-Tihookeanskogo regiona s pozisii Japonii //Aktualnye problemy mejdunarodnyh otnošeni i mejdunarodnogo prava.* – Moskva, 2019.
6. Urazaeva F.P. *Vnešnaja politika Japonii v sovremennom etape// Teoria i problemy političeskix issledovani.* – Almaty, 2018.
7. İenni-Lindgren V. *New dynamics in Japan–Russia energy relations 2011–2017 // Journal of Eurasian Studies.* – Oslo, 2018.
8. Subotina K. V. *Liberalizacija vnešnei torgovli Japonii v ramkah program abenomiki //Upravlenčeskoe konsultirovanie.* – 2017. – № 4.
9. Afonin B.M. *Sindzo Abe novyi premer-ministr Japonii //Rosia i ATR.* –2007. – №1.
10. Kistanov V.O. *Politika Japonii v Severo-Vostochnoi Azii: problemy i tendensii // Ejegodnik Japonia.* – 2015. – №44.

ШЕТЕЛ ҒАЛЫМДАРЫНЫҢ МІНБЕСІ ТРИБУНА ЗАРУБЕЖНЫХ УЧЕНЫХ TRIBUNE OF FOREIGN SCIENTISTS

МРНТИ 11.15.81

<https://doi.org/10.51889/1405.2022.50.37.001>

*Абхари А.Ш. **

Цифровой университет Талала Абу-Газале, Иордания

СТРУКТУРА СОВРЕМЕННОЙ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЭЛИТЫ

Аннотация

Понятие «элита» всегда играло важную роль в теориях и концепциях гуманитарных дисциплин. Ведь элитные группы необходимы для любой сферы деятельности человека, поэтому интерес общества к проблеме политической элите, лидерства, к современным теориям и их истокам, закономерен и естественен. Власть современных элит базируется на современных ценностях, к которым относятся, в частности, промышленный (особенно финансовый) капитал, образованность, профессиональные достижения и др. Соответственно, к современным элитам принадлежат предприниматели, образованные политические лидеры, представители научно-технической интеллигенции, деятели искусства, но не все, а только те, кто непосредственно или косвенно занимает властные позиции или имеет возможность существенно влиять на принятие политических решений. Политологи предлагают целый ряд вариантов классификации элит согласно типичным объединяющим признакам: например, согласно позиции в управлении обществом – правящая (то есть непосредственно обладающая государственной властью), оппозиционная (контрэлита), высшая, средняя, административная элиты.

Ключевые слова: элита, правящей группы, демонстрация, управление, лидерства, Власть, политические лидеры, политических решений, принятие политических решений, контрэлит, оппозиция.

*Абхари А.Ш. **

Талал Абу-Газале цифрлық университеті, Иордания

ҚАЗІРГІ САЯСИ ЭЛИТАНЫҢ ҚҰРЫЛЫМЫ

Аңдатпа

«Элита» ұғымы гуманитарлық пәндердің теориялары мен тұжырымдамаларында әрқашан маңызды рөл атқарды. Өйткені, элиталық топтар адам қызметінің кез-келген саласы үшін қажет, сондықтан қоғамның саяси элита, көшбасшылық, қазіргі теориялар мен олардың бастауларына деген қызығушылығы табиғи. Қазіргі элиталардың күші қазіргі құндылықтарға негізделген, атап айтқанда өнеркәсіптік (әсіресе қаржылық) капитал, білім, кәсіби жетістіктер және т.б. Тиісінше, қазіргі элиталарға кәсіпкерлер, білімді саяси көшбасшылар, ғылыми-техникалық интеллигенция өкілдері, өнер қайраткерлері жатады, бірақ бәрі емес, тек тікелей немесе жанама түрде билік позициясын ұстанатындар немесе саяси шешімдер қабылдауға айтарлықтай әсер ету мүмкіндігі бар адамдар. Саясаттанушылар әдеттегі біріктіруші белгілерге сәйкес элиталарды жіктеудің бірқатар нұсқаларын ұсынады: мысалы,

қоғамды басқарудағы ұстанымға сәйкес – басқарушы (яғни тікелей мемлекеттік билікке ие), оппозициялық (қарсы элита), жоғары, орта, әкімшілік элиталар.

Түйін сөздер: элита, басқарушы топ, демонстрация, басқару, көшбасшылық, билік, саяси көшбасшылар, саяси шешімдер, саяси шешімдер қабылдау, қарсы элита, оппозиция .

*Azhari A. **

The Talal Abu-Ghazaleh Digital University, Jordan

STRUCTURE OF THE MODERN POLITICAL ELITE

Abstract

The concept of «elite» has always played an important role in the theories and concepts of the humanities. After all, elite groups are necessary for any sphere of human activity, so the interest of society in the problem of the political elite leadership, in modern theories and their sources is natural, legitimate, acceptable concept. The power of modern elites is based on modern values which include in particular, industrial (especially financial) capital, education, and professional achievements, etc. Accordingly, the modern elites include entrepreneurs, educated political leaders, representatives of the scientific and technical intelligentsia, and artists who directly or indirectly occupy positions of power or have the ability to significantly influence political decision-making. Political scientists offer a number of options for classifying elites according to typical unifying features. For example, according to the position in the management of society - the ruling (that is, directly in possession of state power), the opposition (counter-elite), the highest, middle, and administrative elites.

Key words: elite, ruling group, demonstration, management, leadership, Power, political leaders, political decision-making, political decision-making, counter-elite, opposition.

Введение

Все мы являемся свидетелями глубоких и качественных перемен и трансформаций, которые характеризуют современный мир, это в полной мере затрагивает каждого. В связи с этим закономерен и естественен интерес общества к проблеме политической элите, лидерства, к современным теориям и их истокам. Чтобы правильно понять суть политической элиты, прежде всего необходимо выяснить понятие «элита». Феномен элиты изучается социально-политическими науками, этому феномену обязана своим появлением теория элит – элитология, в создании которой решающую роль основоположников сыграли труды В. Парето, Г. Моска, Р. Михельс, М. Вебер, Ж. Сорель и ряда других социологов и политологов. [1, С.31]

Понятие «элита» всегда играло важную роль в теориях и концепциях гуманитарных дисциплин. Ведь элитные группы необходимы для любой сферы деятельности человека.

Элитаристские концепции имеют глубокие мировоззренческие, философские, теоретические, методологические корни и традиции.

Как бы ни казались сегодня особыми, специфическими и неповторимыми преобразования в разных сферах, элитарность, в целом, представляет собой универсальный социально-политический феномен, и, безусловно, политологический анализ элиты возможен только на основе принципов, формируемых в русле социальной философии.

Вопрос о существовании элиты всегда был одним из важных аспектов исторического развития. И, как правило, именно люди всегда являлись субъективным началом истории человечества. Но ведь каждый человек-это индивид, каждый представляет собой либо двигатель, либо тормоз социального прогресса, либо пассивный элемент. Данные категории можно соотносить с разными классами и социальными группами.

Говоря об элите, мы непосредственно сталкиваемся с проблемой разделения труда, которая, в свою очередь дифференцирует общество на управленцев и управляемых. Суть этих различий в биологических, психофизических и иных различий между людьми. Не каждому дано быть лидером.

Однако после того, как люди обретают или скорее получают элитно- лидерские позиции в обществе или в политической иерархии они стремятся оградить себя от этого самого общества, чтобы в дальнейшем не испытывать избыток внимания по отношению к себе. Дело в том, что, получая власть человек удовлетворяет свои амбиции и потребности, получая привилегии и стремясь защитить их [2, С.231].

Методология исследования

Таким образом, получив определенное привилегированное положение в обществе, они становятся носителями новых прогрессивных идей, становятся авторитетами или генераторами общественного мнения. Элитарные теории организации общественных процессов со временем обретают все черты идеологий от демократических до тоталитарных [3, С.63].

Власть современных элит базируется на современных ценностях, к которым относятся, в частности, промышленный (особенно финансовый) капитал, образованность, профессиональные достижения и др.

Соответственно, к современным элитам принадлежат предприниматели, образованные политические лидеры, представители научно-технической интеллигенции, деятели искусства, но не все, а только те, кто непосредственно или косвенно занимает властные позиции или имеет возможность существенно влиять на принятие политических решений.

Политическую элиту составляют профессиональные политики и политические лидеры, наделенные функциями и полномочиями власти, которая в свою очередь также подразделяется на соответствующие подгруппы – законодательная, исполнительная, судебная элита (по сферам деятельности); федеральная, региональная, местная (по степени компетенции); высшая, средняя и административная (по уровню возможных полномочий).

Результаты и дискуссия

Политологи предлагают целый ряд вариантов классификации элит согласно типичным объединяющим признакам: например, согласно позиции в управлении обществом – правящая (то есть непосредственно обладающая государственной властью), оппозиционная (контрэлита), высшая, средняя, административная элиты.

Именно этим В.М. Очирова объясняет то обстоятельство, что в научной литературе, посвященной проблемам политической элиты, наблюдается наличие значительного количества терминов, обозначающих одну и ту же социальную группу. Научный анализ показал, что используемые исследователями дефиниции различаются по историческому периоду их употребления, а также для обозначения отдельных структурных элементов политической элиты. Вместе с тем, на наш взгляд, распространено множество тождественных терминов, которые по смысловой нагрузке весьма близки. Данный факт вносит неопределенность в понятийный аппарат элитологии, что весьма затрудняет изучение социальной группы, находящейся на вершине социальной иерархии [4, С.85].

Это обстоятельство важное для понимания проблемы структуры политической элиты. Отсутствие четкого терминологического инструментария лишает возможность четко и однозначно определить контуры того явления или феномена, который подлежит научному анализу с точки зрения определения структуры.

Терминологическая неопределенность затрудняет прежде всего процесс познания, изучения того предмета, который необходимо выявить в рамках анализа – структурные элементы политической элиты. Мы понимаем, что сегодня сама по себе политическая элита является элементом элиты в целом и сама представляет ее составляющий элемент. Но для того чтобы определить механизмы и закономерности функционирования политической

элиты, выявить ее влияние на общество необходимо понимать природу той силы, которая позволяет элите удерживать власть.

Таким образом, для того чтобы определить структуру современной политической элиты, а для целей данного исследования и военно-политической, необходимо отталкиваться от того, что рассматриваемый нами объект исследования сам является составляющей элиты общества в целом. Но будет неправильно говорить о том, что структура элиты вообще, и политической элиты тождественны или схожи, а различаются лишь масштабами.

Например, О. Крыштановская говорит о том, что политическая элита рассматривается в общем и целом с позиции двух наиболее общих научных подходов: ценностного и структурно-функционального. При чем с точки зрения именно последнего подхода политическая элита стоит на вершине государственной пирамиды, контролируя основные, стратегические ресурсы власти, принимая решения общегосударственного уровня [5, С.73].

Такой подход не только определяет место политической элиты в политической системе общества, но и четко дает понимание функциональной нагрузки такой элиты, а следовательно тех условий которым должно соответствовать внутренне строение политической элиты, то есть ее структура.

В свою очередь О. Гаман-Голутвина утверждает, что структура политической элиты может быть неоднородной, нечетко определенной и даже не детерминированной в таком виде, в котором можно было бы говорить об иерархии ее элементов. Вместе с тем, ученая утверждает, что внутренне строение политической элиты представляется очень тесным и сплоченным составом субъектов, которые формируют социальную общность, определяя тем самым ее субъектность в принятии важнейших политических решений [6, С.10].

Таким образом политическая элита как минимум должна рассматриваться в качестве субъекта политического процесса, а это накладывает свой отпечаток на обязательность структурного строения такой элиты.

Мы не говорим о составе элиты, а только о ее структурном построении, которое должно соответствовать потребностям политических процессов в частности потребностям процесса принятия решений. Это обуславливает схожесть политической элиты с иерархией организации где четко выделяется центр принятия решений, аппаратное обеспечение и центр ответственности. Также мы должны брать во внимание обязательное наличие связей между всеми частями и элементами политической элиты. Даже если мы не принимаем тот факт, что политическая элита неоднородна, то в качестве таких связей мы однозначно должны выделять связи элиты с окружающей средой.

В.И. Буренко отмечает, что на результаты функционирования той или иной правящей группы может повлиять различные факторы. Конечно, все это необходимо и возможно учитывать, оценивая эффективность функционирования правящего класса данной страны. Но при всех сложностях оценки качества функционирования политических классов, исследования в этом направлении становятся все более активными, а наряду с изучением природы такого влияния происходит также изучение особенностей построения элиты, что дает понимание того каковы механизмы задействованы в процессе принятия политических решений [7, С.17].

Исследователь делает вывод о том, что структура политической элиты в незначительной степени может зависеть от условий внешней среды, в которых элита осуществляет политическое управление обществом.

Тогда мы можем сделать вывод об определенной степени адаптивности структуры политической элиты, рассматривая ее с точки зрения системного подхода. Но это не значит, что мы идентифицируем политическую элиту как строго иерархическую организованную определенным образом систему. Мы говорим лишь о том, что политическая элита имеет ряд определенных признаков системы, например, наличие центра, наличие системы коммуникаций внутри элиты, наличие аппарата или элементов ответственных за

аналитическое и критическое восприятие окружающей среды. Все это важно для понимания сущности процесса прихода и удержания власти политическими элитами, поскольку понимание внутреннего ее строения даст возможность подойти к решению вопросов повышения эффективности ее функционирования, а также даст понимание особенностей общественно-политической ситуаций в арабских странах. Особенно это касается тех факторов из них, которые предопределяют возможность нахождения у власти военно-политических элит такое продолжительное время.

Ю.В. Усова в этой связи приходит к выводу о том, что «любая государственная позиция обусловлена государственным заказом и бюджетным финансированием, гражданская – в тематически-мировоззренческом, организационном, кадровом и финансово-экономическом аспектах ориентирована и поддерживается различными экономическими, политическими, этническими и профессиональными элитами. При этом та политическая элита, которая максимально отвечает на социальный запрос становится правящей» [8, С.203].

Это значит, что структура политической элиты ориентирована главным образом на потребности социума, что приводит нас к выводу о необходимости взаимодействия элиты и социума. Такой вывод говорит о необходимости создания определенного аппарата, который бы отвечал за это взаимодействие, что с точки зрения системного подхода дает нам все основания сделать вывод о том, что как бы ни была закрыта политическая элита она имеет специальный элемент своего внутреннего устройства, который отвечает за коммуникационный аспект ее взаимодействия с объектом управления.

Такой элемент необходим и с точки зрения обратной связи, поскольку любое действие правящей элиты направленное на качественные изменения в социуме, требует анализа реакции общества. В этом мы усматриваем необходимость восприятия элитой возможных изменений общественных предпочтений, что может быть угрозой для монополии элиты на власть.

В этой связи Д.А. Конопкина утверждает, что для политической элиты является важным обладать «большим количеством каналов вертикальной и горизонтальной мобильности, социальных лифтов. Молодые, активные и талантливые специалисты во всех областях должны иметь доступ в политическую элиту. Именно открытая политическая элита характеризуется большей степенью адаптивности к возникающим модернизационным вызовам, однако ограниченность ресурсов и институциональный дизайн не позволяют ей чаще всего в должной степени влиять на принятие ключевых властных решений» [9, С.46].

Это говорит о том, что важнейшим из элементов политической элиты для поддержания ее горизонтальной и вертикальной мобильности являются каналы коммуникации. Их можно отождествлять с социальными лифтами, система рекрутинга новых представителей элиты или же с механизмами обратной связи, когда элита должна пополняться новыми членами.

Суть в том, что политическая элита не может состоять исключительно из лидеров, из тех, кто является воплощением власти. Для удержания этой самой власти элита должна иметь в своем составе абсолютных технократов, профессионалов, отвечающих за идеологическую составляющую, а также из представителей аппарата – тех кто воплощает идеологию в практику на нижних уровнях социальной иерархии общества.

Таким образом, мы приходим к выводу, что для полноценного функционирования политической элиты она должна быть стратифицирована, в ней должны быть представлены различные группы, каждая из которых имеет собственные роли. В таком случае элита функциональна и жизнеспособна. Именно поэтому мы поддерживаем тезис о том, что какой бы не была элита по своему классу, и какой бы по типу не была политическая элита, она в обязательном порядке должна состоять из нескольких групп положение, признаки и критерии попадания которых в элиту были идентичны, но которые, попав в состав элиты, утвердившись в нем обрели соответствующие роли для достижения общих целей.

С другой стороны, как отмечает М.Ю.Зеленков «структура и социальная представительность политической элиты непостоянны. Изменения, происходящие в обществе под влиянием его прогресса, оказывают большое влияние на состав элиты. В подготовке политической элиты огромная роль принадлежит партиям, которые выдвигают из своей среды политических лидеров, способных отстаивать интересы тех или иных социальных групп. Роль правящей элиты, как составной части политической элиты, наглядно демонстрируют ее функции» [10, С.6].

То есть, по мнению ученого состав элиты определяется по функциональному признаку. Подобный подход мы не можем считать полным с точки зрения деления и стратификации составных элементов политической элиты. Но важно отметить правоту исследователя в том, что характер структуры определяется политическими партиями, их идеологией и способом политической борьбы.

Политическая элита это слой личностей, индивидуумов, которые сознательно объединившись и разделив между собой социальные и политические роли, направленно действуют на общество с целью захвата и удержания власти. Логично предположить что в таком случае политическая элита должна выполнять следующие функции, при чем за каждую отдельную функцию не обязательно отвечает соответствующая группа представителей политической элиты:

- идеологическая – самая основная функция любой политической группы – создание и продвижение идеологии, образа политического мышления воплощающегося в стиль жизни и характер общественных отношений, под влиянием данной политической элиты;
- стратегическая – направленная на захват и удержание власти в государстве различными методами;
- организационная – заключается в создании устойчивой системы общественно-политических связей во время пребывания элиты у власти, от эффективности реализации данной функции во многом зависит успешность правления элиты в целом, долгосрочность пребывания ее у власти, а также место в политической системе общества;
- административная – которая воплощается в функциональном наполнении организационного устройства общественно-политических процессов, реализации ряда внутриэлитарных механизмов обеспечения взаимодействия составляющих элементов элиты;
- коммуникативная – выражается через построение каналов и организацию передачи информации от политической элиты обществу, которым она управляет. Коммуникации являются ключевым элементом политического воздействия, именно через них распространяется идеология и формируется устойчивое видение, образ политической элиты в общественном сознании.

Учитывая описанные выше функции мы приходим к выводу, что например административную функцию, могут выполнять те слои политической элиты, которые принято называть аппаратным обеспечением, в том время как идеологическая и стратегическая функции должны выполняться лидерами, высшим слоем политической элиты. Это объясняется тем, что идеология всегда напрямую связана с личностным позиционированием лидера политической элиты, руководителя государства. Коммуникативную функцию могут реализовывать представители аппаратного обеспечения, но настроить каналы коммуникации призваны технократы, администраторы, которые выполняют организационную функцию и отвечают за практическое внедрение политической стратегии.

Это наталкивает нас на вывод о том, что именно военно-политическая элита максимально готова применить на себя данную функциональную сетку, поскольку в армии данные функции отработаны максимально четко в отличие от политических светских или гражданских элит.

Интересный подход к определению структуры политической элиты мы находим у Г.В.Пушкаревой, которая предлагает внутреннюю структуру политической элиты представить в четырех измерениях. Во-первых, в ней имеются группы, различающиеся по своей статусной позиции в институциональной системе политической власти (государственные публичные деятели, бюрократия, лидеры крупных политических организаций); во-вторых, существуют общенациональная (центральная), региональная и местные элиты; в-третьих, есть группы, различающиеся по своей принадлежности к тем или иным партиям и идеологическим течениям; в-четвертых, элита может включать тех, кто находится у власти и ответственен за принятие государственных решений, и находящихся в оппозиции [11, С.78-82].

Подобный подход определяет не столько структуру, сколько состав политической элиты, через ее политологический аспект. С точки зрения элитологии данный подход неприменим, поскольку для целей данного исследования важным вопросом остается определение состава элиты, выявление ролей каждой группы и способности или механизма реализации ими своих задач в сфере захвата и удержания власти.

Г.В.Пушкарева предлагает структурировать элиту с точки зрения организационного подхода, но не к элите как к социальной группе, а как к социальному феномену, средству или субъекту управления, удержания власти. Такой подход возможно, но только если элита представляет собой максимально однородную социальную среду. Любая дисперсность при этом будет считаться отклонением от нормы и вся структура будет требовать корректировки.

Дифференциация политических институтов, ведущая к появлению относительно автономных иерархических структур политического влияния на общество: государственных органов, осуществляющих публичную власть (парламент, глава государства), административных государственных учреждений, крупных политических партий – это один из наиболее значимых факторов определяющих структуру политической элиты [12, С.81].

Но при этом нельзя ее рассматривать как институциональную организацию политического процесса. Элита сама по себе институт и не может выстраиваться в контексте институциональной теории, она не формирует и не создает политические институты, она управляет системой, устоявшейся в обществе. Смена политической конфигурации это всегда явление временное, а смена системообразующих государства – это процесс который выходит за пределы элиты, поскольку природа элиты такова что она не включает в себе структуры или элементы механизма государства, она управляет ими, наполняя субъектами управления, кадрами или политическими лидерами.

Итак, по мнению Г.В. Пушкаревой структуру политической элиты образуют:

- объем полномочий, который политическая элита выполняет по управлению государством и обществом. При чем он всегда шире, чем объем полномочий органов государственной власти, состав которых формируется за счет представителей такой элиты;
- место политической элите по отношению к другим элитам, что определяется способом управления и политическим режимом устанавливаемым такой элитой;
- идеология политической элиты, при чем она может отличаться от государственной, поскольку суть существования элиты в удержании власти, а не в том чтобы разделять политическую идеологию общества. Последняя является средством удержания власти;
- система связей с другими элитами, которая необходима для поддержания элитой собственных позиций в общественно-политическом континууме.

Мы не в полной мере можем согласиться с интерпретацией структуры политической элиты предложенной ученой, поскольку кроме явных структурных элементов: идеологии и системы коммуникаций, представляется нецелесообразным включать в структуру объем полномочий, поскольку этот элемент присущ всем без исключения элитам. Мы же ведем речь об исключительности и особенности политической элиты, а потому и ее структура должна представлять собой довольно специфический набор элементов.

Структурирование элиты происходит на основе синтеза различных дополнительных факторов – объемов ресурсов политического господства, характера властного влияния, конкретных показателей образа жизни (образования, досуга, ценностных ориентаций и т. д.) [13, С.22].

В это связи считаем справедливым утверждение, что категория «политическая элита» не предусматривает качественных критериев восприятия элиты обществом (как это неизбежно в случае интеллектуальной и культурной элиты) и количественных параметров измерения, помогающих обозначить границы бизнес-элит. В состав элит необходимо включать представителей правящих, оппозиционных, силовых структур, профессиональных союзов и т.д. [14, С.49] При этом мы согласны с тем, то правящая элита это всегда совокупность различных элементов различных представителей разных слоев социума. Не может правящая политическая элита включать в себя исключительно политиков, ей необходимы те кто формируют общественное мнение, медиа-персоны, те кто будет удерживать власть силовыми средствами, т.е. представители высшего армейского или полицейского офицерского состава и т.д.

Хотя М.Е. Зубарев все же настаивает, что в понятие институт элиты (или институциональное закрепление элиты) целесообразно включить три основные составляющие: организационно-правовое закрепление ее институциональной формы; совокупность базовых ценностей (идеология); команды (управленцы, администраторы, аппаратчики). Таким образом, представляется, что архитектоника региональных элит характеризуется множественностью отдельных видов элит и наличием двухуровневой иерархической структуры. В основе механизмов формирования и поддержания элиты того или иного уровня (в том числе регионального) лежит деятельность социальных институтов, придающих целостность и стабильность общественным отношениям [4, С.54].

Подобное объединение системного и институционального подходов как нельзя лучше отображают природу политической элиты, ее предназначение, ее место в системе социальных институтов и политических процессов.

Поэтому говоря о подобной структурной организации политической элиты мы, прежде всего, должны представлять себе элиту не как организацию с четкими рамками, а как некое образование, явление, феномен, институциональное но практически безрамочное образование, которое однако, имеет допустимую конфигурацию и предельно четкие критерии членства. Все это делает политическую элиту гибкой и мобильной, и вместе с тем модальной. Модальность определяет общие закономерности построения и функционирования элит с точки зрения элитологии, а вот наличие нечеткой, неустановившейся конфигурации системы говорит о том, что политическая элита адаптивна, а следовательно ее структура может меняться, но незначительно. Вся сущность политической элиты сводится как раз к тому, чтобы определить наиболее успешный подход к организации ее внутренней природы, что существенно облегчит процесс ее управления обществом.

Поэтому политическую элиту часто отождествляют с «политическим руководством», «управляющими структурами», «центрами принятия решений», «центральными звеньями политической системы» и т.п. Хотя в таком смысле политическая элита должна иметь структуру отвечающую потребностям управления политическими процессами, в которую должны входить:

- высшая политическая элита, которая представляет собой государственное руководство (монарх, президент, премьер-министр, лидеры ведущих политических партий и общественных движений, которые принимают стратегически важные решения;
- средняя политическая элита, которая формируется путем выборов должностных лиц (сенаторы, депутаты), они принимают участие в подготовке и реализации политических решений;

• административная (бюрократическая) элита включающая в себя высший слой государственных служащих (чиновников), занимающих руководящие посты государственной деятельности и несут функцию исполнительной власти. Однако практика показывает, что административная элита оказывает большое влияние на принятие политических решений и формирование политического курса в целом.

Кроме того правильным будет утверждение, что в общепринятую структуру правящей элиты входят политическая, экономическая, административная, военно-полицейская, духовная элиты. Политическая элита контролирует в своих руках государственную власть. В нее входят высшие государственные чиновники – руководители исполнительных, законодательных и судебных органов власти, дипломатический корпус, министры, руководители политических партий. Это высший состав политической элиты. Средняя часть политической элиты состоит из губернаторов, депутатов парламента. Низший состав образуют политические деятели местных органов власти.

Итак, мы можем предположить, что структура политической элиты должна быть следующей (рисунок 1).

Рисунок 1. Структура политической элиты

Такое отображение структуры политической элиты раскрывает не только ее составляющие социальные группы, но и их роли в иерархии элитарной структуры, и их предназначение в рамках общего процесса управления государством и обществом. По сути, мы попытались объединить институциональный, организационный и функциональный подходы к определению структуры политической элиты. Мы настаиваем на том, что с точки зрения элитологии сам по себе статический набор элементов, групп субэлит входящих в политическую элиту, не информативен. Он представляет собой лишь описание состава правящей элиты. Но для полноты анализа и понимания глубины процессов и механизмов

прихода и удержания власти необходимо рассматривать структуру политической элиты в динамике.

Политическая элита – это составляющая меньшинство общества внутренне дифференцированная, неоднородная по своему составу, но относительно интегрированная группа лиц, обладающих качествами лидерства и подготовленных к выполнению управленческих функций, занимающих руководящие позиции в общественных институтах, непосредственно влияющих на принятие властных решений в обществе.

Итак, высшая политическая элита или собственно правящая группа, управляющая группа разрабатывает идеологическую основу собственно всего процесса политического управления государством и обществом.

В правящей группе выделяют обычно и экономическую элиту, к которой относят крупных собственников, владельцев корпораций, директоров промышленных компаний, руководителей производства и т.д. Экономическая элита оказывает давление на политическое руководство, субсидируя те или иные политические партии, финансируя политические компании или, напротив, саботируя неугодные политические решения.

Правящая группа обычно охватывает и военную элиту, т.е. высшие армейские чины, командующие крупными воинскими формированиями. Её роль в политике зависит от уровня милитаризации общества и от её связей с экономическими кругами. Рост влияния этой группы может привести к превращению ее в самостоятельную политическую силу, способную подчинить себе все другие.

Важнейшей частью правящей группы является идеологическая элита, куда входят ведущие деятели науки, культуры, руководители средств массовой информации, представители высшего духовенства. Её роль сводится к формированию общественного мнения, поддержке или противодействию той или иной политической линии. Это требует высокой степени интеграции политического руководства и идеологической элиты. Однако особенность последней состоит в том, что ее представители стремятся к относительной независимости, критически воспринимают события политической жизни. Поэтому ее взаимодействие с правящей группой хотя и происходит объективно, но все же требует определенных усилий и с той и с другой стороны. Важное место в структуре правящей группы занимают политические лидеры. К ним обычно относят руководителей государства, влиятельных политических партий и движений, а также других популярных участников политической жизни. Входящие в правящую группу политические лидеры, конечно же, выражают интересы определенных социальных слоев. Вместе с тем в их деятельности проявляется личностная активность, имеет место относительная самостоятельность, что и делает их субъектами политического процесса.

Как видно, правящая политическая группа имеет сложную внутреннюю структуру, и в ее функционировании наблюдаются две диалектически противоположные тенденции. С одной стороны, это стремление к целостности и созданию социального центра и, с другой - размежевание интересов отдельных составляющих этой группы, представляющих различные социальные слои. Вот почему внутри правящей группы могут возникать противоречия, которые особенно обостряются в процессе реформирования общества, смены политического курса [16, С.8]

Заключение

Таким образом, структура политической элиты представляет собой довольно сложное образование, которое во многом определяется пониманием политической элитой процессов происходящих в обществе и требующих соответствующей реакции. Реакция политической элиты это ее продукт выраженный в форме конкретных политических решений и имеющий совершенно определенный контекст применения таких решений.

Идеологическая компонента, военная, административная и аппаратная или номенклатурная компоненты политической элиты – каждая из них отвечают за отдельный

аспект реализации такой элитой политики. При этом продукт политической элиты всегда направлен на удержание ею власти и уже потом на удовлетворение социальных запросов. Политическая элита не управляет обществом для общества. Это необходимо четко понимать, анализируя особенности политических элит и в арабских стран.

Для большинства арабских стран идеологическая компонента имеет меньшее значение, чем духовная или военная, но при этом приход к власти военных всегда сопутствуется сменой идеологии. Исходя из этого сложно выделить какой-либо главенствующий или основной элемент политической элиты, а поэтому говоря об ее особенностях в арабских странах, необходимо, прежде всего понимать тот факт, что для изучения закономерностей ее прихода и пребывания у власти необходимо учитывать внешний культурно-этнический и социально-экономический аспекты.

Важно отметить, что структура политической элиты арабских стран традиционно имеет особенное структурное строение, обусловленное социально-экономическими и культурно-историческими особенностями построения общества арабских государств. Среди основных факторов, которые влияют на особенность структуризации политических элит необходимо отметить следующие:

– влияние исламской религии, которая предполагает наличие жестких социальных, политических и иных императивов, влияющих на характер и содержание общественных отношений. Кроме того, ислам выдвигает ряд серьёзных требований к организации политических процессов, именно этим и определяется наличие такого особенного элемента структуры политической элиты как духовная элита. В неё входят личности имеющие наивысший авторитет в социуме определённой страны, например аятоллы и великие аятоллы;

– влияние философии исламского фундаментализма, что приводит к появлению отдельных внеидеологических, радикально настроенных субъектов, которые входят в политическую элиту, но все чаще стремятся к разрешению проблем социально-экономического развития государства путем принятия жестких силовых методов [17, С.130].

– особенность построения общества и самой структуры исламского общества, которая является доминирующая для большинства арабских стран, что например выражается в отсутствии возможности влиять на принятие политических решений женщинам.

Все это дает основания сделать вывод о том, что в структуре политической элиты арабских стран доминируют следующие элементы:

– политический центр, слой элиты который непосредственно отвечает за разработку и принятие политически значимых решений. Он является важным ядром, но не доминирующим элементом политической элиты;

– религиозно-духовная надстройка, которая по сути своей является отдельным типом элиты, но в рамках общественно-политических процессов, именно она является доминирующей в принятии государственно важных решений. Именно она отвечает за идеологию политического курса государства;

– административно-бюрократический аппарат, та часть политической элиты, которая отвечает за воплощение принимаемых политической элитой решений в жизнь [18, С.88].

– радикально настроенный элемент, который по своей сути является одновременно и силовым крылом политической элиты.

Таким образом, структура политической элиты стран арабского мира тождественна к традиционной структуре политических элит. Но вместе с тем имеет и существенное отличие – наличие религиозно-духовной надстройки – которая отвечает за идеологию политического курса и доминирует над политическим центром.

Литература:

1. Матузов Н. И., Воротников А.А., Кулапов В.Л. Теория государства и права [под ред. Н.И. Матузова, А. В. Малько.] - 3-е изд., перераб. и доп. – Москва: Юр. Норма : НИЦ ИНФРА-М, 2017. 640 с.
2. Ашин Г.К., Кравченко С.А., Лозанский Э.Д. Социология политики. Сравнительный анализ российских и американских политических реалий– Москва: 2001. 608 с.
3. Ашин Г.К. Понятие «элита» и его роль в политических исследованиях. *Философские науки*. 2005. № 8. С. 55-67
4. Очилова В. М. Структура политической элиты. *Вестник ЧитГУ*. № 7 (64). 2010. С. 77-86
5. Крыштановская О.В. Анатомия российской элиты. – Москва: Захаров, 2005. 384 с.
6. Борисов А.Б. Политическая элита Египта: пути эволюции. *Политическая элита Ближнего Востока*. – Москва: ИИИиБВ и ИВ РАН, 2000. С. 26-33
7. Буренко В. И. Инструментальное измерение политической элиты. *Информационный гуманитарный портал «Знание. Понимание. Умение»*. № 6. 2010. – URL: <http://zpu-journal.ru/e-zpu/2010/6/Burenko/>
8. Усова Ю. В. Особенности взаимодействия политической элиты со СМИ в контексте модернизации современной России. *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики*. 2012. № 10 (24): в 2-х ч. Ч. II. С. 202-205
9. Конопкина Д. А. Система рекрутирования политической элиты в России в контексте задач модернизации. *Вестник ВГУ. Серия: История. Политология. Социология*. 2014. № 1. С. 43-47
10. Зеленков М.Ю. Политология (базовый курс). – Москва: Юридический институт МИИТа, 2009. 302с.
11. Пушкарева, Г. В. Политология: конспект лекций [изд. 2-е, перераб. и дополн]. – Москва: Айрис-пресс, 2005. 295 с
12. Арон Р. Этапы развития социологической мысли [общ. ред. и предисл. П.С. Гуревича]. – Москва: Издательская группа «Прогресс»-«Политика», 1992. 608 с.
13. Усова Ю. В. Политические элиты современной России: динамика и позиционирование: дис. д.пол.н.; специальность 23.00.02 – Владикавказ, 2014. 314 с.
14. Зубарев М.Е. К проблеме структуризации политической элиты в регионах России. *Современные проблемы науки и образования*. – 2014. – № 2. – URL: <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=12977>
15. Вебер М. Избранные произведения. – Москва: «Прогресс», 1990. 750 с.
16. Сапронова М.А. Арабский восток на современном этапе: эволюция институтов власти и модернизация традиционного общества. *Вестник Томского государственного университета*. № 4. 2009. С. 126-132
17. Коротаев А. В. Долгосрочная политико-демографическая динамика Египта: Циклы и тенденции. – М.: Восточная литература, 2006

References:

1. Matuzov N. I., Vorotnikov A.A., Kulapov V.L. *Teoriya gosudarstva i prava* [pod red. N.I. Matuzova, A. V. Mal'ko.] - 3-e izd., pererab. i dop. – Moskva: YUr. Norma : NIC INFRA-M, 2017. 640 s.
2. Ashin G.K., Kravchenko S.A., Lozanskij E.D. *Sociologiya politiki. Sravnitel'nyj analiz rossijskih i amerikanskih politicheskikh realij*– Moskva: 2001. 608 s.
3. Ashin G.K. *Ponyatie «elita» i ego rol' v politicheskikh issledovaniyah. Filosofskie nauki*. 2005. № 8. S. 55-67
4. Ochirova V. M. *Struktura politicheskoy elity. Vestnik CHitGU*. № 7 (64). 2010. S. 77-86
5. Kryshstanovskaya O.V. *Anatomiya rossijskoj elity*. – Moskva: Zaharov, 2005. 384 s.
6. Borisov A.B. *Politicheskaya elita Egipta: puti evolyucii. Politicheskaya elita Blizhnego Vostoka*. – Moskva: IIIiBV i IV RAN, 2000. S. 26-33
7. Burenko V. I. *Instrumental'noe izmerenie politicheskoy elity. Informacionnyj gumanitarnyj portal «Znanie. Ponimanie. Umenie»*. № 6. 2010. – URL: <http://zpu-journal.ru/e-zpu/2010/6/Burenko/>
8. Usova YU. V. *Osobennosti vzaimodejstviya politicheskoy elity so SMI v kontekste modernizacii sovremennoj Rossii. Istoricheskie, filosofskie, politicheskie i yuridicheskie nauki, kul'turologiya i iskusstvovedenie. Voprosy teorii i praktiki*. 2012. № 10 (24): v 2-h ch. CH. II. С. 202-205

9. Konopkina D. A. *Sistema rekrutirovaniya politicheskoy elity v Rossii v kontekste zadach modernizacii. Vestnik VGU. Seriya: Istoriya. Politologiya. Sociologiya. 2014. № 1. S. 43-47*
10. Zelenkov M.YU. *Politologiya (bazovyy kurs). – Moskva: YUridicheskij institut MIITa, 2009. 302 s.*
11. Pushkareva, G. V. *Politologiya: konspekt lekcij [izd. 2-e, pererab. i dopoln]. – Moskva: Ajris-press, 2005. 295 s*
12. Aron R. *Etapy razvitiya sociologicheskoy mysli [obshch. red. i predisl. P.S. Gurevicha]. – Moskva: Izdatel'skaya gruppа «Progress»-»Politika», 1992. 608 s.*
13. Usova YU. V. *Politicheskie elity sovremennoj Rossii: dinamika i pozicionirovanie: dis. d.pol.n.; special'nost' 23.00.02 – Vladikavkaz, 2014. 314 s.*
14. Zubarev M.E. *K probleme strukturizacii politicheskoy elity v regionah Rossii. Sovremennye problemy nauki i obrazovaniya. – 2014. – № 2. – URL: <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=12977>*
15. Veber M. *Izbrannyye proizvedeniya. – Moskva: «Progress», 1990. 750 s.*
16. Sapronova M.A. *Arabskij vostok na sovremennom etape: evolyuciya institutov vlasti i modernizaciya tradicionnogo obshchestva. Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. № 4. 2009. S. 126-132*
17. Korotaev A. V. *Dolgosrochnaya politiko-demograficheskaya dinamika Egipta: Cikly i tendencii. – M.: Vostochnaya literatura, 2006.*

МРНТИ 11.15.81

<https://doi.org/10.51889/6952.2022.12.99.004>

Рау И.А.^{1}, Абсамтаров Р.Б.²*

*¹Академия ведущих кадров Бундесфера
г.Гамбург, Германия*

*²Казахский национальный педагогический университет им.Абая
г.Алматы, Казахстан*

«Я» И САМОСТЬ: СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

Аннотация

В статье рассматриваются социально-политологические вопросы «я» и самости, которые еще недостаточно изучены в научной литературе. В статье более подробно рассматриваются социально-политологические аспекты следующих вопросов: «Я» в философии и психологии; я, одиночества и толпа; я, эгоизм и принижение добра; разногласия в понимании самости; определение самости; чувственность и эмоциональность в самости и другие. В статье отмечается, что от «Я» человека в его социально-политической жизни зависит очень многое, кроме появления у него самого «я». Человек – это социально-политическое существо, нуждающееся как в общении другими, так и в одиночестве. Эгоизм явно проявляется при сопоставлении личностью своих прав и обязанностей. Особенно бросается в глаза при рассмотрении идеологических клише стран так называемой развитой демократии всемирная компания по защите «прав человека». Права человека неотрывны от обязанностей, чем больше прав, тем больше обязанностей. Самость – это ядро или центр личности, проявляющаяся как в сознательном, так и в бессознательном состоянии, и на любом уровне вашего социально-политического бытия. Термин «самость» сопоставим с понятием индивидуальности. Вместе с тем, в статье уделено внимание и дискуссионным вопросам.

Ключевые слова: политика, право, «я», самость, человек, жизнь, права, обязанность, убеждение, эгоизм, толпа, воля, государство, сознание, добро, зло, страх, правда.

И.А. Рау^{1*}, Р.Б. Әбсаттаров²

¹ Бундесфердің жетекші кадрлардың академиясы
Гамбург қ., Германия

² Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті
Алматы қ., Қазақстан

«МЕН» ЖӘНЕ ӨЗІМ: ӘЛЕУМЕТТІК-САЯСИ АСПЕКТІЛЕРІ

Аңдатпа

Мақалада ғылыми әдебиеттерде әлі де жеткілікті зерттелмеген «мен» және өзінің әлеуметтік-саяси мәселелері қарастырылады. Мақалада әлеуметтік-саяси аспектілерінің келесі сұрақтары толығырақ қарастырылады: философия және психологияда «мен»; мен, жалғыздық және тобыр; мен, өзімшілдік және жақсылықты кемсіту; өзін түсінудегі келіспеушіліктер; өзін анықтау; өзінің сезімталдығы мен эмоционалдығы және тағы басқалар. Мақалада адамның әлеуметтік-саяси өміріндегі «меніне» көп нәрсе байланысты екені атап өтілген, тек оның өзіндік «менінің» пайда болуынан басқасы. Адам – басқалармен қарым-қатынасты да, жалғыздықты да қажет ететін әлеуметтік-саяси тіршілік иесі. Адам өз құқықтары мен міндеттерін салыстырған кезде өзімшілдік айқын көрінеді. Дамыған демократиялық елдердің идеологиялық клишелерін қарастырғанда, әсіресе, «адам құқықтарын» қорғаудың дүниежүзілік науқаны таң қалдырады. Адам құқықтары міндеттерден бөлінбейді, қанша құқық болса, соғұрлым міндеттер көбейеді. Өзін - бұл саналы түрде де, бейсаналы түрде де және сіздің әлеуметтік-саяси болмысыңыздың кез келген деңгейінде көрінетін тұлғаның өзегі немесе орталығы. «Өзін» терминін индивидтік ұғыммен салыстырамыз. Сонымен қатар, мақалада пікірталас мәселелеріне де көңіл бөлінеді.

Түйін сөздер: саясат, құқық, «Мен», өзін, адам, өмір, құқық, міндет, наным, өзімшілдік, тобыр, ерік, мемлекет, сана, жақсылық, зұлымдық, қорқыныш, шындық.

I. Rau^{1*}, R. Absattarov²

¹Academy leading personnel of the Bundesfer,
Hamburg, Germany

²Kazakh National Pedagogical University named after Abai
Almaty, Kazakhstan

«I» AND THE SELF: SOCIO-POLITICAL ASPECTS

Abstract

The article deals with the socio-political issues of the «I» and the self, which have not yet been sufficiently studied in the scientific literature. The article discusses in more detail the socio-political aspects of the following issues: «I» in philosophy and psychology; I, loneliness and the crowd; I, selfishness and belittling of the good; differences in understanding the self; definition of the self; sensuality and emotionality in the self and others. The article notes that a lot depends on a person's «I» in his socio-political life, except for the appearance of his «I». A person is a socio-political being who needs both communication with others and solitude. Egoism is clearly manifested when a person compares his rights and obligations. Especially striking when considering the ideological cliches of the countries of the so-called developed democracy is the global company for the protection of «human rights». Human rights are inseparable from duties, when more rights whereupon are more responsibilities. Human rights are inseparable from duties, the more rights, the more responsibilities. The self is the core or center of the personality, manifested both in a

conscious and unconscious state and at any level of your socio-political being. The term «self» is comparable to the concept of individuality. At the same time, the article also pays attention to controversial issues.

Keywords: politics, law, «I», self, person, life, rights, duty, conviction, egoism, crowd, will, state, consciousness, good, evil, fear, truth.

Введение

На вопрос, что есть «Я» и самость обществоведы дают самые различные, порой несовместимые друг с другом определения, что обусловлено, главным образом, мировоззрением обществоведа и объемом его знаний. Но продолжающиеся общественно-политические размышления и дискуссии вкупе с психологическими исследованиями приводят нас к большему единству в понимании этих сложнейших феноменов. В связи с этим следует сказать, что социально-политологические аспекты «Я» и самости еще не изучены в социально-политической науке на стыке различных научных дисциплин. Мы в статье рассмотрим только некоторые вопросы указанных проблем.

Целью статьи являются социально-политологические аспекты проблемы «Я» и самости. Для реализации поставленной цели определены следующие задачи: изучить «я» и самости в контексте теории; проанализировать я, одиночество, толпа, эгоизм, и принижение добра; исследовать понятие самости, чувственность и эмоциональность в самости и другие.

Методология исследования

Основу статьи составляют фундаментальные положения философии, социологии, политологии, психологии, достижения евразийской и мировой мысли по проблемам «я» и самости.

Я в философии и психологии: социальный анализ. Я - непосредственно мне данная целостность и центр моего самосознания. Я - источник моих оформленных мыслей, решений, осознанных желаний и переживаний. Оно гарантирует идентичность в сознательных состояниях и единство моей биографии в этих состояниях. Я - инстанция, управляющая определенными частями моего тела в сознательном состоянии.

Философ **Рене Декарт** (Rene Deskartes /1596 – 1650/) сформулировал свой знаменитый «Cogito» - аргумент. Ход его аргументации таков:

1. Я мыслю;
2. Если я мыслю, стало быть, существует носитель мышления;
3. Я являюсь носителем этого мышления и, следовательно, существую.

Надо признаться, что эта аргументация не прояснила вопроса - «что есть «Я»». Она лишь показала, что «Я» существует и что его носитель, т.е. тело Декарта, существует. Но кто бы в этом сомневался.

Как бы предчувствуя такое возражение, Декарт приводит еще два аргумента и делает мировоззренческий вывод:

4. Я не могу представить себе непротиворечиво, что я не существую когда я мыслю;
5. Но я могу представить себе непротиворечиво, что я существую и без всех телесных свойств.

Вывод: следовательно «Я» не тело, а чистый дух. Вывод этот сделан Декартом на его способности представлять. Нас этот вывод никак не удовлетворяет т. к. наши представления говорят о другом и т. к. на основе представлений доказывать строго логически, т. е. непротиворечиво вообще ничего невозможно. И даже если цепь наших представлений логически непротиворечива, может вполне выявиться, что она несовместима с известными законами внешнего мира. Раздельность духа и внешнего ему мира («Я» и тела) Декарт просто постулирует, принимает как аксиому. Предположение о том, что дух и материя абсолютно разделены, не имеют совместных свойств и поэтому существуют параллельно, не соприкасаясь, вызывают столетиями спор. Как это чистый от материи дух может

воздействовать на материальное тело: ведь наша воля и желания реализуются через действия тела. С другой стороны, состояния нашего тела (материи) меняют состояние нашего духа («Я») до неузнаваемости: под влиянием определенных препаратов, введенных в ваше тело, вы будете говорить правду, которую никогда врагу не сказали бы. Поэтому, в частности идейно убежденные и знающие бойцы-патриоты вместо плена предпочитают смерть. Сомнителен Декарт и в утверждении, что «**Я - это центр моего сознания**». Мы же решаемся утверждать — не сознания, а **самосознания**. Здесь и возникает вопрос о том, кто этот «сам», эта «самость», которая осознает себя через Я. Декарт в понимании Я игнорировал тело человека, носителя Я потому, что для него в существовании собственного тела можно усомниться. Не удовлетворяет нас и «правило умности» (Klugheitsregel), на которое опирался Декарт, и согласно которому ничему верить нельзя, что тебя единожды обмануло. А что, если вы сами себя обманули в своих ожиданиях? [1, p.63, 83].

Некоторые философы (Д. Юм и др.) полагали, что Я не отдельный, самостоятельный предмет и, тем более, не субстанция (не отдельный от остального мира дух). **Я**, согласно **Юму** — это **пучок восприятий**, связанных друг с другом ассоциативно. Мы заметим этому большому мыслителю, что Я, конечно, и «пучок восприятий», но не только. Вряд ли плодотворны сомнения в том, что этот «пучок», воспринимаемый мною как реальная сознательная часть меня самого существует, так и в том, что посредством этого «пучка» я имею такие-то мысли и намерения, испытываю переживания и принимаю решения. Все это для меня, несомненно есть, хотя я могу и ошибаться относительно информации, заложенной в этих мыслях, решениях и т. д. Каждый мог бы подтвердить, что существуют ошибочные оценки состояния своего сознания и тем самым самого себя.

В Я человек, личность помещает и свой собственный образ, детали которого могут быть не до конца осознанными: относительно своей внешности, своего прошлого, особенностей своего характера и др. Не надо гнушаться и мнением других о вашем образе: они видят вас извне, чего вы сами не можете. Мнение других может заметно скорректировать вашу самооценку.

Другие философы, как, например, **Э. Мах**, не упростили, как Юм, понимание Я, а **опростили** его. Я выделяется из потока жизненного опыта условно, полагал Э.Мах. Это выделение обусловлено потребностями повседневной жизни и с теоретически-философской точки зрения не есть предмет исследования. И, отвергая понимание Я в классической западноевропейской философии, Э.Мах одновременно расширяет его понимание. К Я обычно относят наш «внутренний опыт»: наши мысли, переживания, воспоминания и т. д. Но ведь к Я, к нашей идентичности, надо относить и наше тело, сохраняющее нашу идентичность в бессознательных состояниях, когда Я «спит» и эта идентичность может быть даже более фундаментальна для всей жизни человек, чем идентичность на основе сознательного Я, минимум две трети жизни покидающего человека во сне. Указывает Мах и на то, что и сознательное Я личности может разительно быстро меняться: сегодня у него были одни ценности (он был вчера «контужен» марксизмом, а через пару лет стал сторонником свободного рынка).

Резко принижал информационные способности самосознательного Я **З. Фрейд**: глубинные, бессознательные и подсознательные состояния психики человека не явлены в нем (самосознательном Я). Люди, считающие, что их Я - верховная инстанция, принимающая решения, не упоминают о том, что принятые решения и реальные действия человека далеко не всегда одно и то же: многие действия совершаются помимо и в обход решениям Я и им же «опосля» осуждаются. При такой трактовке, возразят многие, с человека снимается ответственность за его действия. Но заключение это неверно: человек отвечает за все свои действия, но в разной степени и по-разному. Одна ответственность за действие исходящее из сознательного продуманного решения. Другая ответственность этого человека, сделанная в состоянии «вне себя» (внезапные сильные эмоции, переживания) или

при очевидной нехватке информации о возможных последствиях действия.

И.Л. Витгенштейн, тоже мыслитель незаурядной логической строгости, утверждал, что классическое понимание Я крайне противоречиво: с одной стороны Я определяет границу мира (и в этом смысле определяет мир), но с другой стороны, Я как субъект в мире не существует. И действительно, в мире нет Я кроме временных и изменчивых человеческих Я. Гипотезу о наличии Я у Бога мы отбрасываем как несусветную.

И. Кант при рассмотрении Я делал упор на его роль в познании и знании. «Я мыслю» является, по **Канту**, высшим основоположением всякого знания. Но само оно знанием не является. Оно выражает акт сознания. Мыслящее Я — не знание потому, что оно не дано ни в каком внешнем опыте. Поэтому Я можно рассматривать и как «вещь в себе» о которой мы достоверно знаем только то, что она есть. Кант показал, что Декарт ошибался, утверждая, что Я (самосознание) существует безотносительно к восприятию внешнего мира. По словам **Канта**, «сознание моего собственного существования есть вместе с тем непосредственное сознание других вещей вне меня» [2, с.287].

В этом же направлении в понимании Я мыслили **Пиаже, Гуссерль и Сартр**, утверждавшие, что восприятие субъектом собственного тела и его действий отличается от восприятия внешних предметов и ситуаций и не может быть понято по аналогии с последними. **Ж.-П. Сартр** интерпретировал Я (самосознание) как «бытие в себе», лишённое в отличие от тела временности, страдания, разрушения: «Это мы погибнем, а земля будет пребывать в своей летаргии до тех пор, пока другое сознание не придет, чтобы ее разбудить». В этих строках Сартр звучит скорее не как жизнелюб, а как мистик, но из песни слова не выкинешь [3, p.217].

В другом месте Сартр фактически отрицает существование Я как самостоятельного объекта исследования: на место Я-субъекта он ставит бессубъектный поток сознания (subjektlosen Bewußtseinsstrom) [4, p.21].

О метафизическом измерении человеческого «Я» и личности, измерении, лежащем вне социально-психологических детерминант пытался дать очерк **Ю. Мамлеева**, который с юности разрабатывал так называемую «религию Я». Его мировоззрение близко к адвайта-веданте и традиционализму в версии **Рене Генона**.

Я- в повседневности употребляется для обозначения человеком осознаваемой части собственной сущности, самого себя как личности. В психоанализе под Я подразумевается духовная инстанция, выступающая посредником между индивидуальностью и реальностью, а так же между моральными требованиями сверх-Я (Über-Ich) и инстинктивными потребностями тела (Triebregungen des Es). Эта же инстанция выступает судьей в разрешении конфликтов между указанными сторонами.

Я - один из сложнейших объектов рационального познания. Возможность убежденности в своей правоте относительно того, что вы не знаете и никогда не сможете узнать — один из парадоксов духовно-интеллектуального бытия человека. Его «Я» бездонно и неспособно раскрыть себя полностью ни для самого этого человека, ни для других людей, «вещь в себе», как выражался **Кант**. Я в своей активности абсолютно спонтанно определяет самое себя («Das Ich ...bestimmt sich selbst durch absolute Spontaneität»), полагал **Фихте**. Самосознательное Я, утверждал Шеллинг, - это абсолютно в себе ограниченный мир, монада, которая может ничего не выпускать из себя и ничего в себя не впускать [5, p.453]. Оно бездонно как, говоря по современному, черная дыра и так же недоступно прямому контакту и познанию. Как учит астрофизика от подобных «дыр» к нам прямо не поступают; только от их окружения. То же и с «Я» (самосознанием), глубинные бездны его темны. Более того, предупреждал **Федор Михайлович Достоевский**, они мрачны и советовал не пытаться посторонним в них заглянуть, чтобы не стать мизантропом. В этом же направлении рассуждал и русский поэт Лев Коротков, утверждавший, что познавший свою душу до конца, узрит в ней не Бога, а Сатану. Не далек от этого хода мысли и **Павел Флоренский**,

полагавший, что ближайшее сверхъестественное в человеке есть демоническое.

От «Я» человека в его социально-политической жизни зависит очень многое, кроме появления у него самого «Я». Некоторые исследователи полагают, что Я - «продукт коммуникационных взаимодействий с другими людьми ... Оно возникает в определенных условиях, а точнее, создается в моем взаимодействии с другими людьми и вне этих отношений не существует» [6, с.500]. Мы дополняем уважаемое издание (НФЭ) следующими соображениями. Коммуникация это, говоря упрощенно, сознательное информирование друг друга двумя индивидуальными или коллективными субъектами. Оно играет огромную роль в развитии уже сложившегося Я. Но в возникновение Я у ребенка решающую роль играет общение, в частности тактильный и эмоциональный контакты («лицом к лицу») с близкими людьми (матерью в первую очередь) до 2-3 летнего возраста.

Мы настаиваем на неотрывной индивидуальной телесной привязанности Я, но одна из функций Я, а именно идентификация человека, носителя этого Я, может воплощаться не только в памяти личности, но и во внешних объектах, свидетельствующих о ней (тексты, ее творения в живописи, архитектуре, политике и духовной жизни).

Обсуждение и результаты исследования

Я, одиночество и толпа. «Я» неотрывно от проблемы **одиночества**, мыслящего и, особенно, творчески мыслящего человека. В самой главной книге Бердяева, которую он писал чуть ли не до последнего дня, в его автобиографии «Самопознание» много говорится об одиночестве. Он говорил: «Я одинок и в этом остром мучительном чувстве переживаю свою личность, свою особенность, свою единственность, неповторимость, свое несходство ни с кем и ни с чем на свете. Все мне кажется чужим и чуждым. Я не у себя на родине, не на родине своего духа, а в чужом мне мире. Я тоскую от одиночества, тоскую по общению не с объектом, а с «другим», с «ты», с «мы», но я боюсь встречи с «другим», который может оказаться чуждым мне объектом. Болезнь одиночества есть одна из основных проблем философии человеческого существования как философия человеческой судьбы». Что одиночество вовсе не болезнь, а «адекватное состояние творческого человека» считает русский «почвеннический» мыслитель Ф. Гиренок. Проблема одиночества во много связана с феноменом выдающейся способностью мыслить, талантом мышления. С одиночеством связана, главным образом и трагичность бытия личности.

Сознательное «Я» одиноко и потому, что никто не может заглянуть в него, и потому что не может сообщить другому полностью своего содержания. Музыка и поэзия в этом деле великие помощники.

Люди с развитым чувством Я, устоявшейся личностью, с прочно очерченной самостью-индивидуальностью редко становятся частью **толпы**, а став - стремятся быстро от этой определенности избавиться. Почему устоявшейся личности с развитым чувством Я не годится быть частью толпы, показано в исследовании французского социального психолога Сержа Московичи в работе «Век толпы». Толпу он рассматривает как устойчивое явление «эпохи великой урбанизации»; она есть сборище людей, утративших способность самостоятельно критически мыслить и поэтому безусловно подчиняющаяся вожаку. Толпа руководствуется коллективным верованием, которое бескомпромиссно, радикально, отличается нетерпимостью к другим верованиям (пуризмом). В толпе всегда сильна убежденность в том, что она единственная группа, которая права. Толпу характеризует эмоциональная взвинченность: в ней чувство поднято на уровень ценностей истин и правд. Неотделимая от человека эмоциональность становится опасной, когда начинает приниматься за критерий правды, за оправдание поступка. В такие моменты толпа может совершить и оправдать величайшие ужасы. Этнические чистки в Азербайджане и в Армении, «цветные» революции в Грузии, Киргизии, на Украине, разгром афроамериканцами памятников культуры в США ярко свидетельствуют о таких ужасах. И приличный человек, втянутый в такую толпу, волей неволей становится соучастником преступлений. Эмоциональность неотделима от человека,

но она становится опасной с той минуты, когда начинает приниматься за ценность, за критерий истины, за оправдание поступка. И национальные чувства, даже самые благородные, способны в толпе оправдать жесточайшие преступления перед человечностью. Это касается всех групповых чувств и толпы всегда еще были и орудием политики. В толпе (современная форма - «флэшмоб») легко возникает чувство свободы от запретов, которое быстро находит выход в агрессию.

Творческие личности одиноки по сути дела, как горные пики, и нуждаются порою в самоизоляции от других. Оба эти момента отражены в высказываниях двух выдающихся поэтов - английского и казахского (цитируем на память: «Одиночество! Мне суждено с тобою жить...» (Джон Китс); «Как могила шамана, я / Одинок — вот правда моя!» (Абай Кунанбаев). О творческих потенциях одиночества говорили многие и разное.

Истина рождается не в диалоге и не в споре; в них она защищается, шлифуется, апробируется и т. п. Рождается она в «пространстве» одиночества и при попытках сообщения ее другим она становится яснее и самому себе. П. Линел показал в докладе «Диалогический язык и диалогическое сознание», что нейронная активность в ситуациях, когда люди находятся не одни, радикальным образом отличается от случаев, когда человек находится в одиночестве. Когда ты один, с тобой говорят не посторонние, а душа твоя-убеждены верующие люди. И Платон полагал, что мышление можно определить и как беззвучный разговор души с самой собой.

Об одиночестве творческих личностей говорил Огюст Роден, советовавший художнику не бояться одиночества, если он искренен. Если художник не врет себе в своих мыслях, чувствах, эмоциях, в своем видении мира, то рано или поздно к нему придут другие. Придут для того, чтобы увидеть то, что они без творения этого художника не увидели бы. Творческая личность раскрыла для других людей мир как более разнообразный, богатый, содержательный. Творческая личность в искусстве своими произведениями обогащает наше чувственное восприятие мира. Надо отметить и то, что в состоянии одиночества творческая личность менее ориентируется на правила и нормы, которые требуют от него изнутри мораль (сверх-Я) и извне (общество и его объективная нравственность) быть «как все». Нигде мысли не формируются так ясно, отмечают многие, как в одиночестве на природе, **когда суета и маята повседневной жизни отступают на задний план.** Одиночество это и потребность, временами всех людей, а не только творческих натур.

Человек - это социально-политическое существо, нуждающееся как в общении другими, так и в одиночестве. У разных людей, представителей разных народов и культур соотношение этих потребностей различны. Об этом неплохо сказал знаменитый английский философ Эдмунт Берк (Burke) подчеркивая, что одиночество имеет и ужасные, и приятные стороны: «...жизнь в полном одиночестве противоречит целям нашего бытия, ибо едва ли даже представление о смерти вызывает в нас больший ужас. ...с другой стороны, временное одиночество само по себе приятно» [7, p.23]. Но и господство, засилье социальности, гражданственности и прочей «молярности» (Г.Делез/ Deleuze/) опасно. Надо не только одиночеству, но подобному засилью сопротивляться: неверно, что вам должно быть дело до всего. Это требование освобождает других от ответственности за их дела. Так пусть каждый занимается своим делом и отвечает за него.

«Я», даже самое одинокое, неотрывно связано с «Ты» и «Мы», немислимо без них. Без этого соотношения «Я» не было бы ни у русского человека, ни у немца, ни у казаха, ни у армянина, было бы у «человека вообще», которого, как известно не бывает. Не имел бы такой человек и чувств, и аффектов, ушедших в подсознание. А упал бы такой человек с готовой личностью, не имеющий никаких общественно-культурных корней, с метеорита. И тогда он мог бы повторить вслед за Сереном Керкьегором: «истина только в Единичном, неправда во всеобщем» [8].

Одиночество, к сожалению, и возрастное явление, от которого долгожителю устраниваться

непросто. Стареть означает становиться одиноким: родные, друзья, коллеги - все постепенно уходят. И чем вы старше, тем больше безвозвратно ушедших. Старение в современном обществе усугубляет одиночество. Ранее опыт и житейская мудрость стариков ценились, старость уважалась, старики чувствовали себя нужными, не выпавшими из хода жизни общества. Оно в ускоряющихся изменениях и обновлениях не оставляет им шансов вновь и вновь становится деятельно значимыми, да и здоровье не улучшается. А что такое личность без деятельности, признаваемой обществом полезной? Счастлив лишь старый человек, оставшийся творческой натурой, продолжающий свой талант реализовывать. Он никогда не будет одинок.

Весь прошлый XX век «Я» человека «отрывалось» от местопребывания и жизни тела человека. Я все более может присутствовать не только с его носителем — телом (физически), но и коммуникативно [9, p.905-950]. «Я на мобильном» - говорим мы. А наш абонент в Нур-Султане (новая столица Казахстана) нас слышит так, будто мы друг против друга сидим, а сидеть то мы можем в Берлине или Миннеаполисе (США) и говорить ему, что находимся в Атбасаре (районный центр в Казахстане). Подшучиваем над абонентом — старым другом. Сначала проводной телефон стянул Я в один голосовой пучок, но когда появилось радио и стал ненужным телефонный шнур, привязка к месту осталась только у нашего физического тела. Я стало кочевником, независимым от тела. Тело здесь, а я распоряжаюсь, советую, контролирую мое предприятие в Вене. Но, возражают, голос то остался! Нашлась и на него управа: на Факсе, в «сети» голос не нужен, а в новейших средствах «общения» и картинку легко заменить. Почерк - примета Я и уникальности индивидуальности, начала исчезать вместе с машинописью и исчезла из «сети» полностью, как и нормальный язык общения. Ручное письмо сегодня у многих вызывает приступы муки, чистописание и каллиграфия воспринимаются как пережитки седой древности. Но, может быть, для Я «отстранение» от тела не столь и важно? Ведь самосознательное Я коммуникативно связывается с другими самосознательными Я, а не с другими телами. Этим «Я» отличается от всей совокупной сферы духовности человека, которая неотрывна от совокупной телесности человека и никак не сводится к его самосознательному Я. Поэтому «душевное» общение по телефону или интернету существенно иное, чем с глазу на глаз [10, p.443-446].

Я не может не быть эгоцентричным

Эпиграф. «Добродетель не нуждается в многословии, в нем нуждается зло» (Антисфен).

В Я, как уже отмечалось выше, всегда содержит в себе, каким бы одиноким оно себя не ощущало, и Ты (близкие люди), и Мы (своя культурная основа), и Иное /Es/ (чувства, эмоции, оценки, ушедшие в подсознание). Эгоцентричное Я не может полностью себя оторвать ни от других эгоцентричных Я, ни от прошлого своего собственного тела. «Основной мотив человеческой жизни - ее расширение, восполнение себя своими же частями, родными тебе, находящимися в других» - утверждал один из выдающихся современных философов М.К. Мамардашвили [11, с.181].

Со времен моральной философии Конфуция, И.Канта и этики сострадания А. Шопенгауэра эгоизм (любовь к самому себе) вроде бы был окончательно изгнан из этики, этикета, морали и нравственности (мы не упоминаем «разумного эгоизма Чернышевского, требующего отдельного разговора). Кто всегда ищет собственную выгоду, тому, утверждал мудрец Конфуций, неприятности обеспечены. И в трех авраамических религиях (иудаизме, христианстве и исламе) эгоизм рассматривается как нечто по своему существу плохое, злое. Согласно А. Шопенгауэру и Эдуарду фон Гартману подлинная этика вообще начинается лишь после банкротства эгоизма. И хотя критика эгоизма является мировой тенденцией в философии, она представляет собою одну из односторонностей в подходе к проблеме.

Другая односторонность представлена «сторонниками» эгоизма Максом Штирнером, Фридрихом Ницше, Ральфом Валдо Эмерсоном и др. На деле без эгоизма и эгоцентризма нет ни возникновения Я, ни его развития и самоутверждения. Но и доминирование эгоизма

оказывает на Я негативное, хотя и меньшей силы, чем его (эгоизма) воздействие. По этому поводу поэт Антонио Мачадо (Иосиф Бродский назвал его лучшим испанским поэтом) утверждал, что одинокое сердце, без человеческой привязанности, и сердцем назвать нельзя. «Я» осуществляет себя либо в противоборстве с иным вне и внутри себя, либо в соединении с ним. Но чаще, надо полагать, с первым и вторым вместе или попеременно.

Подлинным создателем чистого эгоизма является Макс Штирнер (псевдоним Иоганна Каспара Шмидта /1806-1856/). В своем труде «Единственный и его собственность» («Der Einzige und sein Eigentum» / Лейпциг, 1845/). Штирнер утверждает, что никаких самостоятельных и, тем более, абсолютных ценностей вне Я нет. На пути последовательного солипсизма он расширяет всеобщее положение Иоганна Фихте «Я - это все» („Ich ist alles“) до индивидуального «Я являюсь всем» («Ich bin alles»). Даже любовь к другому на деле есть только самоутверждение, полагал Штирнер. «Я люблю людей, но люблю их с полным сознанием моего эгоизма, люблю потому, что любовь доставляет МНЕ счастье...». Почему вы делаете доброе? Из эгоизма: вы чувствуете себя хорошо, делая добро. Но как только эта простая мысль приходит большинству людей в голову, замечает Штирнер, они начинают чувствовать под давлением устоявшегося «общественного» мнения не так уж хорошо. Человек может и хотел бы, но не может оторваться от этого давления. Такова природа человека: ни в чем и никогда он не может, в ненасытности своей утешиться окончательно: ему и эгоизм оставь, и общественное мнение нет проворонь. Штирнер настаивает справедливо на праве каждого человека преследовать прежде всего свои (своей семьи, своего народа и т. д.) интересы. Но не в ущерб интересам иных, других, добавим мы от себя. Интересов много, а ресурсов мало — возразит Штирнер. Естественное право Единичного ограничивается поэтому правами, утвержденными различными группами, обществом, государством, религией и т. д. Любое такое «искусственное» полагает Штирнер, право ущемляет естественные права единичного. Мы полагаем, что крайняя форма эгоизма - это цинизм, часто маскирующийся под иронию и сарказм.

Некоторые современные мыслители выводят, как в свое время и Ф.М. Достоевский, неизбежность цинизма из атеизма: «Столкнувшись с тем, что все преходяще, что оно само, мыслящее бесконечное, конечно, что нет ни Бога, ни бессмертия, что любовь и дружба преходящи, как и все остальное, оно впадает в ужас. В силу обманутого ожидания торжествует нигилизм, переходящий в цинизм. Охваченное ужасом сознание готово убить и себя, и бытие» [12, с.164].

Любая метафизика, ставящая под сомнение или прямо отрицающая бесконечную ценность каждого Я с его эгоистичностью, ведет к тоталитаризму, пугают представители такого подхода. Другое понимание предлагал Мишель Фуко. И отдельный человек великая ценность, но не центр Вселенной и не венец творения. Та часть европейского гуманизма, которая рассматривает Я отдельной личности высшей ценностью - тупик философского развития. Показали это достаточно убедительно и великие русские романисты 19 века, полагал Фуко. И этот мыслитель не вполне отходит от «ячества» полагая, что важнейший признак человечности человека «быть верным себе». Он был атеистом и утверждал, что человек живет в силу тех же самых причин, почему живет дерево, камень, собака.

Я, эгоизм и принижение добра

Неблагодарность человека к добрым делам других попросту иррациональна, даже мистична. В басне Ивана Крылова крестьянин ругает батрака, вытащившего его из под медведя, но испортившего при этом шкуру последнего. Психология такого ответа на добро вечна, хотя и может принять у интеллигента «утонченные» формы. Вл. Короленко пишет об этом так: «Да, он спас меня, но почему? Важен я ему? Нет. Просто гуманист. Лично я ему безразличен». Конечно это неблагодарность, связанная с узким толкованием добра как пользы лично для вас. Известен случай, как некто стал донором для своего приятеля в ситуации опасной для жизни. А тот ему: конечно, ты благородный, любого бы спас. А меня с

таким же успехом мог спасти какой-нибудь чужой донор. Ты же мне важнее не как донор, а как друг. И эта широко распространенная «требовательность» и «разборчивость» к добру не имеет границ и к добру не приводит. Не осознают такие «требовательные» восприимчивики добра, насколько добро ограничено по сравнению с безграничностью зла. Мир во грехе и зле лежит! - воспользуемся мы библейским языком, а добро и любовь, главным образом, проповедуются. Бескорыстные добрые дела, поступки по отношению к «чужим» - редкость, да и то в виде подачи мелочи. В то же время добро по отношению к ним большинство людей воспринимают как должное, как то, что они заслужили, не принимая в соображение, что и другие так думают. Здесь надо подчеркнуть, что неограниченные любовь и добро превращаются в зло, увеличивают количество зла в мире. Если любить ребенка чрезмерно, без требовательности, получится зло. Если доверяться безмерно и бесконтрольно, даже в любви и в настоящей дружбе, получится в большинстве случаев зло.

Ни у какого обычного человека добра, как в прямом, так и в переносном смысле на всех не хватит. Помогай **всем** материально (социальная помощь) и работать на создание этой помощи будет некому. Вот и получается, что объективно добро не может не быть ненормированным. А возможности зла, что особенно доказал нам XX век, безнормативны. Безнормативное добро может превратиться в зло; последнее же никогда не превращается в добро. Не транзитивны у добра и зла отношения. Примечательно то обстоятельство, что при описании зла и несправедливости, при описании ада писатели не знают удержу и фантазия их не имеет границ. В описаниях добра, справедливости, любви, дружбы, рая писатели выглядят много скромнее. Изображение, любая интенсивная и повторяющаяся презентация сгущенного зла в искусстве вообще, в литературе и СМИ в частности, делают это зло знакомым и привычным, укрепляя тем самым его позиции в мире. Кроме того, изображения кривых рож увеличивает их количество в мире: искусство и изображения части этого мира. Михаил Бойко, бывший обозреватель НГ-Exlibris характеризовал строки: «О, если б я мог решиться сокрушить тебя моей любовью до полного уничтожения и умереть, - умереть, видя твои страдания, а сам наслаждаясь и соединившись с твоею кровью, претвориться в тебя» (А.Ч. Суинберн /Swinburne/) одними «...из самых гениальных в мировой поэзии». Мы это полагаем бредом кровожадного, т. е. злого человека.

Неотделимость зла от человека как живого существа особенно настоятельно выделял древнекитайский философ Сюнь-цзы: «Люди именно потому стремятся стать добродетельными, что человек по своей натуре зол» (т. е. животное, природное существо) [13, с.204]. Он же отмечал, что ум и доброта, даже мудрость и доброта не обязательно родственники. Бывают умницы - злодеи и преступники - мудрецы. Подмечено, что человеку, считающему себя добрым, психологически живется легче, лучше работается, крепче спится, болезни посещают его реже, умирает он легче и т. д.

Добрые дела могут быть крайне неприятными: спасение на собственных плечах и в одиночку облежавшегося, воняющего и пьяного до беспамятства человека при 20 градусном морозе на безлюдной и непроезжей улице при отсутствии телефона доставляет мало радости. Но спаситель выполняет добровольно принятую на себя и моральную ответственность. Он мог бы пройти мимо, и никто бы, кроме его собственной совести, не упрекал. Стойкое следование этому долгу и этой морали есть проявление величия человеческого духа, героического в повседневности.

Эгоизм - самая распространенная питательная почва преступлений без нужды. Разъясним: Гегель в своей философии права отмечал, что голодающий человек, укравший кусок хлеба, действовал по нужде, что жизнь человека дороже куска хлеба. С этим мы согласны полностью и это меняет толкование вины и преступления. Эгоисты легко соглашаются с лозунгом «Личность есть высшая ценность». Не человек в целом, не семья, не страна, не человечество, а именно отдельная личность.

Почему же так? Потому, что при таком представлении сама личность, каждый сам, и

определяет, что есть добро, а что зло, независимо ни от Бога, ни от общества, ни от государства. Удобная позиция, с которой невозможно согласится в силу взрывчатого характера ее для любого общества. Но эгоист полагает, что каждый в глубине души так и считает. Как у каждого есть, своя правда так у каждого есть и свое понимание зла и добра. Но сказать об этом прямо большинство или стесняется (совесть давит), или страшится (санкций Бога, общества, государства); помалкивать спокойнее. В одном эгоист прав: во множестве конкретных критических ситуаций сама личность, и только она, может решить, что есть зло и что есть добро.

Известно, что проблема беззлобности, безгреховности, апокатастасиса много занимала Достоевского. Это проблема приведения человека в первоначальное, «чистое», безгреховное состояние, когда обидеть или обидеться будет не только неприятно, но и невозможно. Восстановление «погибшего» человека - основная сверхзадача искусства, считал Достоевский. И «чистых» людей и многих выдающихся поэтов мучила неразрешимость противоречий теодицеи и тезиса о всесправедливости Бога.

«Почему под ношей крестной / Весь в крови влачится правый? / Почему везде бесчестный / Встречен почестью и славой?» (Гейне).

Об этом же много ранее писал древний Плавт:

«Тут мор у нас прошел на нравы добрые, / Совсем уже почти повымерли, / Дурные же - пока больно хорошие - / Произросли в великом изобилии ...» [14, с.650].

Эгоизм явно проявляется при сопоставлении личностью своих прав и обязанностей. Особенно бросается в глаза при рассмотрении идеологических клише стран так называемой развитой демократии (сторонниками этих клише разумеется называемая — западной) всемирная компания по защите «прав человека». Подчеркиваем, не защите прав граждан Китая, России, Ирана, Польши и др., которые защищены Конституциями этих стран в соответствии с имеющимися там обстоятельствами, а прав человека вообще. При этом защищаются именно права, а не сам человек, который может быть и неграмотным, и голодать, и не иметь крыши над головой и жизнь которого никак не сводится к правам, о которых хлопочут правозащитники, у которого иные насущные заботы.

Общим местом является положение, что права неотрывны от обязанностей, чем больше прав, тем больше обязанностей. У правозащитников перекося в этом отношении: они очень много говорят о правах и совсем мало об обязанностях. Но полноценный ли человек, личность, не имеющая обязанностей? Где они добровольные защитники обязанностей человека? Эгоисты говорят, что обязанности есть нечто, возложенное на личность извне (государством, партией, религией) и всегда ее свободу ограничивают. Такие обязанности в обществе необходимы. Однако для положительной **самооценки** личности важнее обязанности, которые она сама на себя возлагает и выполняет. Право иметь и брать на себя обязанности тоже надо рассматривать как неотъемлемое право человека. Выпячивание прав в ущерб обязанностям ведет к нарастающей атомизации общества и усилению его кризисности.

Самооценка связана, таким образом, и с правами и обязанностями личности. Важно осознать, что человек ценен и сам по себе, просто потому, что существует. Есть, а не потому что связан с набором определенных жизненных обстоятельств. Бешено богатый, и обедневший, обнищавший даже — это все Вы, имеющий детей — потерявший их — это все Вы. Человек отождествляющий себя с определенными жизненными обстоятельствами, «теряет» себя вместе с исчезновением этих обстоятельств. Он теряет неправильно понятый смысл своей жизни. Однако жизнь человечья разнообразна и нет в ней принципе ничего незаменимого. (См.: Бердяев Н. Самосознание. Опыт философского биографии. —Москва: Мысль, 1991. -С. 190).

Разногласия в понимании самости

Мы полагаем, что не только без рассмотрения понятия Я, но и таких как «индивид»,

«индивидуальность», «личность» и «персона» говорить осмысленно о понятии «самость» невозможно: оно из самых спорных среди названных. Но и по содержанию других из приведенных выше понятий согласия среди ученых нет.

Платон в Диалоге Алквиад 1 выделяет в разделе 127d, в котором речь идет про заботу о собственной самости, четыре таких самости: 1 - то, чем человек распоряжается, ему неотъемлемо (кольцо на пальце - подраздел 133e); 2 - все собственное тело человека (там же); 3 - душа с ее составными частями жаждающей, мужественной и логической (там же); 4 - самосознание себя и знание об этом самосознании (подраздел 129b). Это слишком широкое, на наш взгляд толкование самости. В котором верен только пассаж о всем теле человека.

Высочайшую оценку самости давал **Ф.Шиллер**, который писал: «Я убежден, что ни от какого смертного человека не сказано более великого слова, чем кантовское **самоопределение**, которое одновременно представляет и содержание всей его философии: «Определяй себя из самого себя (Bestimme Dich aus Dir selbst)» [15]. Человек проходит следующие стадии своего индивидуального и социального бытия: персона, индивид, самость, индивидуальность, личность.

Персона — живое существо, имеющее права человека или исполняющее определенную роль человека. Таковым является и ребенок с момента рождения (или даже до рождения, через определенное время после зачатия), и VIP-персона. Ребенок с некоторого времени после зачатия (в разных странах это время определяется по-разному) не только индивид, но и персона. Неслучайно поэтому у некоторых народов уже к младенцу обращаются на «Вы» [16]. В законодательстве многих античных государств персоной признавался любой человек, независимость его ранга и от того свободен или раб. В определении «персона» находит наиболее общее выражение признание достоинства (Würde) человека как такового. Не каждая персона (эмбрион, сумасшедший и др.), сознает себя как Я, не каждая имеет самосознание, но как персона он защищен рядом прав человека.

Индивид - многоклеточный организм в его биологической неповторимости при таком понимании не только каждое человеческое существо — индивид, но и любой многоклеточный организм. Близнецы, как показали специальные исследования тоже являются, несмотря на поразительные элементы схожести, не копией друг друга, а двумя неповторимыми индивидами [17, s. 967-968].

Индивидуальность отражает особенности культурно-социальной среды, в которой человек вырос (язык, религия, традиции и обычаи, семейные отношения, социальный строй и политический режим и др.). Разнообразие этих обстоятельств порождает наряду с другими факторами и бесконечное разнообразие индивидуальностей. Вместе с этим имеются общие формы их проявления, такая, например, как индивидуализм, напоминающий номинализм в общей философии. Индивидуалист полагает, что подлинную и высшую ценность имеет исключительно он. Социальные группы, общности, учреждения, партии, государство являются лишь средством достижения им своих целей, удовлетворения своих интересов.

Личность. Для начала приведем определения, близкие по духу нашему определению, которое впереди и отметим, что часто встречаются упрощенные отождествления личности с персоной или с самосознанием. Конечно же, личность — и персона, и имеет самосознание. Но не в этом ее сущность.

Личность - **«индивидуальная субстанция разумной природы»** (Бозций); **«нечто самостоятельное, одаренное разумом, обладающее достоинством»** (Александр из Гэльса); Личность - **«наиболее совершенное во всей природе»** (Фома Аквинский); **«самосознание, сопровождающее всякий акт мышления и обеспечивающее тождество Я»** (Д. Локк); **«свобода отношению к механизму природы, основа морали»** (И. Кант) и др. Выделенные жирным шрифтом слова используются и в нашей трактовке личности.

Наше понимание. **Личность** - это способность человеческой индивидуальности, принимать, опираясь на свои осознание разум и волю автономные, свободные от любого

давления собственного тела или общества решения относительно своих действий и поведения. Способность эта начинает формироваться примерно с третьего года жизни человека на основе появления комплекса Я и самосознания. Личность автономна. Единственное явление подлинной свободы и в этом ее величайшая ценность.

К предварительным определениям самости

Самость (das Selbst) - память всего тела, целостного организма человека, делящая всю его жизнь, и источник действий и поступков человека в любом (сознательном или бессознательном) его состоянии.

По термину «самость» не прекращаются социально-политические, философские споры относительно областей его применения. Не вполне ясно и его употребление в быденном языке: «Он вышел из себя»; «Он не был в этой ситуации самим собою»; что обозначает существительное «самость»?

В одном из источников **самость** определяется как ядро или центр личности. В самосознании оно — гарант идентичности человека, непрерывности и единства существования человека именно как данного субъекта. С определенными поправками, о которых далее, это определение можно принять [18, р.299]. **Самосознание (Selbstbewusstsein)** в этом же источнике определяется в двух смыслах: житейском и философском. В житейском плане - это знать себе цену. В философском плане знание личностью внутренних состояний собственной души и знание своей самости [19, р.301].

Имеются достаточно убедительные научные данные по развитию осознания себя человеком и высшими животными: человекоподобные обезьяны, дельфины, слоны и др. Примерно в возрасте 18 месяцев ребенок узнает **себя** в зеркале.

Далее приводим этапы ощущения «себя» неотделимого от данного организма.

1. Ощущение себя на основе совокупного восприятия собственного тела (не позднее, чем с момента рождения). Ребенок сразу отличает себя от внешних предметов и не путает себя с кормящим его существом (матерью, как правило). И можно предположить, что в развитии ребенка нет «эгоцентрической стадии». Но и здесь наблюдаются исключения переходного периода: ребенок может сосать большой палец собственной ноги, приняв его за сосок (опыты наблюдения). Имеются многие экспериментальные данные позволяющие полагать, что ребенок изначально воспринимает эмоциональные состояния других людей (прежде всего матери) как реально существующие. Младенцы от рождения готовы к восприятию улыбающегося или нахмуренного лица.

2. Ощущение себя, когда ребенок воспринимает себя как причину своих целенаправленных действий (например, при обучении хватания в трехмесячном возрасте).

3. Ощущение себя компонентом внимательности (вместе с другим внимающим) и центром пространства своего тела /ближайшего его окружения/ (возникает между 9 и 14 месяцами жизни).

4. Ощущение себя как особого, способного к действию объекта наряду с другим (другими) объектом (примерно с 18 месяца жизни).

5. Ощущение себя как субъекта с понятийными элементами представления о себе (Selbstbild). Ребенок определяет себя через свои желания, убеждения, надежды. Он способен понимать, что у других людей могут быть другие желания и убеждения. Эти способности и ощущение означают появление между 2 и 4 годами жизни настоящего «Я» у ребенка и начало становления его личностью [20].

Из сказанного ясно, что развитие психических и ментальных (интеллектуальных, духовных) способностей ребенка прямо связано с развитием его тела, и возникающее сознание себя и, наконец, «Я» - сознания - достаточно длительный, до трехлетнего возраста, процесс.

Философ **Людвиг Витгенштейн** (1889 — 1951) видел в «Я» не психическую, а языковую реальность. Так «Я» используется в выражении «У меня боль». Весь смысл этого выражения

можно выразить междометием «Ой!», которое выражает чувство в восприятие своего тела. Виттгенштейну много чего можно было бы возразить; здесь укажем лишь, что «Ой!» это и сигнал другим о вашем состоянии. Кто подал этот сигнал?!

Современный философ **Томас Метцингер** (Metzinger, профессор университета г. Майнц) полагает, что «Я» есть фикция, порождаемая нашим головным мозгом [21]. Метцингер прав в том смысле, что «Я» связано с одной из функций головного мозга и многими функциями целостного тела человека. Но эта верная констатация почти ничего не сообщает о том, что есть самое «Я».

Широко распространена точка зрения, что самость есть устойчивая совокупность свойств вашего тела, проявляющихся как в сознательных, так и в бессознательных (подсознательных) состояниях и на любом уровне вашего социально-политического бытия (пастух, вдруг ставший царем). Проявления самости частично контролируются волевыми усилиями в сознательном состоянии.

Были мыслители (Д. Локк, например), которые употребляли термины «самость» и «персона» как синонимы. Это, на наш взгляд, недоразумение: «персона» - понятие юридическое, обозначает живое существо, имеющее права человека; так новорожденный ребенок (в некоторых странах и до появления на свет) имеет права человека, т. е. является персоной, хотя еще и не личностью. Термин «самость» сопоставим скорее с понятием нитевидности, т. е. с неповторимостью каждого человека как живого многоклеточного существа.

Слова «сам», «себя» многократно употребляются в Библии; например в требовании любить другого (других) «как самого себя». Заметим однако же, что есть немало людей, не довольных собою и не любящих себя. И тогда получается, что такие люди и других не должны любить. В Библии не сказано «будь недоволен другими, как самим собою» и можно посоветовать: не впадай в транс любви к другим, забывая себя. При таком подходе надо учитывать, что человек не только его индивидуальное тело и его личная душа, но это и его семья, а не семьи чужие, и его друзья, а не друзья других, и его город, а не другие города и т.д.

Чувственность и эмоциональность в самости

Известно давно - когда нос забит, хуже становится и аппетит. И дело не только в неудобствах дыхания ртом. Если мы не чувствуем запахов, то и еда безвкусна. Специалисты в области олфактологии (Olfaktologie) и густологии (Gustologie), специализирующиеся, соответственно, на обонянии и вкусовых чувствах, полагают, что примерно 90% вкусовых ощущений во время еды возникают не на языке, а на сигналах, подаваемых носом. Впечатляет и такой простой эксперимент: если нос защемить и глаза закрыть и дать попеременно попробовать пюре из яблок, лука и картофеля, то человек почти никакого вкуса не ощущает. И лишь освобождённый нос делает даёт почувствовать вкус. Ну чем не синестезия! Известно, что язык способен различать пять вкусов (сладкое, кислое, солёное, горькое и «умами» («umami»)) и их сочетания. Если «работает» только язык, говорят представители «Немецкого общества по изучению и лечению горло-нос -ухо» («Deutsche Gesellschaft für Hals-Nasen-Ohren Heilkunde») по свидетельству многих ценителей тонкого вкуса, то он доставляет мало удовольствия даже от самых хороших блюд и вин - они почти безвкусны, пресны.

Сегодня различают минимум семь «первичных» запахов. Это примерно такие запаховые классы «цветной» (примерно - запах розы), эфирный (ätherisch) - примерно запах груши, мускусоподобный («moschusartig»), камфароподобный («kampferartig»), гнилой («faulig»), резкий («stechend») как уксус и потноподобный («schweißig»). Различение этих запахов играет недооценённую до сих пор роль в повседневной сознательной жизни человека: нередко мы принимаем сознательно решения, подсказанные нам запахами. Пахнут не только цветы, лук, и жаркое, но и наша кожа, и наши волосы. И если эти последние пахнут

«неправильно», нос заставляет нас делать далеко идущие выводы относительно их хозяина [22, p.20].

Не очень приятной реальностью человеческой психической природы является **зависть**. Есть она у всех, хотя у одних она «белая» (без желания зла, ущерба тому, кому завидуют), а у других «чёрная» (полная злобы, с желанием вреда тому, кому завидуют). «Белая» зависть может подвигнуть на самосовершенствование, на более активную самореализацию. «Чёрная» зависть разрушает личность и может привести к самым отвратительным поступкам, в том числе и криминального характера. Самое удивительное то, что наличие у человека «белой» или «чёрной» зависти, замечается большинством окружающих людей и сопровождается соответствующей их реакцией.

Если взять соотношение «белой» и «чёрной» зависти в высказываниях известных мыслителей, то они больше размышляли о зависти «чёрной».

О зависти «чёрной»:

Зависть не соблюдает праздников (античный афоризм).

Наша зависть всегда живёт дольше, нежели чужое счастье, которому мы завидуем (Ф. Ларошфуко).

Скифский мудрец Анахарсис, спрошенный, по какой причине люди всегда печальны, сказал: « Ибо не только о своих бедах печалются, но и о чужих удачах».

Зависть - враг счастливых (Эпиктет).

Люди честолюбивые более завистливы, чем люди без честолюбия. И люди малодушные так же завистливы, потому что им всё представляется великим (Аристотель).

Никто так не бывает, склонен к зависти, как люди самоуниженные (Б. Спиноза).

Зависть - печаль о благополучии другого (Я.Б. Княжнин).

Зависть - это сожаление о чужом благе (Плутарх).

Завистью мы называем ту низость нашей природы, которая заставляет нас горевать и тосковать при виде того, что, по нашему мнению, составляет счастье других (Б. МанDEVиль).

Зависть есть беспокойство души, вытекающее из того, что желательным нам благом, обладает другой человек, которого мы не считаем более нас достойным владеть им (Г. Лейбниц).

Зависть непримиримее ненависти (Ф. Ларошфуко; Л.Н. Толстой).

Завистливый человек причиняет огорчение самому себе, словно своему врагу (Демокрит).

Завистник - враг себе, ведь он терзается мученьем, добровольно им же выбранным (Менандр).

Негодование - это скорбь о том, что блага принадлежат недостойному; негодующий ... огорчится и тогда, когда увидит, что кто-то страдает незаслуженно ... Завистливый же ведёт себя противоположным образом. Его будет огорчать благоденствие любого человека, будь оно заслуженное или незаслуженное (Аристотель).

Неизменно завистливы те, кто из прихоти и тщеславия желает преуспеть во всём сразу. У них всегда найдётся, кому позавидовать, ибо невозможно, чтобы многие хоть в чём-нибудь их не превосходили (Ф. Бэкон).

Зависть есть ненависть, поскольку она действует на человека таким образом, что он чувствует неудовольствие при виде чужого счастья, и наоборот - находит удовольствие в чужом несчастье (Б.Спиноза).

Зависть есть беспокойство души, вызванное сознанием того, что желательным нам благом завладел другой, который, по нашему мнению, не должен обладать им раньше нас (Д. Локк).

Ненависть - активное чувство недовольства; зависть - пассивное. Нечего удивляться тому, что зависть быстро переходит в ненависть (И.В. Гёте).

Завистник сам себе враг, потому что страдает от зла, созданного им самим (Ш. Монтескье).

По воззрениям древних, именно печень более всего страдает от зависти. Недаром до

нашего времени дошло выражение «Он пожелтел от зависти». Среди 500 функций печени есть и синтез веществ, связанных с настроением человека. Известно, что употребление современных лекарств против цирроза печени зачастую вызывают депрессии и даже нервные расстройства, так как угнетают другие способности печени.

Зависть «белая».

Среди равных нет зависти (Платон).

Если кому-нибудь везёт, не завидуй ему, а порадуйся с ним вместе, и его удача будет твоей; а кто завидует, тот себе же делает хуже (Эзон)

Зависть - сестра соревнования (А. Пушкин).

Как видим, зависти «чёрной» уделяется гораздо большее внимание, чем «белой». **Эмоции** - это всегда предел, границы для социального понимания которое всегда выражается общепонятным (упрощённым) языком. В этом плане эмоции и язык противостоят друг другу. Эмоции говорят о том, что на деле сидит в самом человеке, а не в «системе общественных отношений», язык же скрывает, сглаживает полноту истины чувств. Не может, да и не хочет он эту полноту выразить. Скрывая истину чувств, язык хорошо служит социуму и без такого скрывания жизнь людей стала бы невозможной.

Паника - это высшая, граничащая с безумием, форма страха. Она проявляется чаще всего в массовом поведении как людей, так и животных, но может охватить и отдельного человека во внезапно возникшей ситуации кажущейся безвыходности. Психологи и философы издавна рассматривали это явление, познание которого имеет и большое практическое значение (военное дело, манифестации и др.). Наступление паники базируется на Карпендер-Эффекте (Carpenter-Effekt), названного по имени его открывателя, английского анатома и физиолога, который описал так называемое идеомоторное правило. Согласно ему любое восприятие движения или представление о движении вызывает порыв к имитации этого движения. Сила воздействия этого порыва зависит от волевых и интеллектуальных качеств человека, ситуации в которой он находится. Специалист по социальной психологии Хеллпах (Hellpach) доказал что Карпендер-Эффект может быть существенно ограничен (приторможен) самосознательной персоной, понимающей опасность его для себя.

Давно известно, что более половины людей, упавших с большой высоты, погибают от остановки сердца до удара о землю - проще говоря, от страха. Именно поэтому по статистике младенцы разбиваются в пять раз реже, чем взрослые. Они просто не понимают, что происходит. То же касается и «бесстрашных» пьяных: «Пьяному морю по колено» потому что фактор страха у них отключён. Отсюда и водка перед атаками во время Второй Мировой войны.

«...Ибо я полагаю, что влияние разума на возникновение наших **страстей** далеко не так обширно, как это обычно считается» [23, р. 47].

«В самом деле, человеческие тела при многих сходствах ещё в большем различаются друг от друга, и потому, что одному кажется добром - другому кажется злом, что одному кажется упорядоченным - другому в беспорядке, что одному кажется приятным - другому неприятным. То же должно сказать и об остальном...» (Б. Спиноза).

У каждого человека есть мышца, с помощью которой человек выражает отвращение (физическое - дурным запахом, нравственное - мерзким поведением): мы непроизвольно поднимаем верхнюю губу и морщим нос. Когда Вам что-то или кто-то глубоко противны, но выдать своё отношение нежелательно, следите за своей верхней губой и носом. Попробуйте сделать незаметными акции своей самости.

Wir tun nicht was wir **wollen**, sondern wollen, was wir **tun** (Мы не делаем то, что хотим, а хотим то, что делаем).

Алкоголика определить просто: если завести речь про спиртное, алкоголика лицо оживится, глаза его станут выразительнее, он обязательно облизнётся или сглотнёт.

Контролировать **вегетативные реакции** не дано почти никому из людей. Но и их,

например жевание и глотание можно заменить или имитировать. Так профессор Гарвардского университета Дэвис Эдвардс создал аппарат по названию Le Whif для **питания парами еды**. Аппарат представляет собою круглую закрытую чашу, внутри которой собираются пары блюда (борща, лимонного пирога и т.д.) или алкоголя. Пары эти высасываются через стеклянную соломинку. Ультразвуковые волны превращают пищу (её растворы) в аэрозоль из капель диаметром 5 микронов. Аппарат позволяет в разы сократить количество потребляемых калорий: много раньше наступает чувство сытости. Но вот беда - это чувство быстро исчезает. В нашей природе заложена необходимость жевать пищу с тем, чтобы чувство сытости оказалось более или менее длительным. Гипнотизёры могут вызывать определённые вегетативные изменения в пациенте примерно в 80% контактов с ними. В глубокий транс (сомнамбулизм) под влиянием гипнотизёра впадают лишь 20% людей. В сон средней степени глубины (Нуротакіе) впадает примерно 50% контактёров.

Наша самость автоматически реагирует на простые ритмы и оптические симметрии: «Простейшие ритмические тенденции, хотя и вытеснены по большей части деятельностью целевого характера и задрапированы более сложными чувствованиями, всё же, несмотря на это лежат наготове в низшем слое нашего психомоторного аппарата... Всё ещё простой ритм, как и оптическая симметрия, пробуждает в нас привычное чувство удовольствия, коренящееся в самых глубочайших глубинах филогенетического развития и дальше не сводимое» [24, с.100].

Люди никогда не объединяются в окружённой стражей толпе: каждый пытается сохранить свою отдельность, особенность, рассчитывая на исключительное решение судьбы. Поэтому, в частности пятеро солдат могут конвоировать сотню пленных (Д.мед. Рудолф Шмелцле, из беседы).

Физиогномика (выдающиеся её представители Лерш (Lersch), Лаватер (Lavater), Кретшмер (Kretschmer) как теория говорит простое: все психические процессы имеют телесно-физический коррелят в теле человека (локализованные электровозбуждения, черты лица и внешний облик (Habitus) тела, мимика, жесты, телодвижения и др.).

Если вы отметили в Habitus человека что-то подозрительное, то и весь человек теряет на бессознательном уровне ваше доверие.

Мягкая, упругая походка, прямая спина, гордая посадка головы выдают физически сильного человека, даже если он и не очень крупен.

Почти у всякого человека, занимающего высокое положение и начавшего с самых низов, черты лица суровы, жёстки и нередко грубы: трудный жизненный путь наложил свой отпечаток на такие лица.

Есть одежда, в которой вы можете выглядеть не только глупо, но и подозрительно. Станный вид у полицейских в очках. Защитники наши мнутся нам выше маленьких человеческих слабостей. Этими очками они застают врасплох всех, кто впервые приезжает в Западную Европу. Аналог этому в России – толстопузые участковые, полицейские, которые никакого здорового, поджарого преступника не догонят.

В двадцать лет человек имеет то лицо, которое дала природа и предки, а в сорок - то, которое заслуживает. Многие так привыкают всю жизнь себя жалеть, что у них даже лица трансформируются. Причём нередко это люди, которым живётся неплохо, но они никогда никем и ничем не довольны. А казалось бы, живи да радуйся и лицо более приятное будет.

Экстатические переживания человека требуют выхода. Это было всегда в прошлом, происходит и сегодня. Коллективное камлание, ритуальные пляски и распевы, мистическое воздействие, исходящее от воздействия образов, исходящих от шамана, мага, гимнопевца, акына. Подобные воздействия наблюдаемы и на рок-концертах.

Страх относится к одним из сильнейших человеческих эмоций, привлёкших внимание многих исследователей, указывавших на существенные отличия страха как от **боязни**, так и от **паники**. Для смертного существа, каков и человек, страх - угрюмый фон его жизни в

радостях и горестях. Если боязнь имеет конкретные причины, то страх может быть не связан непосредственно с конкретными предметами или обстоятельствами. Известный исследователь этого феномена Элиас Канетти (Elias Canetti) определяет страх как ожидаемое-неожиданное нападение чего-либо из темноты неизвестности. Он опирается на отображение страха в мифах, религии, поэзии и философии. В «Мыслях» («Pense`es») Блеза Паскаля (Blaise Pascal) страх становится одной из центральных тем. Из чувства незащитности в этом мире Паскаль выводит необходимость и благотворность для духовного здоровья человека религии. В этом же направлении размышлял и Серена Кьеркегор (Søren Kierkegaard) в своей работе «Понятие страха» («Der Begriff der Angst»). Он трактует страх как «потрясение» конечных существ, как «надувательство» идеи свободы над смертным человеком. Для Хайдеггера страх есть «экзистенциал» одно из неотъемлемых от человека измерений его жизни. Последуем Зигмунду Фрейду и посоветуем каждому различать свои боязни от страха. Боязни можно и нужно анализировать и нейтрализовать, а страх переводить в разряд боязни. Ведь страх, как показывает практика вуду-колдунов, может не только привести к **болезни**, но и к **смерти**.

Многие стесняются, проявлять свои чувства, эмоции или же не желают проявлением своих чувств раздражать других и предпочитают держать свои чувства при себе. Они губят этим своё здоровье. Они душат важную сторону своей жизни.

Пол – «материковая» часть самости человека, его идентичности и неповторимости. И от него, от пола, зависят неискоренимо многие реакции и действия, осознаваемые лишь *post faktum*. И не обращать внимания на свой пол или пытаться изменить его – это легкомысленно, если не опасно. Оставаться самим собою – основа психологической устойчивости и самый простой рецепт счастья. Есть большие собаки, говаривал Антон Павлович Чехов, и есть маленькие, но маленькие не должны смущаться существованием больших: все обязаны лаять, и лаять тем голосом, какой господь дал.

В «Истории сердца..» Мартина Х.У. [25] - автор показал, что изучение сердца не менее важно для понимания человека, чем изучение головного мозга.

Заключение

Я – в повседневности употребляется для обозначения человеком осознаваемой части собственной сущности, самого себя как личности. От «я» человека в его социально-политической жизни зависит очень многое, кроме появления у него самого «я».

«Я» неотрывно от проблемы одиночество мыслящего и, особенно, творчески мыслящего человека. Творческие личности одиноки по сути дела, как горные пики, и нуждаются порою в самоизоляции от других.

Человек – это социально-политическое существо, нуждающееся как в общении другими, так и в одиночестве. У разных людей, представителей разных народов и культур соотношение этих потребностей различны.

Люди с развитым чувством Я, устоявшейся личностью, с прочно очерченной самостью-индивидуальностью редко становятся частью толпы, а став - стремятся быстро от этой определенности избавиться.

Мы полагаем, что не только без рассмотрения понятия Я, но и таких как «индивид», «индивидуальность», «личность» и «персона» говорить осмысленно о понятии «самость» невозможно: оно из самих спорных среди названных. Но и по содержанию других из приведенных выше понятий согласия среди ученых нет.

Широко распространена точка зрения, что самость есть устойчивая совокупность свойств вашего тела, проявляющихся как в сознательных, так и в бессознательных состояниях и на любом уровне вашего социально-политического бытия.

На наш взгляд, самость – это память всего тела, целостного организма человека, длящаяся всю его жизнь, и источник действий, поступков и социально-политической воли человека в любом его состоянии.

Список использованной литературы:

1. *Descartes R. Meditationen über die erste Philosophie. Stuttgart 1986. -S. 63, 65, 79, 83.*
2. *И. Кант. Критика чистого разума. - Соч. в 6 т., т. 3. –Москва, 1964. -С. 287.*
3. *Sartre J.-P. Situations, vol. 2. Paris 1948. -P. 217.*
4. *Sartr J.-P. Die Transzendenz des Tgo. Skizze tiner phänologischen Beschreibung. Reinbek 1982, 7ff., 21ff.*
5. *Fichte J.G. Sämtliche Werke. Berlin 1845f. Band 1. - S. 306; Schelling F.W. System des Transzendentalen Idealismus. Sämtliche Werke, Bd. III, 1800. -S. 453.*
6. *Новая философская энциклопедия, Т. 4. -Москва, 2010. -С. 500.*
7. *Edmund Burke. A Philosophical Inquiry intu The Origin of aur Ideas of the Sublime and Beatiful. London 1958. –P. 23.*
8. *Jean-Claude Wolf. Egoismus und Moral. Freiburg 2007; Academie Press.*
9. *Knorr Getina K./Bruegger U. Global microstructures: the virtual societies of financial marktes// American Journal of Sciology, 2002, Vol. 197, N 4. -P. 905 – 950.*
10. *Buchbesprechung. Anima und Seele. Darstellungen und Systematisierungen von Seele im Mittelalter. Quelle 197. Berlin 2006, Verlag Erich Schmidt. In: Arkadia ... Bd. 43. 2008, Heft 2. -S. 443 – 446.*
11. *Мамардашвили М. Эстетика мышления. –Москва: Московская школа политических исследований, 2000. -С. 181.*
12. *Чаньшев А.Н. Трактат о небытии// Вопросы философии. -1995, № 10. -С. 164.*
13. *Древнекитайская философия. Т.2. –Москва, 1973. -С.204.*
14. *Плавт. Комедии. –Москва, 1987, Т. 2. -С. 650.*
15. *Schiller F. Briefwechsel zwischen Schiller und Körner. Von 1784 bis zum Tode Schillers. 4 Bände, Stuttgart. Brief von 18.2.1792.*
16. *Luhmann N. Die Gesellschaft der Gesellschaft. Frankfurt am Main 1997, 2 Bände, Bd. 1. - S.478 f. Und Bd. 2, S. 812ff., 817.*
17. *Pawlik K. In: Herders Lexikon der Psychologie in 3 Bände, Band 2, Freiburg, HOHE Verlag, -S. 967 – 968.*
18. *Das Zeit Lexikon in 20 Bänden. Hamburg 2005, Bd. 13. -P. 299.*
19. *Там же. – S. 301.*
20. *Albert Newen. ... Die biographische Entwicklung des Ich. In: Spektrum der Wissenschaft. März 2011.-S. 63ff; Newen A./ Vogeley K. Menschliches Selbstbewußtsein und die Fähigkeit zurZuschreibung von Reinstellungen ... Förstl H. (Hg.) Theory of Mind. Berlin 2011, Verlag Springer.*
21. *Siehe: Metzinger T.: Being No One. MIT Press/ Cambridge 2003.*
22. *Lajos Schöne. Die Nase schmeckt mit. In: Die Welt. Wissen, 10.1.2011. -P. 20.*
23. *Edmund Burke. A Philosophical Inquiry intu the Origin of aur Ideas of the Sublime and Beatiful. London, 1958. -P. 47.*
24. *Кречмер Э. Медицинская психология. -Москва, 1927. –С.100.*
25. *Смотри главы: «Сложный мир античного человека», «Сердце в Библии и христианстве», «Сердце в исламской культуре», «Эротика и религия: Абельяр и Элоиза», «Вильям Шекспир и сердце тьмы» и др.*

References:

1. *Descartes R. Meditationen über die erste Philosophie. Stuttgart 1986. -S. 63, 65, 79, 83.*
- 2 *I. Kant. Kritika chstogo razuma. - Soch. в 6 т., т. 3. – Moskva, 1964. -С. 287.*
- 3 *Sartre J.-P. Situations, vol. 2. Paris 1948. -P. 217.*
- 4 *Sartr J.-P. Die Transzendenz des Tgo. Skizze tiner phänologischen Beschreibung. Reinbek 1982, 7ff., 21ff.*

- 5 Fichte J.G. *Sämtliche Werke*. Berlin 1845f. Band 1. - S. 306; Schelling F.W. *System des Transzendentalen Idealismus*. *Sämtliche Werke*, Bd. III, 1800. -S. 453.
- 6 *Novaya filosofskaya encikloptdiya*, T. 4. - Moskva, 2010. -C. 500.
- 7 Edmund Burke. *A Philosophical Inquiry intu The Origin of aur Ideas of the Sublime and Beatiful*. London 1958. –P. 23.
- 8 Jean-Claude Wolf. *Egoismus und Moral*. Freiburg 2007; Academie Press.
- 9 Knorr Getina K./Bruegger U. *Global microstructures: the virtual societies of financial marktes*// *American Journal of Sciology*, 2002, Vol. 197, N 4. -P. 905-950.
- 10 Buchbesprechung. *Anima und Seele. Darstellungen und Systematisierungen von Seele im Mittelalter. Quelle 197*. Berlin 2006, Verlag Erich Schmidt. In: *Arkadia ... Bd. 43. 2008, Heft 2*. -S. 443 – 446.
- 11 Mamarlashvili M. *Estetika mishleniya*. – Moskva: *Moskovskaya shkola politiceskich issledovanii*, 2000. -C. 181.
- 12 Chanishev A.N. *Traktat o nebitie*// *Voprosi filosofii*. -1995, № 10. -C. 164.
- 13 *Drevnekitaiskaya filosofiya*. T.2. – Moskva, 1973. -C.204.
- 14 *Plavt. Komedii*. – Moskva, 1987, T. 2. -C. 650.
- 15 Schiller F. *Briefwechsel zwischen Schiller und Körner. Von 1784 bis zum Tode Schillers*. 4 Bände, Stuttgart. *Brief von 18.2.1792*.
- 16 Luhmann N. *Die Gesellschaft der Gesellschaft*. Frankfurt am Main 1997, 2 Bände, Bd. 1. - S.478 f. Und Bd. 2, S. 812ff., 817.
- 17 Pawlik K. In: *Herders Lexikon der Psychologie in 3 Bände, Band 2*, Freiburg, HOHE Verlag, -S. 967 – 968.
- 18 *Das Zeit Lexikon in 20 Bänden*. Hamburg 2005, Bd. 13. -S. 299.
- 19 *Tam je*. – S. 301.
- 20 Albert Newen. ...*Die biographische Entwicklung des Ich*. In: *Spektrum der Wissenschaft*. März 2011.-S. 63ff; Newen A./ Vogeley K. *Menschliches Selbstbewußtsein und die Fähigkeit zurZuschreibung von Reinstellungen ... Förstl H. (Hg.) Theory of Mind*. Berlin 2011, Verlag Springer.
- 21 *Siehe: Metzinger T.: Being No One*. MIT Press/ Cambridge 2003.
- 22 Lajos Schöne. *Die Nase schmeckt mit*. In: *Die Welt. Wissen*, 10.1.2011. -S. 20.
- 23 Edmund Burke. *A Philosophical Inquiry intu the Origin of aur Ideas of the Sublime and Beatiful*. London, 1958. -P. 47.
- 24 *Krechmer E. Medicinskaya psichologiya*. - Moskva, 1927. –C.100.
- 25 *Smotri glavi: «Slozhnii mir antichnogo cheloveka», «Serdce v Biblii i hristianstve», «Serdce v islamskoi kulture», «Erotika i rekigiya: Abelyar i Eloiza», «Viliyam Shekspir i serdce timy» i dr.*

ОҚЫТУШЫЛАРҒА КӨМЕК В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЮ FOR THE AID TO THE TEACHER

FTAMP 11.01.33

<https://doi.org/10.51889/7895.2022.75.27.005>

*Zh. Kuanyshbayeva**

*Abai Kazakh National Pedagogical University
Almaty, Kazakhstan*

POLITICAL MECHANISMS OF EDUCATION IN THE SPIRIT OF NATIONAL AND UNIVERSAL VALUES

Abstract

In connection with the political and social changes taking place in modern society, scientific and political study of the ideological and theoretical foundations and processes of development of human and national values is a historical necessity, a requirement of the time. Political analysis of this issue is an essential component of building a democratic society. It is known that many peoples and nations of the world have achieved their national independence in the process of building a democratic society. Kazakhstan continues to strengthen this position of independence. From this point of view, it is now of great scientific and practical importance to properly define the place and role of national values in society, as well as to prepare favorable options for their application in the life of the whole society.

Key words: national value, universal value, patriotism, education, political value

*Ж.Ж. Куанышбаева**

*Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Алматы, Қазақстан*

ҰЛТТЫҚ ЖӘНЕ ЖАЛПЫАДАМЗАТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАР РУХЫНДА ТӘРБИЕЛЕУДІҢ САЯСИ ТЕТІКТЕРІ

Аңдатпа

Қазіргі қоғамында орын алған саяси-әлеуметтік өзгерістерге байланысты жалпыадамзаттық және ұлттық құндылықтардың идеялық-теориялық негіздері мен даму үдерістерін ғылыми, саяси тұрғыдан зерттеу тарихи қажеттілік, уақыт талабы болып табылады. Аталған мәселені саяси талдау демократиялық қоғамды құру үшін өте маңызды құрамдардың бірі. Әлемдегі көптеген халықтар мен ұлттар демократиялық қоғам құру барысында өздерінің ұлттық тәуелсіздіктеріне қол жеткізгені белгілі. Қазақстан да сол тәуелсіздігінің тұғырын бекітуге бекем кірісуде. Міне, осы тұрғыдан алғанда, қазіргі кезде қоғамдағы ұлттық құндылықтардың орны мен рөлін дұрыс анықтаудың, сонымен қатар, бүкіл қоғам өмірінде оларды қолданудың қолайлы нұсқаларын дайындаудың үлкен ғылыми-тәжірибелік мәні бар.

Түйін сөздер: ұлттық құндылық, жалпыадамзаттық құндылық, патриотизм, тәрбие, саяси құндылық

Куанышбаева Ж.Ж. *

Казахский национальный Педагогический университет имени Абая
Алматы, Казахстан

ПОЛИТИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ ВОСПИТАНИЯ В ДУХЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ И ОБЩЕЧЕЛОВЕЧЕСКИХ ЦЕННОСТЕЙ

Аннотация

В связи с политико-социальными изменениями, происходящими в современном обществе, научное, политическое изучение идейно-теоретических основ и процессов развития общечеловеческих и национальных ценностей является исторической необходимостью, требованием времени. Политический анализ данного вопроса является одним из важнейших компонентов построения демократического общества. Известно, что многие народы и нации мира достигли своей национальной независимости в процессе создания демократического общества. Казахстан продолжает укреплять этот постулат независимости. Именно с этой точки зрения в настоящее время имеет большое научно-практическое значение правильное определение места и роли национальных ценностей в обществе, а также подготовка благоприятных вариантов их применения в жизни всего общества.

Ключевые слова: национальная ценность, общекультурная ценность, патриотизм, воспитание, политическая ценность

Introduction

In the second half of the twentieth century, humanity was faced with global challenges. It encompassed all aspects of our society, threatening human life (environmental threats, socio-economic crisis, terrorist acts, inter-ethnic conflicts). However, today the crisis occurs not only in terms of socio-economic relations and ecology but also in the inner life of the individual, such as frustration in life, drug addiction, and suicide. The solution of these global problems requires a solution on the part of the ideology of spiritual and moral necessity, requiring the search for new ways of development of civilization in the direction of the internal transformation of mankind.

At the same time, the modern market economy leads to a state of spiritual and moral crisis for the individual: the best traditions of the past are lost and new ones are not sufficiently put into action. Therefore, it is necessary to transfer not only knowledge from generation to generation but also universal wisdom accumulated over centuries. This wisdom means man's ability to manifest his spiritual inner souls, such as patience, faithfulness, and compassion for all living things. In this regard, the initiative to implement the new national program - «Intellectual nation - 2020» is of particular importance. It considers one of the main directions for the implementation of spiritual education of youth through the formation of a system of correct values that form the basis of «hard work, honor, conscience, the desire for constant self-improvement and learning, discipline» [1]. At the same time, the actual situation among young people is indicative of exclusion from educational institutions, devaluation of moral values, and a shift in priorities towards improving material conditions. Today the crisis as a consequence of this occurs not only in the sphere of social and economic relations but also in the inner spiritual world of the person in the form of loss of meaning of life, forgetting of national values, and suicide.

Methodology

The main direction of the study is aimed at the synthesis of the literature on philosophical, political, and sociological values, as well as materials in this context, the refinement of relevant literature on national problems, which tries to analyze and formulate it in a socio-political direction.

The main methodological tool used is the political and textual analysis of sources, allowing to draw conclusions as the main force in determining the main national and common human values and forming political positions of such values, despite changes in political regimes, socio-political and economic structures, and spiritual orientations. In response to changing policy environments, national values can evolve, add new content and take new forms. On the basis of a conservative approach, it is proposed to distinguish a group of values - national and political. From the set of scientific methods in their mutual influence and complement, historical, system analysis, and comparative analysis were used, above all.

On the basis of the proclaimed universal human values, there is a need to prepare a conceptual framework for the spiritual and moral education of young people. In this sense, the spiritual teachers of mankind for the values of spiritual and moral education. The works of Socrates, Confucius, Hegel, R. Descartes, M. Montaigne, I. Kant, and others are very important. Al-Farabi, J. Balasagun, M. Kh. Dulati, Y. Altynsarin, A. Kunanbaev, Sh. Kudaiberdiev, M. Zhumabaev and the rich spiritual heritage of our people, reflected in the works of other thinkers, is the source of the most moral ideas and life examples for the education of human behaviour.

The work of Russian and Western researchers N.A. Berdyaev, W. Thomas, F. Znaunetsky, M. Weber, E. Durkheim, P. Sorokin, M. Rokić had a great influence on the formation of the author's theoretical views. But the full use of the term is widely discovered in the studies of G. Loze, N. Gartman, V. Windelband, G. Riker in the Modern Age. Ideas about the role of value are found in the works of B. Pascal. Kazakh scientist S. E. Nurmuratov shares the following concepts: naturalistic psychology, axiological, personal, cultural and historical relativism and sociological concept [2].

For centuries, the great teachers of mankind have inspired people to always improve not only their teachings but also their lives. The course of research has shown that their experience of spiritual and moral development has a surprising universality, objective character, independent of time, and therefore can be used in modern educational practice. In studying this experience one can observe that man's deep understanding of his inner spiritual world is realized through deep thinking, divisiveness, the very research, outer reasoning, intuition, development of virtues, unselfish service for the benefit of people, and through the trials of life. In this, in the course of the spiritual and moral development of personality, three different methods of cognition can be observed: experiential, based on sensory experience; rational, mind-driven; intuitive, spirit-broadcasting of being; and revealing a whole new.

Thus, the conducted research work has allowed us to highlight the following features of common human values: they become unselfish and interconnected, one universal human value can be expressed through others, the aspiration to the human need, whose dissatisfaction leads to methodologies, which are thoroughly understood not only at the cognitive level but also at the emotional level. High stresses evoke a sense of joy and duty, joy and correctness, the expediency of what is happening, inspiration, love, and rigour of eternal order. Consideration of common human values in this context allows to distinguish them in the multinational and multi-confessional conditions of students as the basis of the content of spiritual and moral education in the university. In a multi-ethnic society, one way to educate is through inter-ethnic harmony. It stresses that human and national values enrich each other through patriotic sentiment and national patriotic sentiment. «Interethnic harmony - an indicator of moral upbringing, high human culture, level of commonality of all nations and nationalities with the interests of national and ethnic groups» [3, p. 125], - said R.B. Absattarov T.S. Sadykov in his articles.

The understanding of spirituality as ontological reality of each person and the world inevitably leads to the formation of new theoretical and methodological directions in the general educational work.

Results and discussion

The State should establish an effective nationwide system of social protection and education for Kazakhstan's youth. We must guide and create conditions for young people in the formation of national values, and moral and moral priorities, and determine the orientation of their lives on the basis of the history and culture of our country, traditions, and customs of society. In this regard, the article of the President of the country K. Tokayev «independence is the most expensive» says: "the task of the upcoming fourth decade is to become the owner of a powerful country and a perfect people. On this path, we need to continue political economic reforms and the process of modernization of consciousness, to form a new identity of the nation, adapted to the requirements of the time» [4]. Through intergenerational interviews, we must clearly understand that, in the information society, today's young people living in the global world have the opportunity to make the right choices based on common human values, including ideological views. In adapting young people to the priority values of our time, we must not lose sight of important positions that will contribute to the quest for a higher spiritual quest, which will become the core of educational work. The implementation of such a step is dominated by real pragmatism. It is important here that in strengthening the new system of universal and national values, in forming patriotism, we pay special attention to continuity and continuity, and to transferring life values to the older generation. After all, young people studying in universities in the future lay the foundation of the political, economic, and scientific elite of society. At any time, the idea of patriotism occupies a central place in the spiritual life of society and becomes a unique means of political, cultural, and historical action. The education of patriotism depends on understanding the love for the Motherland at a high spiritual level, especially from the older generation, which makes every effort to preserve and strengthen this ideology and spiritual heritage. In this regard, the third priority area of the program «Intellectual Nation - 2020» is to attach special importance to the education of young people based on spiritual values. Attention should be paid here to the spiritual status of the younger generation, strengthening our national and cultural values as the only way to counter globalization [5]. At the same time, under conditions of threat to stability and security, the issue of national and patriotic education plays an important role. It is no secret that in the system of ideological and moral education after the collapse of the Soviet Union, an unexplained vacuum has formed, which quickly and freely raises suspicions, with Western «values», complexes for the destruction of values, formerly created. Therefore, in the education of the generation of the XXI century, we should form patriotic values of the person, comparing the tendencies of development of national culture and civilization. The universal human value in the personality as a whole is a set of spiritual qualities of the person manifested through mutual understanding, benevolence, kindness, sincerity, and humility between people. Based on the above definitions of patriotism in the definition of the patriotic value of a person and differentiation of concepts of value, the moral value from the point of view of political science, the patriotic value in a person is love for the Motherland - development of humane relations in society, Charity among peoples, inter-ethnic culture, the struggle for the preservation of independence and peace of the state, observance of laws and respect for the law.

Multidimensional, in accordance with the objectives of State sovereignty, patterns of formation of democratic and political consciousness are determined by the complex of all processes of society, transitive to social and market relations. The ideas of unification in it play an important role in the formation and development of patterns. As the «first» and the fastest, most compact form of public consciousness and conditionality of the system «power - society», the political consciousness first of all needs national ideas that can unite the people around the strategy of development of the state and society. They as a national form of social ideas are reflected in the «regime of priority of certain social, political and moral values», are «not only in their existence, but also in their needs, in the flow of their possibilities and equivalence». The key is to translate these ideas into values that include a common will to realize. In connection with the transition period, they should first of all

replace the historically outdated system of views and stereotypes of mass psychology and open the way to a new, active state of public consciousness.

The structures that form the basis of the education of human and national values, aimed at strengthening the multidimensional sovereignty of Kazakhstan, are formulated in official documents and messages of the independent State. If we bring them into a single system, it includes ideas related to the strengthening of the State, the unification of multi-ethnic Kazakh society, the broad democratization of all spheres of public life, the achievement of the level of development of civilized countries, the Formation of a new Kazakh patriotism, education of responsibility for the destiny of the country and other promising social processes.

Thus, an effective basis of national values must be reflected and given a place in the system and structure of the newly emerging national ideology capable of forming a new social consciousness. Without such consideration of an ideology that broadens people's horizons and increases the well-being of society, it is very difficult to define the dialectic of its formation. And the attempts of continuous manipulation of mass consciousness, formation of public opinion, and provision of «unanimous» support of its ideologues in the direction of state power push people to patience. It is therefore imperative that an independent State voice its new opinion and clear ideological choice.

In the modern post-industrial and post-crisis eras, the main problem in the development of national policy is the formation of conditions for human-political-economic relations. Therefore, in the coming years, the development of human capital should be based on the humanization of society, the development of culture, the formation of national ideology, the education of citizens in a spirit of respect and tolerance for multinational and multi-religious particularities, based on human, national and family values, patriotism. Taking into account that N.A.Nazarbayev said that «without national unity, there is only something that is soulless, patriotism», and «true patriotism presupposes a humane attitude to goodwill since it is of paramount importance for common human values. In a multinational State such as Kazakhstan, the national patriotism of representatives of certain ethnic groups is fully enriched. Because by the concept «people» means all humans in the state, nations, national groups [6, p. 23].

Training and education of the younger generation of Kazakhstanis on the basis of values, authority, and consent is one of the main factors in ensuring the national values of each ethnic group of the country. Scientists working in this field have the task of studying new phenomena and processes taking place in the national life of each ethnic group, which makes it possible to solve the most important practical problems of national values of the ethnic groups of Kazakhstan, Education of Kazakhstanis in the spirit of friendship among ethnic groups and its generalization in the context of theory. In terms of objectives:

- formation of the personality principles that form the basis of patriotic values towards the nation, a sense of love for traditions, national values;
- Respect and implementation of laws of the Republic of Kazakhstan, implementation of laws in political and social processes;
- Respect for the state symbols of the Republic of Kazakhstan;
- to enter into inter-ethnic relations, taking into account common human and national values;
- promoting love and friendship among nations;
- formation of the younger generation of intellectually competitive nation with substantiation of national-spiritual, patriotic positions. Globalization is not only a competition of technologies and scientific achievements, but also the education of the youth of all Kazakhstan citizens capable of weighing the future and present day of their country, well versed in moral history, art, with a sense of patriotism.

In the address of the First President of the Republic of Kazakhstan N.A.Nazarbayev to the people of Kazakhstan «socio-economic modernization - the main vector of development of Kazakhstan» as one of the main directions of development of Kazakhstan in the coming decades, the qualitative growth of human capital in Kazakhstan «...It is necessary to strengthen the educational component

of the educational process. It is patriotism, norms of morality and common sense, interethnic harmony and tolerance, development of both body and soul, law-abiding» [7].

As Kazakhstan's experience shows, the education of the population in the spirit of the national values of each ethnic group has a clear historical and socio-political content. The problem of educating Kazakhstanis implies a new scientific understanding of historical reality and national phenomena, taking into account common human and national interests. Historical experience helps to educate multi-ethnic Kazakhstan on the basis of glorious heroic, labour, Kazakhstan-wide and international traditions.

Drawing lessons from the past, we should use all forms and methods to improve the education of Kazakhstanis based on the position of national values, bring them to a new level. The main thing is to achieve the full harmony of all ethnic needs and to preserve the unity and diversity of national cultures, languages and traditions. The State has taken a number of measures in this regard:

1. It is to be a united community of ethnic, religious and other socio-cultural groups living in our country. In today's world, the national value of ethnic groups is determined by such conditions as the formation of a common State, decency, stability and inter-ethnic harmony.

2. Why do we need to strengthen the national values of ethnic groups? It can only be defined in one word - the internal unity of the country. And external security depends on it. The main thing is the progressive development of the country, and this is the basis of the well-being of all of us.

3. What is the national value of ethnic groups based on? The national value of the people of Kazakhstan is based on three pillars:

- our common history;
- common values for all ethnic groups in Kazakhstan;
- is our common future.

Let us now turn to some specific tasks for the future. In order to strengthen the potential of Kazakhstan's ethnic groups, it is advisable to implement a number of measures in the following areas.

First, in the system of education and training, the media should politely present the problem of national values of ethnic groups, and educate the citizens of Kazakhstan in civic identity, and patriotism through improving the legal culture of Kazakhstanis. The Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan should prepare a proposal in principle on ethnic and multicultural education, taking into account the specifics of Kazakh society. It is advisable to introduce a special course in schools and universities «basics of national values of ethnic groups of Kazakhstan».

The second direction is the further development of the state language. To that end, it is necessary to implement the necessary set of measures in a consistent and systematic manner, without pressure on anyone and without encouragement. The state language is the main factor of the value of peoples. Respecting the language, nations cultivate respect, respect for their inherent value positions. However, a person's ignorance of the State language should not yet be a ground for discrimination. The constitutional rights of our citizens must not be violated, and the law enforcement agencies must immediately limit the situation.

Thirdly, interfaith harmony in our society is an important component of the national value of ethnic groups. The formation of religious values fosters respect for the specific characteristics of each nation. Legal equality and dialogue of religions, position. A special role in this process is played by the Spiritual Directorate of Muslims of Kazakhstan, the country's most numerous faith. We expect all other faiths in Kazakhstan to conduct similar work on moral education among their believers.

Fourthly, strengthening the national values of peoples is directly linked to increasing the effectiveness of the work of the Assemblies of the People of Kazakhstan and all ethno-cultural associations. The Assembly of the People of Kazakhstan plays a major role in the education of human and national values. First of all, it is necessary to strengthen the optimal planning of the

activities of the Assembly of the people of Kazakhstan for educational purposes, to intensify scientific and expert work. Applied research on ethnic education has a positive impact on national values.

Fifthly, it is necessary to strengthen the global awareness of the Kazakhstan model of the problem of national values of ethnic groups. To this end, it is necessary to make extensive use of the experience of Kazakhstan's judiciary in the OSCE and the experience of the judiciary in the Organization of the Islamic Conference and the Shanghai Cooperation Organization to date. The Assembly of the People of Kazakhstan and all national cultural associations of Kazakhstan should actively participate in this work.

So what is the meaning of the way of forming the Kazakh model of national values of these distinct ethnic groups, whose ethnic, confessional, cultural aspect is multifaceted, very complex society has solid unity, has no analogues in the world? This model made it possible to reconcile and unify the very controversial factors of human existence. On the one hand, Kazakhstan is a multi-ethnic State with 140 ethnic groups and a unitary State. On the one hand, the name of the state, its essence defines the nationality - Kazakh nationality, on the other hand, each specific ethnic group realizes its interests through the national values of each ethnic group of Kazakhstan.

The desire for political and civil unity is transforming Kazakhstan into a community of citizens of different ethnic groups. Kazakhs are a unifying nation. The independence of Kazakhstan was the right of the Kazakh people to establish a State recognized by all on its indigenous lands. This is definitely historical evidence. Respect on the part of citizens of different ethnic groups for the desire of the Kazakh nation to revive its culture and history, national identity is a strategic basis for stability and a factor of peace and harmony in the country. After all, a large part of the history of Kazakhstan is the history of ethnic and cultural interaction of ethnic groups living here. A national cultural space is being established. Since independence, all Kazakhstanis have lived in the same political, economic and cultural space [8, p.67].

Training and education of young Kazakhstanis based on solidarity and harmony is one of the main factors and the most important direction in ensuring national values in the country. In this regard, a number of measures are needed:

- preparation of the ethnocultural education programme for all levels of the system of continuing education and upbringing, etc. ;

- introduction of interactive methods of teaching and education of ethnocultural values in pre-school, secondary and specialized technical educational institutions and universities, formation of sustainable positive stereotypes related to representatives of other cultural environment;

- creating conditions for teaching the course "Basics of common human values" in schools in order to raise the level of knowledge and receive information to the younger generation on the issues of national values of the people of Kazakhstan;

Upgrading teachers' qualifications and providing them with methodological materials on national values and the culture of inter-ethnic communication;

Assistance in the preparation and receipt of teaching materials, periodicals and TV and radio programmes in places close to ethnic groups and in their languages;

- Development of the system of school museums, proud of the historical, heroic and labour glory of the peoples of Kazakhstan;

- expansion of real interaction between the school and parents through extracurricular activities related to ethnocultural education, in the formation of the younger generation of national values of the peoples of Kazakhstan, civil position;

- To initiate the annual people-patriotic action «My homeland Kazakstan», dedicated to the Day of Unity of the Peoples of Kazakhstan and aimed at uniting society, strengthening the national value of the people of Kazakhstan.

These measures will further strengthen the ideas and traditions of the national value of the people of Kazakhstan among the younger generation. It should be noted that the main established historical

factors were traditions, tolerance, mutual understanding and mutual support, which became an integral element of the political style of the older generation of Kazakhstan. Our task at the moment is to transfer them to the new generation of citizens «by inheritance», to inculcate high moral and ethnic qualities to the younger generation, to cultivate patriotic feelings, Responsibility for the destiny of the country and to strive for the formation of relevant principles is a new position in Kazakhstan's national policy. Such a strategy is conceptualized and inspired by the idea of national value. Above all, despite these national values, patriotism is an institutionally value-ideological expression of the values formed by the ethnic group. It is always defined as a cultural and historical tradition that has ethnic roots before society.

On the basis of the above, it can be concluded that the national value of the people of Kazakhstan is not only a topic of theoretical discussion, but also a problem of practice, and policy, implemented by the state every day. The issue of national security in the State is relevant. The true measure of the rationality of this policy was reflected in the decline in the level of emigration in Kazakhstan and the re-emergence that characterized the period of disintegration of the Soviet Union. And the emigration that took place in the late 1980s and early 1990s did not cause political change. Kazakhstan has established a legal basis for preserving and modernizing the national value, ethnic expression and development of each people. In this connection, newspapers are published in the national languages and television and radio programs are conducted. All this positively influences the preservation and education of the national value of each ethnic group in our country [9, p.52].

The stages of development and establishment of the practice of national education passed all. Although over time they have come into conflict with society, national educational properties have not lost their value, have become in demand in everyday life, and have found relevance and modernization of human and national values. The features of national upbringing are aimed at forming a close connection with the upbringing of the family and the collective, so that such phenomena alien to the Kazakh people can be prevented: abandoned children, the transfer of parents to nursing homes, drug addiction, involvement in religious sects, breach of public order [10].

The preservation of the national value of the people of Kazakhstan is a leading factor in the sustainable development of the country. It has become a necessary component of peace and unity. In Kazakhstan, national values are formed on the basis of the spiritual and cultural community and civil society, through the unity of all ethnic groups in the context of the unifying role of the culture of the Kazakh people and the State language. However, M. S. Sadyrova notes that in the adaptation of youth to the social environment, along with political and social changes, a circumstance that further complicates the state of socio-economic adaptation of urban youth, is the need for social and ethnic adaptation of the population of the multi-ethnic regions of Kazakhstan to the ethno-cultural leveling influence of cities [11, p.118]. The Assembly of the People of Kazakhstan played an important role in that process and was a public institution involved in regulating inter-ethnic relations and preserving the national values of ethnic groups.

Ensuring the preservation of the national value of the people of Kazakhstan is an important condition for the formation of a democratic, secular, legal and social State. Only in the process of preserving and developing the national value of Kazakh society can economic growth, social progress and democratic development of the country be realized. To realize this important political objective, Kazakhstan, as an independent, sovereign and universally recognized State, has all the necessary economic, social and political resources.

Thus, the education and development of the national value of the people of Kazakhstan is a clear manifestation of the institutionalization of national policy. Everyone knows that this is a very important mechanism of Kazakhstan's experience of ethnopolitics. The Republic of Kazakhstan, in accordance with international human rights standards and as a member of the United Nations, fully ensures the rights and interests of all ethnic groups living in the State.

After gaining sovereignty, Kazakhstanis have a new understanding of civic principles - such political values as patriotism, which has incorporated such values as morality, citizenship, and responsibility. Patriotism, which is the source of the national basis, is respect for the history and traditions of other peoples, love for the native land, awareness and sensitivity, the ability to understand yesterday and the present and to combine multifaceted phenomena. As the outstanding scientist R. B. Absattov has also shown, in patriotic education in the Kazakh society: «Education of Kazakhstan patriotism is a system of influence on a person with the purpose of forming certain patriotic views, opinions, norms and principles, as well as his direction to actions in accordance with these views and principles» [12, p. 95]. «The law should care about the education of the young as it protects the morality of society. Without it, no state (democratic, oligarchic or so) can preserve itself», - quote I. Rau and R. B. Absattarvys in the analysis of the philosophical views of Plato and Aristotle on education and upbringing [13, p.99] has shown that the basis of society is upbringing and patriotism. Patriotic attitudes lead to clear goals in the education of young people. Therefore, national and political values should be formed as a companion of life of every citizen of the country.

If we look at the numerous theoretical analyses, it turns out that the patriotic actions of each person perceive the quality of the Motherland, realize before it great responsibility and risk for it. The structure of Kazakhstan's patriotism combines the political and social features of people of multi-ethnic society at all stages. Therefore, every citizen of Kazakhstan can become a true patriot of a sovereign state only if he brings his personal interests in harmony with the interests of a multinational society. «He becomes a patriot, receiving education and education, blending with the social environment and forming his civic identity. A man who with all his heart feels that his personal goal-interests are consonant with the public good and make a significant contribution to the development of the country, gets real happiness,» suggested Kassymjomart Kemelovich, eager to work for independence, to appoint a presidential personnel reserve and a youth grant «Generation of independent Kazakhstan».

Thus, the theories of humanistic education analysed above address various aspects of the spiritual development of the person, especially the problem of feelings. In recent years, the problems of the development of the spiritual personality in the theory of upbringing have become more relevant than the new methodological theory, which requires a new approach. By studying some humanistic theories in education, taking into account universal human values and national values, while studying the spiritual cognitive activity of the modern human community, we see the need to disclose the following important issues: development of self-consciousness, spiritual consciousness of the person; identification of directions of its improvement; determination of bases of theory of values in education; determination of bases of process of formation of the intellectual nation on the basis of common human and national values development.

Issues of inter-ethnic unity, domestic and foreign policy, including issues of the formation of inter-ethnic culture and patriotic education, are of primary importance in our country. Therefore, the main task before us is the formation of a personality worthy of the current course of the XXI century, through interconnection, and integration of national culture and world civilization. The appeal to self-assessment is the acquisition of our national wealth, and the development of our national consciousness. It is important that through the selection and implementation of national values in the learning process, from the spiritual riches of the noble heritage of the nation in the future, it is possible to educate generations who will rule the country, inculcate nationality and patriotism as in the family, and at school, to educate people, people who protect their state. The goal of national education is the harmonious development and development of national values and values that are universal, serving the present and the future of all mankind.

Conclusion

The issue of common human and national values is an integral part of political science. National and universal values form a value and normative system, which is formed in the process of the

emergence and development of society and is the result of a real interaction of ideals and interests of all social groups and classes or the world community. These are, first, the socio-political and moral positions that the overwhelming majority of the world's population or country recognizes. Secondly, social and political values, common human ideals, the national goal and the main ways to achieve it (social justice, human dignity, civic duty, values of good material position and the richness of spiritual life). Universal human and human values and values of natural riches, which in their essence and content have acquired a global character (questions of peace, disarmament, international economy, etc.). The history of centuries of political research shows that value systems are shaped and changed in the evolution of society. This can also be seen in Kazakh society. Kazakhstanis have a unique system of social and political values, which reveals the soul of the person and traditions, mentality, the culture of society, the balance of public and individual personality, and common human and national identity. The common value of Kazakhstan has its origins in human and national values. In socio-political relations, represents the positions and interests of the overwhelming majority of the population. It follows that national and universal values do not contradict each other, but complement and enrich each other. Distinguishing the two terms as a whole, we have identified three main aspects in their relationship:

- The common identity of all mankind;
- Integrity inherent in a sequence;
- Variability-transition of society with development into a different state.

A number of factors can explain the importance of addressing the interrelationship and interdependence of national and universal values. First, it is necessary to take into account two objectively established trends, which have accelerated in the course of the development of the world historical process. On the one hand, the process of the internationalization of production, the exchange of information and scientific, technical and cultural development is deepening worldwide. This process is at the heart of internationalism, and the gradual global shift from national enmity to inter-ethnic cooperation is linked to the strengthening of this process. The integration of peoples is gaining ground in the world community. Peoples and civilizations have reached such a degree of foreign regional ties, economic interdependence or mental community that they can now continue to grow only by joining each other.

The content of the national values of peoples is determined by the way material and spiritual goods are produced and the type of social relations. The national values of ethnic groups constitute a unique law for the development of national relations and determine mutual rapprochement and mutual respect among nations and nationalities, national and ethnic groups and countries. The study of this issue is important and relevant for the multi-ethnic and multi-confessional Republic of Kazakhstan.

Thus, the problem of the human and national values of peoples is a complex and multifaceted phenomenon that requires careful consideration and study. Therefore, researchers face the challenges of a comprehensive study of new phenomena and processes in life of national values of the people of Kazakhstan and the development of theoretical conclusions that allow optimal solution of political problems. It should be noted that the problem of national values, including the problem of the people of Kazakhstan, in the writings of scientists, especially political scientists, is not fully considered as a separate, independent field of study.

In this context, it is necessary to deepen the preparation of the universalism methodology that we have used in studying national ethnic culture and its values.

Firstly, the political, exemplary, traditional values and ideals that exist in society as part of the political transformation of the system and institutions in the economic and social spheres, the State and the Government, are also likely to influence and give effect to government projects and decisions;

Secondly, the national, human, political values and ideals that exist in society can serve as a mechanism for the implementation of projects and programmes for economic, social, political, political and political change.

In addition, social values and traditions are the internal mechanism through which the authorities and the Government make and implement policy decisions to fundamentally change and modernize the State structure and administration, the existing political system and the regime. At the same time, it is obvious that social values will become the main mechanism for the consolidation of the population, the consolidation of citizens around large-scale changes and large-scale political and economic reforms implemented by the authorities and the Government. It turns out that significant political changes and transformations affecting the majority of the population must be based on and supported by existing human and national values in society.

On the basis of this position of integrity, it can be concluded that the common human, on the one hand, preserves and protects national values, all the advanced achievements achieved by peoples in the process of their historical development. On the other hand, it is the basis of the possibilities for agreement between countries.

The use of indicators of social and personal development in inter-ethnic relations in Kazakhstan leads to the conclusion that it creates conditions for the formation of the following values:

- cooperation between the peoples of the Friendship of Peoples, tolerance in the ratio of representatives of different nationalities;
- resolving issues arising in inter-ethnic relations, through negotiations, reaching agreement, taking into account all interests;
- respect for each other's culture, language and traditions;
- creation of equal conditions for achievement of spiritual values to all representatives of the people living in the republic;
- take into account the interests of all representatives of the population in personnel policy, admission to educational institutions;
- Development of cultural centres and theatres working in different languages of the people.

The achievement of these values determines the destiny not only of the individual but also of the entire people. That is, it is the guarantee of national integrity and unity of the Republic of Kazakhstan, state security and political and socio-economic stability.

The course of the study of the formation and development of common human and national values in a multinational Kazakh society made it possible to elaborate a number of proposals:

First, the opening of a scientific center under the Ministry of Culture and Information of the Republic of Kazakhstan, which studies human and national values, reflecting the scientific ways of solving its various problems, determining the ways of design and solution. It plays a key role in shaping personalities with great political activism, while preserving peace and tolerance among peoples.

Secondly, the opening of a program detailing the principles and functions of universal and national values on national television channels, reflecting the positive aspects of religious values, will contribute to the democratic development of national policy, which will lead our country to international harmony.

Thirdly, the education system plays a special role in shaping the values of citizens in a democratic society. The only way to form an intellectual nation is to educate our youth on a human and national value basis, therefore, it is advisable to conduct special courses in all universities of the republic.

Fourthly, there is a need to improve the political knowledge of individuals in the State and to use the media to shape citizens' attitudes that are in keeping with the foundations of a multi-ethnic and multi-religious society. The introduction of a special section in journals promoting the State language and values among people not only justifies the new political processes inherent in a multinational society but also strengthens public opinion.

Fifthly, reforms in the area of national policy should shape democratic values, taking into account the national, social and cultural characteristics of the country. It provides the basis for the stability and harmony of society and develops a stable system of political and social relations.

Sixthly, the formation of politically conscious, politically oriented citizens with a high level of political activity should be prioritized. The people of Kazakhstan should focus their actions on the goal of building a civilized democratic, legal and social State.

We believe that the main task of Kazakhstan in this direction is to create the conditions necessary to solve these problems, to provide new forms of their solution, will serve as a basis for a certain level of development of common human and national values in the Republic of Kazakhstan and formation of political outlook of citizens.

Thus, the bases of political analysis of Kazakhstan's national and common human values are fed by a complex complex complex of world scientific thought and turn to its basic principles. Here we have been guided by this accumulated experience of political analysis in our research. National values actively influence the nature of inter-ethnic relations, the development of the State, as well as its formation as a person and, to a large extent, are expressed through patriotism. They can therefore serve the public interest, reflected in the activities and education of individuals of a given ethnic group.

References:

1. Қазақстан Республикасы Н.Ә.Назарбаевтың «Интеллектуалды ұлт-2020» ұлттық бағдарламасы //Айқын. 2008. 2.
2. Нұрмұратов С.Е. Құндылықтар теориясы туралы тұжырымдамалар //Алматы ақшамы, 1998. – 8 маусым.
3. Әбсаттаров Р.Б., Садықов Т.С. Ұлтаралық келісімнің проблемасы және оны шешу жолдары // Ұлтаралық келісімнің қазақстандық үлгісі: жағдайы мен болашағы: Ғыл.-тәжіриб.конфер. материалдары. — Алматы: КИСИ при Президенте РК, 2007. – 143 с.
4. Қасым-Жомарт Тоқаев «Тәуелсіздік бәрінен қымбат» мақала «Егемен Қазақстан» газеті, 5.01.2021ж. // <https://egemen.kz/article/260146-tauelsizdik-barinen-qymbat> (жарияланған күн: 05 Қаңтар, 2021)
5. «Интеллектуалды ұлт-2020» ұлттық бағдарламасы //Айқын. 2008.
6. Назарбаев Н.Ә. Тәуелсіздік белестері. – Алматы: Атамұра, 2003. – 336 б.
7. ҚР Тұңғыш Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы «Әлеуметтік-экономикалық жаңғырту – қазақстан дамуының басты бағыты» 27 қаңтар, 2012 ж. // <http://www.akorda.kz>
8. Ассамблея народа Казахстана: исторический очерк / сост. Тугжанов Е.Л., Кан Г.В., Коробков В.С., Шаяхметов Н.У. – Алматы: Раритет, 2010. – 304 с.
9. Қуанышбаева Ж.Ж. О некоторых проблемах формирования национальной ценности этносов Казахстана. / Шалтыков А.И., Қуанышбаева Ж.Ж. // Материалы за IX международна научна-практична конференция «Ключови въпроси в съвременната наука – 2013», – 2013. – Т.15. Политика. Закон. София. С.52
10. Сейсенбаева Ж.А. Роль национального воспитания в образовательном процессе // Наука и инновации. – 2010. Межд.науч.прак. конф. Прага. 27 ноябрь, 2010
11. Садырова М.С. Ценностные ориентации в структуре трудовой адаптации современной молодежи // Вестник КазНУ. Серия психологии и социологии. №3 (58). 2016
12. Абсаттаров Р.Б., Садықов Т.С. Воспитание культуры межнационального общения студентов: теория и практика. – Алматы: Ғылым, 1999. – 212 с.
13. Абсаттаров Р.Б., Рау И. 2021. Платон И Аристотель о воспитании. Вестник «Социологические и политические науки». №2 (74). 2021. С. 95–101.

References:

1. Qazaqstan Respublikasy N.A.Nazarbaevtyñ «Intellektualdy ult-2020» ulttyq bagdarlamasy //Ajqyn. 2008. 2.
2. Nurmuratov S.E. Qundylyqtar teoriyasy turaly tuzhyrymdamalar //Almaty aqshamy, 1998. – 8 mausym.

3. Absattarov R.B., Sadygov T.S. *Ultralyq kelisimnin problemasy zhane ony sheshu zholdary // Ultralyq kelisimnin qazaqstandyq ulgisi: zhagdajy men bolashagy: gyl.-tazhib.konfer. materialdary.* — Almaty: KISI pri Prezidente RK, 2007. — 143 s.
4. Q.Toqaeв «Tauelsizdik barinen qymbat» maqala «Egemen Qazaqstan» gazetі, 5.01.2021 zh. // <https://egemen.kz/article/260146-tauelsizdik-barinen-qymbat> (zhariyalangan kun: 05 Qantar, 2021)
5. «Intellectualdy ult-2020» ulttyq bagdarlamasy //Ajqyn. 2008.
6. Nazarbaev N.A. *Tauelsizdik belesteri.* — Almaty: Atamura, 2003. — 336 b.
7. QR Tungysh Prezidenti N.A.Nazarbaevtyn Qazaqstan halqyna Zholdaуy «Aleumettik-ekonomikalyq zhangyrtu — Qazaqstan damuynyn basty bagyty» 27 qantar, 2012 zh. // <http://www.akorda.kz>
8. Assambleya naroda Kazahstana: istoricheskij ocherk / sost. Tugzhanov E.L., Kan G.V., Korobkov V.S., Shayahmetov N.U. — Almaty: Raritet, 2010. — 304 s.
9. Kuanyshbaeva Zh. *O nekotoryh problemah formirovaniya nacional'noj cennosti etnosov Kazahstana.* / Shaltykov A.I., Kuanyshbaeva Zh. // *Materiali za IX mezhdunarodna nauchna-praktichna konferenciya «Klyuchovi v»prosi v s»vremennata nauka — 2013», — 2013. — T.15. Politika. Zakon. Softya. S.52*
10. Sejsenbaeva ZH.A. *Rol' nacional'nogo vospitaniya v obrazovatel'nom processe // Nauka i innovacii.* — 2010. *Mezhd.nauch.praf. konf. Praga. 27 noyabr', 2010*
11. Sadyrova M.S. *Cennostnye orientacii v strukture trudovoj adaptacii sovremennoj molodezhi // Vestnik KazNU. Seriya psihologii i sociologii. №3 (58). 2016*
12. Absattarov R.B., Sadykov T.S. *Vospitanie kul'tury mezhnacional'nogo obshcheniya studentov: teoriya i praktika.* — Almaty: Fylym, 1999. — 212 s.
13. Absattarov R.B, Rau I. 2021. *Platon I Aristotel' o vospitanii. Vestnik «Sociologicheskie i politicheskie nauki». №2 (74). 2021. C. 95–101.*

**МЕРЕЙТОЙ
ЮБИЛЕЙ
ANNIVERSARY**

МЕРЕЙТОЙ – 75 ЖАС

ҰЛЫ ҒАЛЫМ, ТЕКТІ АЗАМАТ

Егер біздің замандастарымыздың, әріптестеріміздің арасынан бір адам шындыққа жетудің ең сенімді әрі бірден бір жолы ғылым деп, осы ойға бар жан-тәнімен беріле сенсе және осы жолға бар өмірін арнаса, ол әрине – ҚР ҰҒА академигі, философия ғылымдарының докторы, профессор, жазушы Ғарифолла Есім болар. Ол – сегіз қырлы, бір сырлы азамат. Ол жақында 75 жасқа толады.

Ғарифолла Есім сыртқы тұрпатымен де, ішкі дүниесімен де арыстандай әсер ететін азамат – сом тұлға, көпшіл, парасатты, дипломат, патриот, харизмі күшті тұлға. Көрнекті замандасымыздың, әріптесіміздің бұдан да басқа толып жатқан оң қасиеттері біртіндеп ашылып, өзінің қуатымен ерекше баурап алады. Ол қатысқан жиын әрқайсымызға әрқашан қызықты думан, ағылған ой-пікір ортасы болып көрінеді. Кіммен тілдесе де оны игілікке үйретуге, жақсы мәнерге баулауға тырысып бағады, өмірде көрген-білгендерін, қазақстандық, әлемдік құбылыстарды ұғынуын жасы кішілер мен шәкірттерінің бойына сіңірмек болады, оның көңілді де жайдарлы мінезі, әңгіме дүкенінің тақырыбын терең түсінуі, шығыс адамына тән сыпайылығы мен мәдениеті шыққан тегінің асылдығын, үлкен де әрқырлы табиғи дарын иесі екендігін паш етіп тұрғандай күшті әсер етеді.

Ол туралы не айтып, не жазу керектігін ойлағанда, сом тұлғасын неғұрлым толық жеткізуді пайымдағанда ғана ұғына бастайсың: ол бойына жақсылықтың бәрін жинаған талантты адам, ғалым, мінез-құлқы, жүріс-тұрысы келісімді ұстаз-тәлімгер, жастарды игілікке бастайтын бірегей тұлға екенін түсінесің. Ал мақалада мен осы бағытта оның әсіресе, шығармашылығының қыры мен сыры туралы, қазақ философиясының, әрі білімінің дамып жетілуіне жасаған қызметі және оның парасаттылығы туралы талдау жасап ой бөліспекпін.

Жұмыс барысында Ғарифолла Есім өзін жоғары білікті педагог-әдіскер және ғылыми-зерттеушілік, тәрбиелік, оқыту жұмыстарын ірі ұйымдастырушы ретінде көрсетті. Ол философия ғылымының теориясын өмірлік тәжірибелермен шебер ұштастырып, оқудың қазіргі заманғы технологияларын қолдана отырып дәріс оқыған. Ғарифолла Есім оқу процесінің кредиттік білім беру жүйесіне өтуіне өз үлесін қосуда. Университеттің, республиканың оқу-әдістемелік және ғылыми-зерттеу кеңестерінің жұмыстарына белсенді араласады. Оның ұсынысымен және тікелей қатысуымен білім беру бағдарламалары халықаралық беделге ие болды, бұл бағдарламалар халықаралық қорлар мен шетелдік ұйымдардың бірлесуімен немесе техникалық қолдануымен жүзеге асуда.

Ол Қазақстанның әр кезеңдегі даму барысында философия ғылымының жаңа бағытта теория және тәжірибелік тұрғыда жоғары деңгейлі республикамыз бен одан тыс жерлерде де танымал ірі ғалым-философ болып табылады.

Қазіргі қоғамдық сананың, қоғамдық ғылымдардың бітім болмысында, қозғалысы мен өзгерісінде философия ғылымының орны бөлек, оның ауқым аясына мәңгілік проблемалар да, кешегіні саралау мен бүгінгіні түсіндіру де, болашаққа ой тарту да кіреді. Мәңгілік пен кешегі де мейлі, пәлсапалық тұрғыдан бағамдап саралауды іске асыру қажеттілік пе? Қажеттілік! Мәселе басып озуда емес, бағыттың дұрыс болуында дейді шығыс даналары. Расында қоғам мен мәдениет ақиқатын танып, жөні, турасы былай екен-ау деп оны қоғам игілігіне айналдыруға жетер не бар екен. Дамыған дүниетаным, іргелі философияның әдіснамалық қызметі, міне осы үшін керек, қайбір құбылыстың

болмысын бастауында не жатқанының философиялық мәніне деген талпыныстар.

Осы бағытта ой жүгіртсек философия ғылымдарының докторы, ҚР Ұлттық Ғылым Академиясының академигі, профессор Гарифолла Есімнің философиялық еңбектеріне бет бұру қажеттігі туындайды, оның ішкі мазмұнына үңілуді қажет етеді. Өзінің барлық саналы ғұмырын қазақтың сана болмысын зерттеуге арнаған ол туған еліне өзінің: «Санадағы таңбалар» және «Сана болмысы» атты еңбектерін тарту етті. Бұл еңбектер ғалымның дүниетанымдық ізденістерінің, антропологиялық туындыларының ең маңызды, ең іргелі бағыты болып есептеледі. Соңғысы - он бес кітаптан тұратын топтама.

Сонымен қатар ол әртүрлі бағыттарда Ресейде Новосибирск қаласында «Даналыққа құштарлық» кітабын, Египетте араб тілінде «Жар жағасы» кітабын, Стамбулда түрік және орыс тілдерінде «Адамзат» кітабын, Америкада ағылшын тілінде «Хакім Абай» кітабын жарыққа шығарды. Шетелдік тәуелсіз сарапшылар мен пікір берушілердің бағасы бойынша, қазақ ғалымының бұл еңбектері әлемдік философия ғылымындағы тосын құбылыс: оларда тұңғыш рет қазақтың философиясына кешенді талдау жасалады, сонымен қатар Қазақстанның әлемдік философиясындағы ролінің күшеюі жөнінде ойлар ұсынылған. Автор нені жазса да нық сана болмысының терең бастауларын ақтарады және қазіргі заман тынысы туралы жан-жақты тұжырымдар жасайды. Басқаша айтқанда сана биігінен жеке фрагменттерді тұтастырып кешегі-бүгінгі заман картинасын ұсынады. Сонымен қатар елімізде өтіп жатқан сан алуан пікір таластар, конференция, конгресс, форумдарға катысуы, табиғат пен рух, сана мен саясат сияқты мәңгілік тақырыптарға арналған зерттеулері оның нәтижесі ретінде пайда болған туындылары өз алдына бір бөлек. Мысалы, елімізде өткен халықаралық конференцияда Иассауи дүниетанымы деген зерттеуі бас жүлдені жеңіп алды, әрине бұл автордың осы бағыттағы ерен еңбегінің жемісі екендігі ақиқат, қазақ ұлтының исламдық мәдениетке келуінің қайнар бастауларын терең білетін маманның ғана қолынан шығатын туынды еді.

Әлем мен қоғамда, қазақ елінің айналасында болып жатқан процесстерді және уақыт тынысын өткір сезінетін әрі қаламы қарымды философтың қазақ журнал-газеттері бетінде жарық көрген терең ойлы мақалалары мен ақпарат құралдарына берген сұхбаттарының біразын атап өтетін болсақ, олар ғалым шығармашылығының көп қырлылығын баяндайды. Олар: «Тәуелсіздік философиясы», «Бостандықтың бағасы», «Еркін ойлау немесе қазақ философиясы», «Тәуелсіздік және мұсылмандық», «Ұлттық ойлаудың қазіргі келбеті», «Зайырлылық және дінтану негіздері», «Данышпан Шәкәрім» еңбектерінде қазіргі заман және саясат жайын бағамдайды, әрі батыл, әрі қайталанбас ойлар айтады.

Енді біз еңбектер тақырыбына келетін болсақ: «Қазақстанда феодализм болған ба?», «Социализмнен қазақ жұрты не ұтты?», «Агония социализма» т.б. мақалаларында қайшылығы мол ХХ ғасырдың ақтандақтарын ақтара саралайды, аталған мәселелерге байланысты өзінің көзқарастарын батыл да еркін, халық санасына жеткізетіндей етіп айтады, сонымен қатар осы құбылыстарға алып келген қоғамдық-саяси, әлеуметтік-мәдени себептерді де ашып көрсетеді.

Осы бағыттағы ойды одан әрі жалғастырсақ, Ғ.Есім шығармашылығы ерекшелігін жеткізуді ойланған кісіге «бағалайды» немесе «саралайды» деп айтқаннан гөрі «ашқан жаңалығы» деген тіркесті жиірек пайдалануға тура келеді. Себебі, шынына келсек, автор -

идея генераторы, оның айтқан болжамдарының көпшілігінің дұрыстығын уақыт дәлелдеп жатады.

Осы ойымыз дәлелді болу үшін бірер мысал келтірейік. «Тәуелсіздік философиясы» атты еңбегінде осыдан бес ғасыр бұрын өткен туралы: «Тарихқа жаңа мемлекетпен бірге жаңа ұлт - қазақ ұлты енді. Бұл жаңалық болатын. Жаңалық қашан да болмасын жаңа теорияны, жаңа ілімді қажет етеді. Осындай ілім Асан Қайғының «Жер ұйығы болатын дей келе, осы ілімді қазіргі кезде қайта жаңғырту қажеттігін дәлелдейді. Асан Қайғының «Жер ұйық» туралы ілімі, қазіргі саяси тілмен айтсақ, «геополитикалық саясат» деп түсіндіреді. Осы идея арқылы қазақ елінің жаңарту мәселелеріне де тоқталады.

«Қазақстанда феодализм болған ба?» деген зерттеуінде ғалымның қазақ ауылында тапқа бөліну болған жоқ деген жаңалық пікірі де сол сияқты, айта берсек зиялы қауым назарын өзіне ерекше аударған жаңа идеялар галереясы көзге көрінеді. Бас кезінде зиялы қауым Ғарифолланың қолданысқа енгізген терминдеріне сескене қарағаны мен артынан оларды өздері де қолданып жатады, өміршеңдігін мойындайды.

Қоғамдық санада жиі қалыптасып қалған, философиялық ой-толғауды ұзын сонар қызыл сөз немесе лепіре әсірелеу көретін оқырманды профессор Ғарифолла Есім қаламынан шыққан материалдар әрі қысқа әрі нұсқа жазылуымен, тартымды да дәйекті сөзімен тәнті етуге тиіс. Бұған көз жеткізуге «Махаббат мұнарасы» атты мақаланы алып оқыған оқырман бірден түсінеді. Мақаланың шекесінде «Көзқарас» деген айдардың, ал, тақырып астында «Көне шыңдыққа жаңа пікір» деген сөздің тұруы тек емес. Автор аталған мақалада зерттеушілер назарынан тыс қалды деуге келмейтін көне дастанымыз «Қозы Көрпеш-Баянхұлудағы» кісі және жер-су аттары туралы көптеген соны пікірлер айтып, тың түсініктер береді. Айталық, Аязқоз жеріндегі ғашықтар күмбезі заман ағысын өзгерткен ірі геосаяси оқиғаға байланысты қойылған деген топшылау дәлелденеді. Қорытындылайтын болсақ, үйреншікті көзқараспен ортодокстік танымғасын көзімен, жаңа заман тұрғысынан қарау, талдау, философиялық дүниетаным жағынан келу Ғарифолла Есім стилі болып табылады деп айтуға болады. Автор осы дастанның қазақ тілін, ұлттық дәстүрін, әлеуметтік-рухани құндылықтарын қалыптастыруға тигізген әсерлері мен маңызын дәлелді түрде ашып береді.

Жалпы алғанда, Ғарифолла Есімді көрнекті ғалым ретінде мойындатқан тек теориялық еңбектері ғана емес, ғылыми танымдық публицистикасы десек те ақиқаттан алыстамаймыз. Егемендік алғаннан кейін рухани қазынамыздың ең асқақ шыңы болып есептелетін Абай философиясын: теориялық жағынан зерттеп, абайтану саласында терең із қалдыру профессор Ғарифолла Есімнің еншісіне тиді. Бұл барша зиялы қауымға аян. Ғарифолла қазақ білімінің қара шаңырағы Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінде «Абай дүниетанымындағы Алла және адам» тақырыбына докторлық диссертация қорғағанда мен сол кеңестің жұмысына қатысқан куәгерімін. Одан кейін де автор жүзге жуық Абай мұрасы туралы мақала жазып, қазақ мәдениетіндегі данышпан Абайдың дана рухын айқара ашты. Көзі қарақты зиялы қауымның есінде болар, ұлы Абайдың туғанына 150 жыл толуына арналған бүкіл халықтық той күндері осы тойға ерекше үлес қосқан ғалымдар ішінде Ғарифолла есімі де аталды. Себебі, сол кезде жарық көрген «Хакім Абай» кітабы Абайдың даналық дүниетанымына ерекше көңіл бөлген қалың бұхара халқымызды бір риза қылып тастады. Бұл еңбек ғалымдар тарапынан да өте жоғары бағаланды. Ұлы ақынның әлемдік тойы қарсаңында Ғарифолла Есім қазақ радиосында эфирге шығып жұма сайын Абайдың қара сөзін бір-бірлеп талдауды жүзеге асырды, бұл іс-шара Ғарифолланың даңқын зорайтқаны соның дәлелі еді.

Қазіргі қазақ мәдениеті мен философиясын зерттеушілер «Хакім Абай» кітабына арқа сүйеп теориялық еңбек ретінде пайдаланады, осы еңбектен кейін «Хакім Абай» термині ғылыми айналымға енді. Осы ғылыми монографияда жаңашыл пікірлер мен ізденгіш ойлар мол айтылып, бұрын аса зерттелмеген мәселелер өз шешімін таба бастады. Нақтырақ тоқталатын болсақ Абайды философ деуге бола ма, болмай ма деген мәселе жайлы ғалым: «Иә, Абай философиялық жүйе құрастырмаған ойшыл, бірақ оның дүниетанымында жүйе жоқ дегенге келісе алмаймыз. Абайдың әлемге көзқарасы қалыптасқан, өзіндік философиялық түйіндері бар ғұлама» - деп нақты пікір айтады. Абайдың философиясы дегенде алдымен ауызға алатынымыз 38 қара сөз екені мәлім. Ал әйгілі қара сөздің негізгі

идеясы неде? Осы қиынның қиыны болатұғын. Абайдың даналық трактатында діни ислам мен ғылыми ислам, рационалистік пен суфистік көзқарастар қамшының өріміндей жымдаса кіріккендіктен, оларды айырып, ажыратуға табан тірерлік біртүбірлі идея керек болатұғын. Осыған «Хакім Абайдың» авторы жөн сілтеп, жол көрсетті, бағыт бағдар берді.

Ол 38-ші қара сөздің негізгі идеясы «Ғұмыр өзі - хакият» деген Абайдың сөзінде, өйткені, бар мәселенің кілті - ғұмыр деп көрсетті. Сойтіп әйгілі 38-ші қара сөздің сырына бойлауға айқара жол көрсетілді, барлық зиялы қауым бұл ойлардың ақылға сиятындығы мен келісіп, мойындады.

Есімі бүкіл республика көлемінде белгілі абайтанушы ғалым Абайдың дүниеге көзқарасын әртүрлі аспектілерде қарастырып келеді. Айталық, «Ой көзімен оқып қара», «Абай және Ренессанс», «Абай ағартушы болған ба?», «Қазақ философиясы және Абай» атты танымдық мақалалары әр жылдары мерзімдік баспасөз беттерінде жарық көрді, басқаша айтқанда, абайтану саласында Ғарифолла Мұхтар Әуезов салған жолды дамыта жалғастырған азамат.

Ол Қайым Мұхаметханов, Мекентас Мырзахметов сынды ғалымдардың өкшесін басты. Кейінгі толқын абайтанушылар ішінде алдыңғы шепке шығып, Абайтану мектебі өсіп-өркендеуіне бүгін де жан-жақты ат салысып, аянбай қызмет етіп келеді. Бұл абайтану бағытындағы еңбектері қазақ философиясын зерттеп одан әрі дамытудағы ең маңызды кезең болды. Ғарифолла Есімнің бұл бағыттағы еңбектері одан әрі қарай жалғасуда.

Ғарифолла Есімнің аса үлкен жетістіктерінің бірі, алғашқылардың бірі болып бастап, қазақ елі мәңгілік ұлттық идеясының жаршысы болып, осы идеяны жан-жақты ұлттық дәстүр мен ұлттық сана үлгілерінен ала отырып қыры мен сырын ашуы. Қазақ халқының рухани мәдениетінде, оның ішінде философиялық ойлау мәдениетінің тарихында ұлттық дамуға пәрменді әсер еткен идеялар болған және оны этноәлеуметтік кеңістіктен, халықтың рухани өмірінен іздеу тәжірибесі де үнемі көрініс беріп отырғанын айтуға болады. Себебі, қоғамдық болмысқа дем беруші идеяны ұсынатын жандар қобінесе данагөй тұлғалар болып келгені де талас туғызбайтын тарихи дерекке жатады, осы тұрғыдан алғанда ұлттық идеяға деген сұраныс, оған әлеуметтік және рухани мұқтаждық кез келген этнос үшін тарихи процестің даму ағымынан туындайтын заңды дүние болып келеді. Сондықтан белгілі бір әлеуметтік, саяси және мәдени кеңістікте қалыптасқан және өрбіген ұлттың ұлттық идея кездейсоқ құбылыс емес, халқымыздың мәдениеті мен әдебиетін жетік білетін, әлемдік әдебиетке де маман ретінде баға бере алатын Ғарифолла Есім, ұлттық идеяның қыр-сырын жақсы игерген, ол рухани ерекше дүние ретінде өзіндік тарихи болмыстың терең қатпарларында шындалып, тарихи процесс пен тарихи сана үшін қажетті құбылыс сипатында пайда болатындығын айқын да ашық етіп әрбір еңбектерінде көрсетіп отыр. Сонымен қатар ұлттық идея бірте-бірте қоғамдық құрылымдардың өзіндік пәрменді дамуына қажетті қозғаушы күшке айналады, сан қырлы саланы қамти түседі. Ал, енді осындай детерминациялық заңдылыққа бағынбаған кездейсоқ сипаттағы әлеуметтік ұрандар мен жасанды айғайлар саясаттың шылауына айналады және олар нағыз халықтық мағынадағы рухани дүние болып есептелмейді, билікке ұмтылған кейбір популистердің мүддесін қорғайтын қолшоқпарға айналады, осы мәселелерді қоғамдық санаға ашып көрсетуде Ғарифолла Есімнің қыруар еңбегін зиялы қауым жақсы түсінеді.

Ұлттық идея - қоғамдық санадағы әлеуметтік прогресті, пәрменді дамуды, әлеуметтің біртұтастануын қамтамасыз етуші рухани күш. Ол халықтың бұқаралық санасында белгілі бір орын алып қана қоймай, сонымен қатар мемлекеттік деңгейдегі белгілі бір саяси платформаға, әлеуметтік бағдарланған парадигма деңгейіне жеткенде тұтастанған ұлттық идеологияның құрамдас бөлігіне айналады. Бұндай деңгейдегі ұлттық идея мемлекеттік идеямен, бағдарлармен толығымен сәйкестенеді, барынша етенелесіп кетеді. Ондай тарихи тәжірибені, өзіндік әлеуметтік деректі кеңестік кезеңдегі социалистік, немесе коммунистік идеядан, немесе Қытайдағы «мәдени революция» идеяларынан көреміз. Қазақ елінің марксизм дәуіріндегі осы құбылыстарға қалай төтеп бергені туралы да Ғарифолланың еңбектерінде негізгі мәселелердің бірі ретінде қалыптасқан. Аталған әрекеттер, екіншіше орай, қоғамдық ортада үлкен зұлматты жағдайлар туындатты. Жоғарыдағы тоталитарлық

сипаттағы мемлекеттерде ұлттық идеяның өзі шынайы табиғи қызметінің түрі мен мазмұнын өзгертіп, барынша жалаң саясаттанған жағдайға дейін жеткенін де байқаймыз.

Сөйтіп, ұлттық идеяның халық үшін маңызы мен мазмұны сондай ерекше бола тұрып, оның кейде қоғамдық ағымды әртүрлі сағымдық, ауытқулы жолдарға түсіріп жіберетіндей қасиеттері болады. Ғылымда осындай тарихи процесті «әлеуметтік флуктуация», яғни үйлесімді дамудан әлеуметтік ауытқушылық деп бағалайды. Бірақ дегенмен тарихта түп-түзу сызықпен дамыған, немесе рухани мәдениеті бір векторда ғана өрбіген ешқандай ел жоқ, барлық халықтар тарихтың соқпақты жолдарында адасулар мен жол табуларды әр қилы көріністерін басынан кешкені белгілі, қазақ халқы да өзінің мемлекеттігін, мемлекеттік идеологиясын қалыптастыруда әлемдік үлгіге сай дамыды, Ғарифолла Есім әсіресе сенаторлық қызметте жүргенде, әлемнің көптеген елдерінде болып, оларды өз еліміздің жағдайларымен салыстыра алды. Осы көптеген іссапарлар мен кездесулердің жемісі ретінде оның осы кездегі жазған еңбектері ерекше түрленіп, көптеген жаңа идеялармен толысып, қазақ ұлтының мемлекеттік идеясы туралы көзқарастарын нақты бағыттарға бұрды.

Адамзат тарихындағы философиялық ойлау жүйелері белгілі бір деңгейде ұлттық немесе этностық құрылымдардың қалыптасуымен және дамуымен астасып жатқанын байқаймыз. Тарих сахнасында еврей халқы мен орыс халқының ұлттық идеялары туралы түсініктер айқын мағынада көрініс бергені белгілі. Сондықтан ежелгі Грекия еліндегі философияның қалыптасуы мен дамуы сол халықтың ұлттық идеясының өрнектелуіне әкелгені белгілі. Дәл соған ұқсас процестер мен құбылыстар сипаты көптеген халықтар тарихында көрініс береді, оларды бір-бірімен салыстыра отырып Ғарифолла Есім философ ретінде осы құбылыстардың ішінен қазақ халқының бірегейлігін көрсететін элементтерін айқара ашып, жаңа қазақ мемлекетін өркендететін энергетикалық күшін бағдарлайды.

Бұл мәселенің терең бастауларына келетін болсақ, онда қазақ халқының этностар тарихында ұлттық идеяға деген зәрулік ежелгі түркілік кезеңнен бері болған. Ол, әсіресе, қазақ халқының өзіндік жеке ұлт болып, өзіндік хандығын құрған заманда этноәлеуметтік күрделі процестерге, саяси қақтығыстарға байланысты кокейкесті құбылысқа айналады. Сөйтіп, тарихи процестің үрдістері қазіргі тәуелсіздік кезеңінде бұл құбылыстың маңыздылығын одан әрі арттырып отыр. Өйткені, шынайы ұлттық идея халықтың нағыз ойлау жүйесінен, яғни философиялық ой-санасына тікелей байланысты, содан туындайды. Философиялық негіздерге сүйенбеген жалпыхалықтық идея тарихта деструктивтік нәтижелерге алып келуі мүмкін. Мәселен, фашизм, шовинизм идеялары осындай роль атқарды, сол сияқты белгілі бір жағдайларға байланысты ұлтымыздың тарихында болған ақтандақ кезеңдердің себебінен, қазақ халқының мәдениетіндегі, наным-сеніміндегі, салт-дәстүріндегі исламның орны мен маңызын түсінбей, қазіргі экстремизм мен терроризмнің негізі болып отырған, кейбір діндегі ауытқушылықтар, рухани болмыс бітімдімізді дұрыс болжап, оны заман талаптарына сай етіп жаңғырту мәселелерінде академик Ғарифолла Есімнің жасап жатқан қыруар іс-шаралары, нағыз ұлтын сүйген азаматтың қызметі деп білуге болады.

Ғарифолла Есімнің қолға алған ерекше қызметінің бірі - міне, осыған орай қазақ халқының сан ғасырлық қордаланған даналығының еліміздегі ұлттық идеяның қалыптасуы мен дамуына қызмет атқару тарапынан қарастыру, оны әртүрлі теориялық және практикалық қырларынан талқылау қазіргі жаһандану заманында өзінің өзектілігін арттыра түсері анық. Қазақстан халқын біріктіруші, топтастырушы ұлттық идеяны пайымдаудағы сипаттар көпэтносты халқымыздың ынтымақта өмір сүруіне, еліміздегі рухани және әлеуметтік кеңістікті жаңғыртуға өз үлесін қосуы мүмкін екендігі белгілі. Бұл үдерістің негізгі өзегі болып табылатын қазақ халқының ұлттық келбетінің тарихи рауаждауын ғылыми тұжырымдау маңызды мәселе екені анық, сол мәселені шешу барысында ғалым аянбай еңбек етіп, қоғам мойындайтындай жемістерге жетіп жүргені әріптестері тарапынан зор сенімге болейді.

Қазіргі тарихи кезеңдегі Қазақстанның өзіндік тәуелсіздік алуы қазақтың философиясының қалыптасуы мен дамуына жаңаша қарауға мүмкіндік берді, бұл процестің барысында тәуелді дамудың ұзақ жылдары бойында орнығып қалған әртүрлі кедергілерді жеңіп, жаңа бағдарларды игеруге тура келеді осы бағытта Ғарифолла Есім Әл-Фараби

атындағы Қазақ Ұлттық университетінің философия және саясаттану факультетінің деканы болып тұрған кезде республикада алғашқылардың бірі болып «қазақ философияның тарихы» пәнінен жазған оқулығы өзінің батылдығымен, жаңашылдығымен осы бағыттағы айырықша маңызды еңбектерінің бірі болды. Қазақ халқының рухани қайта өркендеуі өзінің шынайы тарихын пайымдау арқылы, төлтума мәдениет пен ұлттық философияны қайта түлету арқылы жүзеге асырылады. Ол өз кезегінде пәрменді ұлттық идеяның қалыптасуына негіз болады, басқаша айтсақ, әрине ұлттық идеяның іргетасы қазақ философиясы. Осыны дұрыс түсінген Ғарифолла Есім бұл бағыттағы зерттеулерге ерекше көңіл бөлді.

Қазақтың рухани мәдениетін сонау түп тамыры түркілік кезеңнен бастау алады. Сондықтан ұлттық идеяның терең іргетастарын білу үшін түркілік ұлан даланың топырағында ғұмыр кешкен ғұламалардың әлеумет пен заманауи болмыс үшін ұсынған идеяларын да ескеруіміз қажет. Сондықтан Орхон жазбаларындағы түркілік қасиеттерімізді атаған қисындардан бастап, Қорқыттың тіршіліктегі «Өмір» деген құндылықты қалай қорғау қажеттілігі туралы идеяларымен жалғастырамыз. Қорқыт бабамыз өнер мен шығармашылықтың құдіретін өзінің күйлері арқылы әлемге паш етті. Сөйтіп, адами өмірге, әлеуметтік болмысқа қажетті күштің адамның өз бойында екенін көрсетіп бергенін атап өтуге болады.

Қорқыт туралы аңыздың түпкі астары адами тіршіліктің мәнін іздеу. Оны шығармашылықпен, өнермен, әлемге деген көркем бейнелер арқылы қатынас жасау идеясы нағыз жасампаздықтың белгісі деуге болады, осы ойлардың барлығы Ғарифолла Есімнің «Қазақ философиясы» атты оқулығында өте шеберлікпен өрнектеліп көрсетілген. Ұлттық дүниетаным мен ұлттық рух болмысына еркін, шығармашылық аспаптары қолданыла отырып ой жүгіртілген, өте маңызды теориялық болжамдар мен қорытындылар жасалған.

Ғарифолла Есім көрсеткен бұл рухани дәстүр қазақтың кең даласында нағыз ішкі, яғни имманетті ұлттық идеяға айналды. Қобызбен қатар қазақтың домбырасы тарихи белестерде нағыз рухани қаруға айналды, ол халықты іштей біріктірді және сонымен қатар соншама үлкен географиялық кеңістіктегі этностық әлеуметті бір-біріне тілдік, ділдік және идеялық жағынан алғанда жақындата түсті. Сөйтіп, ұлттық идеяның тұжырым түрінде жарияланатын экстравертті сипатынан гөрі, ғасырларды жалғастыратын, дәстүрді қиюластыратын имманетті түрде болатынын байқатты.

Міне, сондай рөлді қазақтың сан қырлы сипаттағы өнері атқарды. Оның ішіне даналыққа ұмтылған сөз қадірін биікте ұстаған философиялық ойлау дәстүрі де енеді, осы дәстүрлер Ғарифолла Есімнің қолданысында жаңа заман талаптарына сай Қазақстан халқының санасын жаңғырту үшін, оны бәсекелікке қабілетті ету үшін, заман талабындай етіп ұлттық прагматизмді қалыптастыру үшін, қазақ ұлтының ұлттық бірегейлігін сақтау үшін, ұлттық тәрбиеде білімнің салтанат құруы үшін жетілдіру қажеттілігі бағытында қозғалыстарға түсуде.

Қазақ халқының сан ғасырлық дәстүрлі дүниетанымы рухани мәдениеті кезінде сыңаржақты түсіндіріліп келгені белгілі. Ғылыми әдебиеттерде қазақтың этномәдениетіндегі сипаттар дәстүрлікке негізделгендіктен, көшпенділіктің тарихтағы ролін кемсітіп қарастыратын еуропалық үстемдік көзқарастар басым болды. Мұндай теориялық және методологиялық негіздер мен идеологиялық шектеулер зерттеулерді жалған бағытқа бұрып, оның төл ұлттық болмыстан арасын ажыратып жіберді, халықтың тарихи болмысындағы ұлттық идеяның мағынасы көмескіленді. Шын мәнінде Асан Қайғының «Жерұйық» идеясы туған жердің киелілігі тұжырымына итермеледі. Сондықтан Қазақ хандығы тұсындағы көптеген жоңғарлармен шайқаста халықтың рухани әлемінде «Атамекен» идеясы тұрғанын да айта кетуге болады. Елінің қамын ойлаған әрбір ақын да, жырау да, би мен шешен де осы мәселені, осы идеяны айналып өткен жоқ, Ғарифолла Есімнің «Санадағы таңбалар», «Сана болмысы» атты еңбектері жаңа заман талаптарынан өскелең ұрпақтың санасын тазартуға рухани жаңғыртуға бағыт алған еңбектері болып есептеледі, осы алғашқы еңбектерінің өзінде-ақ академик Ғарифолла Есім ұлттық идея мен мемлекеттік идеологияны қалыптастырудың пәрменді іс-шаралары мен бағыт-бағдарларын көрсетіп, өзі осы іспен сөзінде де, істеген ісінде де жан аямай шұғылданды. Сол себептен де оны зиялы қауым мойындап мемлекетімізде ерекше орны бар тұлғалардың еңбектерін баяндайтын -

Қазақстанның білім мен ғылымына еңбек сіңірген тұлғаларға арналған «Өнегелі өмір» топтамасында, өнегелі өмір сериясының 105-шығарылымы Қазақ елі - мәңгілік ұлттық идеясының жаршысы ретінде мойындап, негізгі шығармаларынан үзінділер беруін философ ғалымдар, Ғарифолла Есімге көрсетілген ерекше сый-сыяпат деп есептеймін.

Мен әріптес, аға ретінде, Ғарифолла Есімнің ұлттық философиямызды заман талаптарына сай етіп дамытуға жасап жатқан еңбектері жемісті болсын деп, шын жүректен тілектестігімді білдіремін. Ол әлемді философиялық пайымдаудың ұлттық типі рухани мәдениеттің дамуының өзіндік көрінісі және оның қоғам дамуындағы пәрменді ролін зерделеді. Сонымен қатар, ұлттық философиялық ойда қалыптасқан идеялық тұжырымдардың тарихи тамырларын кәсіби тұрғыдан аша білді және олардың маңызы мен практикалық мәнділігін қазіргі жаһандану заманында арта түскендігін көрсетті. Қазақ қоғамының философиялық ойының тарихи эволюциясын оның этикалық бағдарларын қазіргі ұлттық идеямен жалғастырып оны ұлттық идеяның рухани бастауы ретінде көрсетті. Сонымен қатар, көп ғасырлық қазақ халқының философиялық және саяси-әлеуметтік ойын сараптау арқылы қазіргі қазақ елінің рухани, мәдени, саяси және гуманитарлық, экономикалық дамуы үшін тиімді ұлттық идеяны қалыптастырудың негіздерін анықтаушылардың бірі болып есептеледі.

Негізінен бұл мақалада мен Ғарифолла Есімнің көп қырлы қасиеттерінің ғылымдағы табыстарына басымдық бердім. Жалпы оның болмысы жасампаз. Ол көп жылдар бойы бізге, Абай атындағы университетке, келгенге дейін Семей педагогикалық институтында ұстаздық етіп, сол институттың көркем-сурет графика факультетінің деканы болды. Жас ұрпақтарды көркемдік әлеміне тәрбиелеуде, осы жұмысты ұйымдастыруда белгілі табыстарға қол жеткізді. Біздің университетке келген алғашқы жылдары философия және әдіснамасы кафедрасында қызмет етіп, университетіміздің көркем-сурет графика факультетіне декандық қызметіне сайланды. Әрине, декандық-оқытушы мен білім алушының мәдениет пен зиялылыққа баулу мектебі. Бұл қызметте жеке үлгінің мәні зор. Осы қызметінде Ғарифолла Есім әрқашанда шәкірттеріне үлгі бола білді, әлемдік мәдениет пен ұлттық мәдениетті ұштастыра біліп, ұлттық өнерімізді әлем туындыларына салыстыра отырып, өнердің алға даму бағыттарын айқын көрсетті. Осы кезде оның ұстаздық қасиеттерінің жаңа қыры ашылғандай еді. Әрине, шәкірттің адам болып қалыптасуына ұстазы себепші. Ұстазға адам алғаш жақын білмей, көрмей де сырттай шәкірт болуы мүмкін. Бірақ шәкірт болу шынымен маңдайына жазылған болса, оған ешқандай кедергі жоқ. Әсіресе ұстаздың аманаты, білім жолындағы берері еш нәрсемен алмастыруға болмайтын қатынас, рухани құндылық болып есептеледі. Ұстаздың орны бөлек, шәкірт оны жақсы білуі керек. Ең биік мақсаттар мен асыл мұраттардың шындалуы осы бір арадағы шынайы қатынастардан болғанда ғана іске асатындығы өмір шындығы.

Ғалым, осының ар-жағында қандай құдіретті көреді екен? Осы ғажайып құбылысты сезіну барлық адамдарға берілген бе? Осының бәріне ерекше қасиет беруші тағы да руханилық жолы. Сонда адам болу, адам болып өту - шәкірт болумен ұқсас нәрселер ме? Осылардың арақатынасы неде, өлшемі «адами зат» болу ма? Адам қасиетін іздеп табу мен жетілдіру ұстаздың үлесі екені ақиқат. Сондықтан да ұстаздың қанша шәкірті болса, сонша мекені болатындығы туындайды. Шын ұстаз болу бақыт, себебі еңбегінің жемісін өзі оқытқан шәкіртінен көреді. Міне, осы айтылған ойлар, біздің замандасымыз, әріптесіміз ретінде, Ғарифолла Есімге тікелей байланысты, әсіресе біз жоғарыда айтқан Абай атындағы университеттің көркем сурет графика факультетінде суретшілерге декандық қызмет атқарғанда ол, елімізде алғашқылардың бірі болып эстетика мен мәдениеттану бағытындағы ғылым кандидаттарын дайындайтын ғылыми диссертациялық кеңес ашу ісімен айналысты, осы бағытта ол өнер мен философия тоғысындағы мектептің іргетасын қалады. Ұстаздың өнер ортасындағы әлеуметтік-мәдени мәселелердің шешілу тетіктерін іздеуі философиядағы жаңа бағытқа алып келді. Әлемдік мәдениет тарихындағы озық идеяларды зерттей отырып, оның өнердегі шығармашылықта қарқынды көрініс табуын өнертанушылар мен суретшілер арасында талқылап, өзінің философиялық, жазушылық ойларымен ерекшеленгендігін әріптестері мақұлдайды.

Осы сабақтастықтықтағы жемісті еңбектің нәтижесі ретінде академик ғалым - Ғарифолла Есім өзінің шәкірттерін ғылымның жаңа саласы - өнер мен философияның тоғысындағы

жаңа философиялық-өнертанушылық мектеп іргетасын қалай бастады. Осы істер арқылы ол Қазақстанға кеңінен таралып, қазіргі уақыттағы осы өнертану саласының әдістері мен тәсілдерін өнер философиясымен байытты. Алғаш оқу әдістемелік методикаға қатынасты өнерді тану енді әлемдік деңгейдегі философиялық, мәдениеттанулық әдіснамалармен құнарланды. Көркемөнер тарихынан дәріс беретін сауатты сыншыл мамандар философия ғылымын меңгеруге деген құштарлықтарын оята бастады. Сөйте отырып ол, қазақ ғылымында өзіндік қолтанбасы бар «бейнелеу өнерінің философиялық-мәдениеттанулық», зерттеу алқаптарын анықтап, ұстаз-шәкірт қатынастары ғылыми дәстүрге айналып, өзінің ғылыми жемісін берді. Тек қана Абай атындағы университетте емес, кейін аль-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің философия және саясаттану факультетінің деканы қызметін атқарғанда да, көптеген шәкірттерін ғылым кандидаты, докторы дәрежесіне көтере тәрбиеледі. Қолда бар мағұлматтарға сүйенсек академик Ғарифолла Есім 21 ғылым докторын, 41 ғылым кандидатын және 4 PhD докторын дайындапты. Егерде осы шәкірттері республикамыздың түкпір-түкпірінде қызмет істеп жатқанын ескерсек, әрине, бұл ғалымның еліміздің ғылымын дамытуына қосқан қомақты үлесі екені айқын.

Қорыта айтсақ, академик Ғарифолла Есім философия ғылымдағы ірі ғалым. Бүкіл саналы өмірінде осы саланың даму жолдарын табанды да жан-жақты зерттеп жүр. Осының арқасында елдегі ғылым әлемінде оның жоғары орны бар, есімі тек қана Қазақстанда емес, көптеген әлем елдеріне мәлім. Соңынан ормандай шәкірт, ізбасар ертті. Ғарифолла Есім дайындаған ғылым кандидаттары, докторлары мен магистранттары тұтас бір ғылыми-зерттеу институтты толығымен жасақтауға жетеді.

Ғарифолла Есім өмірден өткен абзал ағаларының, ғылым сардарларының ізін басты. Ғылым әлемінде табанды күрескерлігінің арқасында өзі де іргелі ғылым сардары дәрежесіне көтерілді.

Ғалым туралы сөз болған соң оның ғылыми еңбектеріне көбірек тоқталдық. Дегенмен Ғарифолла Есімнің қайраткерлік қырларына тоқталмасақ болмайды. Ол өз заманының көрнекті қоғам қайраткері. Қанша лауазымы жоғары ғылыми, қоғамдық кеңестерінің белсенді мүшесі. Арнайы Мемлекеттік комиссиясының мүшесі, Сенатор ретінде ол ұлт тарихы, ұрпақтар сабақтастығы, саяси репрессияның құрбандарын еске алу, ұлт мәдениетін жаңғырту, тағы да осындай ел үшін маңызы зор саяси-әлеуметтік мәселелердің түйінін шешіп, заман талабына сәйкес іс-шараларға тікелей араласты. Ел экономикасы, әлеуметтік сала, білім-ғылым концепциялары, жалпы ел дамуына арналған стратегиялық концепциялар, даму бағдарламалары осының бәріне тікелей қатынасы бар.

Ғарифолла Есім екі шақырылымның Сенат депутаты болған қайраткерлігі, Сенат отырыстарында ұлттық рух, ұлттық мәдениет, дін мәселелеріне байланысты көтерген қайраткерлік істері бір төбе, әрине оны басқа әңгіменің еншісіне қалдырайық.

Ғарифолла Есіммен әріптес, пікірлес болғанымыз қырық бес жылға жуық. Ғылым, білім саласында болып жатқан жаңару, жаңғырту, қайта құру мәселелерін басымыздан бірге өткіздік. Шетелдердегі ғалымдармен пікір алысуға бірге шығып жүрген кездеріміз де болды. Жалпы, Ғарифолла Есім халықаралық дәрежедегі ғалым. Әлемнің көптеген елдерінде өткен ғылыми конференцияларда, жиындарда философия ғылымының өзекті проблемаларын талқылауға қатысты. Қазақ ғылымы мен озық елдер ғылымының бір-бірімен тиімді байланысына үлесін қосты.

Мыңдаған жылдар бұрын Шығыс халықтары жұлдыздарға апаратын саты туралы әдемі аңыз құрған екен. Белгілі бір мағынада, академик Ғарифолла Есімнің бүкіл еңбектік, ғылыми, педагогтық және қоғамдық-саяси қызметі ұдайы өзін-өзі жетілдірудің, кәсіби және азаматтық өсуінің жұлдызды сатысы болып табылады. Ол бірден-бір қалаған бағытына, өз дарынын, тәжірибесін және бар болмысын толық бағыштаумен ерекшеленуде. Ғылым, педагогика атты ілім қайнауын өмір бойынша аялап, ғылымға, ұстаздыққа терең берілген адам. Оған жоғары азаматтық, адамгершілік және патриоттық, терең жауапкершілік сезімі, адамдарға қайырымды қарым-қатынас тән.

Ғарифолла Есімнің біз куә болып жүрген бақытты өмірі, сөз жоқ, ең алдымен, оның еңбекшілдігінде, өмірге деген сүйіспеншілігі мен құмарлығында, тіршіліктің мән-мағынасын терең ұғынып, өз ойын іске асыра білу өнерінде. Осы жолда ол өз дегеніне жетті, әке

арманын да орындады, қоғамның өзіне тиісті орынға да ие болды. Қазақстан ғылымына, біліміне, мәдениетіне қосқан зор үлесі, республика алдындағы ерен еңбегі жоғары бағасын алып жүр.

Ғарифолла Есім-біздің еліміздің атағы жер жарған белгілі ғалымы, қоғам-саяси қайраткері, ғылымға, білімге шын берілген, осы жолға барлық таланты мен тәжірибесін жұмсаған ел азаматы, халқының сүйіктісі.

Ғарифолла Есім адамдарға әрдайым ашық, өз білімі, біртума идеяларымен, қағидаларымен бөлісуге, оларды қолдауға және күрделі ғылыми ізденіс жолына бағыттауға дайын. Көрнекті ғалым, ұлағатты ұстаз, танымал қоғам-саяси қайраткері, парасатты, бірегей тұлға-академик, жазушы Ғарифолла Есімнің өмірі мен шығармашылығының асу кезеңдері осындай.

Н.В.Гоголь: «Рухани ықпалдың күшінен асып түсер күш жоқ» деген екен. Ғарифолла Есімнің қазақ ғылымы, оның ішінде философия саласындағы рухани ұлттық күшке айналған білгірлік зор ықпалы бір ғалымның басына толығымен жетерлік үлкен бақыт. Ол туған елге, оның ғылымына, біліміне, мәдениетіне барлық тірлігіне шын берілген нағыз адал азамат, асыл тұлға. «Есім бұлғақтады», «Ғарифолла ауытқыды» деген сөзді достары да, қастары да айта алмайды, ол өз биігіне өрлеген сайын қырандай самғап келеді. Ғарифолла Есім 75 жасқа ғылымның көз ұшындағы мұзарт шындарына дер кезінде, шығармашылығының шаңқай шырқау шағында, жаңа ойлар мен пайымдауларға терең ойының толқысып толған дәуірінде жетіп отыр. Оның Тәуелсіз Қазақстанның өсіп-өркендеп, іргетасын бекітіп, арқалы ел болуына қосатын үлесі әлі де аз емес. Өйткені, ол толас таппас жанартаудай жалындап тұрған, жаһандық дәрежедегі қызу шағында тұр.

Еліміздің адал да заңғар, біртуар ұлдары осы Ғарифолла Есімдей болса, онда халқымыздың мерейі үстем болып, ынтымақ-бірлігі арта түсері хақ. Талмай еңбек етіп, ғылымның шыңын бағындырған Ғарифолла Есімдей ұлы ғалымдарымыз, текті азаматтарымыз, дара тұлғаларымыз көп болғай!

Бүгін жеткен мерейлі 75 жасымен шын жүректен құттықтай отырып, академик, жазушы Ғарифолла Есімге мықты денсаулық, қажымас қайрат тілеймін. Бұл жалғыз менің тілегім емес, ол бүгінгі барлық көзі ашық, көкірегі зерлі, ойлы азаматтың тілегі.

**Раушанбек Әбсаттаров,
ҚР ҰҒА корреспондент-мүшесі,
философия ғылымдарының докторы, профессор**

КОРИФЕЙ ФИЛОЛОГИЧЕСКОЙ НАУКИ

У казахского народа много достойных сынов и дочерей, котрыми по праву можно гордиться. И одним из них корифей филологической науки, профессионал высокого класса, ученый с мировым именем член-корреспондент НАН РК, доктор филологических наук, профессор Баян Умирбековна Джолдасбекова.

Говорить и писать о ней одновременно легко и трудно. Легко, потому что она очень простая, дружелюбная и открытая, несмотря на все свои достижения и регалии, а трудно, потому что в небольшой статье и обычными словами очень сложно описать ее масштабность, разносторонность, талантливость и неординарность.

Анализируя трудовой, творческой путь Б.У.Джолдасбековой невольно поражаешься широкому диапазону круга ее интересов и деятельности, в сфере которых она состоялась как выдающийся ученый, талантливая личность, олицетворяющая народную мудрость о том, что, «талантливый человек, талантлив во всем».

Баян Умирбековна Джолдасбекова является одной из самых ярких представителей ученых-литературоведов, внесший огромный вклад в развитие филологической науки современного Казахстана.

Выдающийся ученый-литературовед редчайшим образом счастливо, сочетает высокий профессионализм, широчайшее филологическое мышление, талант исследователя и педагога-наставника.

Сегодня казахстанская общественность, научный мир празднуют замечательный юбилей – 60-летие со дня рождения талантливого ученого, член-корреспондента НАН РК, доктора филологических наук, профессора, декана филологического факультета Казахского национального университета имени аль-Фараби Джолдасбековой Баяна Умирбековной, которая известна не только в Казахстане, но и зарубежом.

Б.У.Джолдасбекова родилась 1962 году в г.Москве. Она в 1983 году с отличием окончила филологический факультет КазГУ имени С.М.Кирова. После окончания университета в 1983-1985 г.г. была стажером-исследователем, в 1985-1987 г.г. - аспирантом кафедры русской и зарубежной литературы КазПИ имени Абая, в 2003-2006 годы – докторантом КазНУ имени аль-Фараби. Она блестяще защитила кандидатскую диссертацию на тему: «Художественное своеобразие эпической прозы И.П.Шухова», а в 2006 г. докторскую диссертацию на тему: «Русская эпическая проза Казахстана 20-70-х годов XX века».

Трудовую деятельность начала с 1988-1992 г.г. учителем русского языка и литературы средней школы №90 г.Алматы, младшим научным сотрудником Института литературы и искусства имени М.Ауэзова АН КазССР. С 1992 по 1998 г.г. Б.У.Джолдасбекова работала начальником отдела кадров Национальной компании «Интурист Казахстан», а с 1998-2001 г.г. – консультантом аппарата Мажилиса Парламента РК. В 2001-2003 г.г. была ректором университета Мировой литературы и журналистики, проректором по международным связям и языкам университета имени Д.Кунаева. С 2003 г. - доцент, зав.кафедрой русской и мировой литературы (позже - филологии и мировых языков) КазНУ имени аль-Фараби, а с

2020 года по настоящее время – декан филологического факультета КазНУ имени аль-Фараби, где получили свое развитие новые для Казахстана направления научных исследований в области филологии, в частности, проблемы жанрово-стилевого своеобразия прозы в современном литературоведении, особенности внутренней эволюции жанров и евразийских мотивов как выражение духовного согласия в контексте диалога восточной и западной культуры, анализ поэтики, жанрово-стилевого своеобразия прозы русских писателей Казахстана.

На какой должности ни трудилась бы Б.У.Джолдасбекова, она никогда не оставляла научно-исследовательскую работу. Она стала ее жизненным кредо. Ценность всех ее научно-исследовательских работ заключается в глубоком проникновении не только в теоретическую сторону, но и в практическую сторону рассматриваемой проблемы. Она изучает ее со всех сторон и высказывает свое собственное мнение. Это ценное свойство, характеризующее творческую, новаторскую личность настоящего ученого.

Без преувеличения можно сказать, что Баян Умирековна стояла у истоков научного изучения творчества ряда писателей. Ею опубликовано более 300 научных трудов, из них 15 монографий, 20 учебников и учебных пособий, 18 статей в журналах, входящих в базу данных Scopus и два Хирша. Имеет 22 авторских свидетельства. Б.У.Джолдасбекова – автор многих элективных курсов, внедренных в учебный процесс. Она разработала комплекс учебников, учебных пособий, учебно-методических указаний и рекомендаций для студентов, магистрантов, докторантов специальностей «Русский язык и литература», «Филология», «Литературоведение».

Баян Умирековна считает педагогическую деятельность своим основным призванием. Она преподает русскую литературу. Учитель повторяется в своих учениках.

Баян Умирековна создала свою литературоведческую школу. Забота о молодых талантливых ученых – одна из отличительных черт профессора Б.У.Джолдасбековой. Она растит, пестует своих учеников, многие из которых уже сами воспитывают будущих последователей. Под ее научным руководством защищено 2 кандидатских, 5 PhD докторских, более 30 магистерских диссертации, которые активно работают в сфере науки и образования республики. Является председателем диссертационного совета по пресуждению ученой степени доктора философии (PhD), доктора по профилю «Филология», «Русский язык и литература», членом диссертационного совета СПбУ по присуждению ученой степени кандидата и доктора филологических наук (г.Санкт-Петербург, Россия).

Меня всегда поражает, что Баян Умирековна обладает всеми лучшими человеческими чертами. Во-первых, ее трудолюбие. Где бы не находилась Баян Умирековна всегда делает какие-то заметки. Свои рассуждения записывает. Обладая энциклопедическими знаниями ей все и всегда интересно. Материалы, которые она собирает по истории русской литературы Казахстана и литературоведению вообще это выдающийся научный подвиг, по размаху охвата-исключителен.

Во-вторых, в отношении к другим людям она общительна, правдива, тактична, искренна, справедлива. В отношении к делу ответственна, добросовестна, трудолюбива. В отношении к себе скромна, критична. В отношении к собственности она никогда не подчиняла жизнь жажде наживы или обладанию непомерным тщеславием. В ней есть внутренняя красота. Она всегда излучает тепло и обладает какой-той притягательностью. Она прост в общении, не фальшива. Искренно радуется успехам своих родных и близких людей. Всегда близко к сердцу принимает чужую боль. Отзывчива, добра, у нее высоко развито чувство гражданской ответственности.

В-третьих, Баян Умирековна одна из немногих ученых, умеющих создать и сохранить вокруг себя пространство свободы, оставаться самостоятельным и независимыми в своих суждениях. Ей не нужно произносить крамольные речи, дабы привлечь внимание публики. Своей энергетикой, самим фактом своей существования она подает пример студентам, магистрантам, докторантам и коллегам-преподавателям. За это ее любят друзья и единомышленники и не любят апологеты режима и банальные карьеристы.

В-четвертых, Баян Умирековна романтик, театрал, имеет отличное музыкальное образование, хорошо разбирается в живописи. Человек, который способен видеть красоту

обыденных вещей и восхищаться ею. Человек с острым восприятием окружающего ее мира, который любит мир таким, какой он есть. Она очень трепетно всю жизнь относилась к своему супругу. Она не утратила оптимизма и веры в жизнь, продолжает активно трудиться, чувствуя заботу семьи.

Б.У. Джолдасбекова обладает смелостью и новаторством в решении сложных и важных проблем литературоведения. В ней гармонично сочетаются качества пытливого ученого-теоретика и практика, страстного сторонника инновационного и революционного, способного теоретико-методологически осмыслить сравнительный материал и создать свою оригинальную научную концепцию по проблемам евразийских литературоведений. Ее оригинальные и фундаментальные монографий: «Эпическая проза И.П.Шухова», «Проза русских писателей Казахстана», «Русская литература Казахстана», «Русские писатели Казахстана», «Авторский дискурс Ю.Домбровского в контексте современной казахстанской прозы», «Антология русскоязычной литературы Казахстана», «Эстетическая многоплановость гуманитарного дискурса литературы Казахстана периода Независимости», в которых она ввела в аналитический контекст новые данные, новые определения, новые оценки и решения, методологию исследования проблем русской, евразийской литературы в Казахстане. Вышеперечисленные монографий получили высокую оценку в экспертном сообществе, распространены в республике, за рубежом. В 2012 году избрана членом-корреспондентом НАН РК.

Талантливый ученый многие произведения русских прозаиков, написанные в Казахстане, малоизвестные или неизвестные ранее не только широкой читательской аудитории, но и литературоведам, подверг тщательному анализу и ввел в научный оборот. Автор научно точен, объективен. Она подчеркивает смелые поиски русских писателей Казахстана, их творческие находки и завоевания, дерзкие эксперименты, прослеживает эволюцию их эстетических взглядов. Эта фундаментальная работа, ставшая основой докторской диссертации, издавалась на русском языке в 2006 году в Алматы.

Б.У. Джолдасбекова – не только крупный ученый, но и великолепный организатор науки. Ее впечатляющая личность и общественно-педагогическая деятельность ярко проявились в период работы деканом филологического факультета Казахского национального университета имени аль-Фараби. На эту должность она была избрана в 2020 году. Ее роль как руководителя факультета значительна. Выдающийся ученый, обладающая глубокими знаниями евразийской, мировой литературы, филологией проявила необычайную работаспособность, огромный организаторский талант.

Следует подчеркнуть, что при новом декане двери академического факультета широко раскрылись для филологической молодежи. На смену корифеям пришли те, кто и в школе, и в вузе изучал русскую литературу, литературоведения, по учебникам, факультативным курсам и семинарам Б.У. Джолдасбековой. Вместе с учеными старшего поколения они по сей день заняты всесторонним рассмотрением колоссального массива фактов и текстов казахстанской литературы. И личный вклад ее в огромную работу по опубликованию и осмыслению казахстанского художественного достояния весьма значителен.

К сказанному о Баяне Умирбековне можно прибавить еще очень и очень много. Скажем только, что заслуженное признание пришло к честной, неутомимой труженице, уважаемой наставнице именно на заветной стезе служения науке, сердечного, самоотверженного воспитания достойной смены. А неустанная мечта о совершенстве все завет и зовет в библиотеку, в архивы, к письменному столу, на кафедру, в деканат, чтобы мысль, облеченная в точное, лаконочное слово, открывала все новые и новые сокровища отечественной, евразийской духовности.

Следует сказать, что достижения в рамках проектной деятельности состоят в том, что Б.У.Джолдасбекова является одним из первых в Казахстане разработчиков нового научного направления в исследовании проблемы и вопросов русской литературы Казахстана, данным направлениям она занимается около двух десятков лет. Последовательность и приверженность научному направлению позволяют получить высокие результаты в ходе научно-организационной деятельности Б.У.Джолдасбековой. Вместе с тем, научный вклад ее выражается в том, что последние пять лет она является координатором и руководителем

научных проектов фундаментальных исследований МОН РК, в которых принимает участие молодые исследователи:

1. Роль гуманитарного дискурса Лидера нации в процессе создания национальной идеи Казахстана периода Независимости;

2. Парадигма интеллектуально-инновационного потенциала личности в литературе Казахстана периода Независимости.

Именно благодаря многолетним трудам Б.У.Джолдасбековой интеллектуальным достоянием современного читателя, причем не только казахстанского, стали произведения многих русских прозаиков Казахстана. Она в научной деятельности представляет ученым, показывающим движение мысли. Ее исследования насыщены богатым фактическим материалом, интерпретацией развития трудов отечественных и зарубежных специалистов как единый общемировой научный процесс, превосходными филологическими знаниями. Во всех ее трудах ставится проблема гуманизма. Через нее определяются мировоззрение человека (героя произведений художественных литературы или их авторов), и общественная идеология, межличностные отношения (любовь, сострадание, ненависть и т.п.). Идеи известного ученого активно преобразовывают деятельность литературоведов, значительно расширяют их взгляды на художественную литературу. Изучение ее во многом представлено в соотношении истоки и теории литературоведения.

Благодаря научным исследованиям Б.У. Джолдасбековой, русская литература Казахстана завоевала широкую популярность на евразийском и мировом уровнях.

Баян Умирбековна убеждена в том, что именно со знакомства человека с литературой начинается процесс образования и эстетического развития личности. Литература расширяет кругозор человека, она дает ему знания о жизни, природе, науке, творчестве. Под воздействием прочитанного формируется мировосприятие. Прикосновение к художественным произведениям – это путь человека к чистоте, красоте, культуре. В целом роль литературы, искусства остается первенствующей в формировании общественного сознания. А образованный, культурный человек может достичь успехов на любом поприще и стать движущей силой общества. О роли литературы известный ученый Казахстана размышлял в преддверии своего 60-летия в беседе автору этих строк. Баян Умирбековна последовательна в своих суждениях, нетороплива, за ее плечами – огромный опыт ученого, педагога, организатора науки и общественной деятельности.

Профессор Б.У.Джолдасбекова обладает энциклопедическими знаниями, ее принципиальная позиция, честность и справедливость снискали ей большой авторитет в Казахстане и за его пределами. Душа ее распахнута как бескрайняя казахская степь. Никому и никогда зла не причиняла. Щедрость и благородство ее не имеют границ. Всю жизнь только и делает, что людям помогает.

Необходимо отметить, и то, что профессор Б.У. Джолдасбекова не является чисто кабинетным ученым, погруженным в абстрактные научные размышления, оторванным от реальной жизни, хотя и полон всегда неиссякаемой творческой энергией и научными замыслами. Наоборот, она будто «человек-праздник», всегда весь в этой реальной бушующей жизни, полный восторга от земного мироощущения, являясь самой настоящей, оптимистической и поистине женской частицей этой бурной и прекрасной жизни!

Член-корреспондент НАН РК, профессор Б.У. Джолдасбекова ведет большую и разнообразную общественную деятельность. Многие годы являлась вице-президентом КазПРЯЛ, членом экспертной группы отделения общественных и гуманитарных наук НАН РК, членом ученого Совета КазНУ имени аль-Фараби, председателем Союза женщин КазНУ имени аль-Фараби, председателем ученого Совета филологического факультета КазНУ имени аль-Фараби, инициатором и организатором ежегодных международных научных конференций «Джолдасбековские чтения» и «Багизбаевские чтения», инициатором и координатором программ двухдипломного образования, организатором литературного общества «Аккайын» и т.п.

Является с 2008 г. главным редактором научного журнала «Вестник КазНУ. Серия филологическая наука», входящего в перечень КНАСОН ведущих рецензируемых научных журналов для публикаций основных научных результатов диссертаций по филологическим

наукам, а также членами редакционной коллегии научных журналов «Вестник РУДН» (РФ, г.Москва) и «Вестник ВолГУ» (РФ, г.Волгоград).

За огромный вклад в развитие филологической науки и филологического образования в Казахстане член-корреспондент НАН РК, профессор Б.У. Джолдасбекова была удостоена высоких государственных наград-медалями «Ерен еңбегі үшін», «Бірлік», «әль-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті 80 жыл», почетными грамотами Казахстана, России, Белоруси, нагрудным знаком «Почетный работник образования РК», обладателем «Государственной научной стипендии для ученых и специалистов, внесших выдающийся вклад в развитие науки и техники», государственными грантами «Лучший преподаватель вуза» (дважды), «Лучший преподаватель КазНУ имени аль-Фараби» и другими наградами.

Было бы несправедливо не сказать о семье Баяна Умирбековной, которая не только создавала и создает ей условия для плодотворной работы, но и поддерживала и поддерживает, и радовала и радуется ее своими успехами, научными трудами и активной научно-педагогической и общественной деятельностью. Прежде всего следует отметить, что ее родители – выдающиеся ученые и гордость казахского народа: отец У.А.Джолдасбеков, академик НАН РК, доктор технических наук, профессор; мать М.М.Багизбаева, доктор филологических наук, профессор, которые известны в мире. Творческий потенциал семьи Баяна Умирбековной очень высок. Супруг Баяна Умирбековной – А.А.Аубакиров кандидат экономических наук, доцент КазНУ имени аль-Фараби. Он активно работает в области экономической политики. Его перу принадлежит монографии, учебные пособия нового поколения. У ведущего экономиста республики много творческих планов и интересных задумок.

Сын Аскар Аубакиров-Джолдасбеков, кандидат юридических наук. Работает ответственным работником в правоохранительных органах Казахстана и активно занимается научно-исследовательской работой. Он опубликовал много научных трудов. Думаю, таким сыном родители вправе гордиться. Все члены семьи Баяна Умирбековной выбрали стезю служения народу.

В заключении, можно сделать вывод, что научная, педагогическая и общественная деятельность профессора Б.У.Джолдасбековой направлена на укрепление авторитета казахстанской науки на мировой арене. Ее колоссальный труд неоднократно отмечался высокими наградами.

Для всех нас Баян Умирбековна – человек-века, непревзойденный корифей филологической науки. Юбилейка в расцвете своих сил. Ежегодно выходят ее новые монографии, сборники, статьи, тексты докладов на международных и иных конференциях.

Говорят, что с утра до вечера она что – может режет, пишет. У нее нет покоя. Это- залог ее новых творческих свершений на ниве филологии. У нее есть планы на будущее и мы, ее коллеги ждем от нее чего-то нового и неожиданного. Она по-прежнему в расцвете сил, является примером ясной мысли, превосходной логики, отлично держится и как всегда ведет себя человеком высокой культуры.

В день 60-летнего юбилея хочется пожелать ей крепкого здоровья, благополучия, дальнейших творческих успехов и всего наилучшего!

**Раушанбек Абсаттаров,
член-корреспондент НАН РК,
доктор философских наук, профессор**

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТ

Абдыханова Ғ.Т. – М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университетінің аға оқытушысы, педагогика ғылымдарының магистрі, Тараз қ-сы, Қазақстан

Ашинова Ж.Е. – Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы

Абхари А.Ш. – Талал Абу-Газале цифрлық университеті, Иордания, e-mail: abhariaiman@yahoo.com

Әбсаттаров Р.Б. – ҰҒА корреспондент-мүшесі, философия ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан

Жауыншиева Ж.Б. – Абай атындағы Қазақ ұлттық Педагогикалық университеті

Ивлева Е.Н. – әлеуметтік ғылымдар магистрі, Қазақстан халқы ассамблеясы және әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасының аға – оқытушысы, «Әбілқас Сағынов атындағы, Қарағанды техникалық университеті» коммерциялық емес акционерлік қоғамы, Қарағанды қ., Нұрсұлтан Назарбаев даңғ., 56/1. Инженерлік экономика және менеджмент факультеті, Қазақстан халқы Ассамблеясы және әлеуметтік – гуманитарлық пәндер кафедрасы, e-mail: eivleva84@mail.ru

Кантаева Қ.А. – Саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының оқытушысы, Абай атындағы Қазақ ұлттық Педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан, kuralaykantaeva@gmail.com

Қуанышбаева Ж.Ж. – Ph.D, Саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының аға оқытушысы, Абай атындағы Қазақ ұлттық Педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: kuanyshbayeva.kz@gmail.com

Мырзабаева Б.Д. – М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университетінің аға оқытушысы, филология ғылымдарының магистрі, Тараз қ-сы, Қазақстан

Нусупова А.Ж. – М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университетінің доценті, филология ғылымдарының кандидаты

Рау И.А. – философия ғылымдарының докторы, профессор, Бундесфер жетекші кадрлар Академиясы, Гамбург қ., Германия

Самархан Д.Д. – Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы

Хмельницкая О.М. – әлеуметтік ғылымдар магистрі, Қазақстан халқы ассамблеясы және әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасының аға – оқытушысы, «Әбілқас Сағынов атындағы, Қарағанды техникалық университеті» коммерциялық емес акционерлік қоғамы, Қарағанды қ., Нұрсұлтан Назарбаев даңғ., 56/1. Инженерлік экономика және менеджмент факультеті, Қазақстан халқы Ассамблеясы және әлеуметтік – гуманитарлық пәндер кафедрасы, e-mail: olesya_hmelnick@mail.ru

Шорманбаева Д.Г. – философия PhD докторы, Қазақстан халқы ассамблеясы және әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасының меңгерушісі, «Әбілқас Сағынов атындағы, Қарағанды техникалық университеті» коммерциялық емес акционерлік қоғамы, Қарағанды қ., Нұрсұлтан Назарбаев даңғ., 56/1. Инженерлік экономика және менеджмент факультеті, Қазақстан халқы Ассамблеясы және әлеуметтік – гуманитарлық пәндер кафедрасы, e-mail: yasmina-dinara@mail.ru

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Абдыханова Г.Т. – магистр педагогических наук, старший преподаватель Таразского регионального университета имени М.Х. Дулати, г. Тараз, Казахстан

Абсагтаров Р.Б. – член-корреспондент НАН РК, доктор философских наук, профессор, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы, Казахстан

Абхари А.Ш. – Цифровой университет Талала Абу-Газале, Иордания, e-mail: abhariaiman@yahoo.com

Ашинова Ж.Е. – Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Республика Казахстан

Жауыншиева Ж.Б. – Казахский национальный Педагогический университет имени Абая

Ивлева Е.Н. – магистр социальных наук, старший преподаватель кафедры Ассамблеи народа Казахстана и социально – гуманитарных дисциплин, Некоммерческое акционерное общество «Карагандинский технический университет им. Абылкаса Сагинова», г. Караганда, пр. Нурсултана Назарбаева, 56/1. Факультет инженерной экономики и менеджмента, кафедра Ассамблея народа Казахстана и социально – гуманитарных дисциплин, e-mail: eivleva84@mail.ru

Кантаева К.А. – преподаватель кафедры Политологии и социально-философских дисциплин, Казахский национальный Педагогический университет имени Абая, Алматы, Казахстан, kuralaykantaeva@gmail.com

Куанышбаева Ж.Ж. – Ph.D, старший преподаватель кафедры Политологии и социально-философских дисциплин, Казахский национальный Педагогический университет имени Абая, Алматы, Казахстан, e-mail: kuanyshbayeva.kz@gmail.com

Мырзабаева Б.Д. – магистр филологических наук, старший преподаватель Таразского регионального университета имени М.Х. Дулати, г. Тараз, Казахстан

Нусупова А.Ж. – кандидат филологических наук, доцент Таразского регионального университета имени М.Х. Дулати, г. Тараз, Казахстан

Рау И.А. – доктор философских наук, профессор, Академия ведущих кадров Бундесфера, г. Гамбург, Германия

Самархан Д.Д. – Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Республика Казахстан

Хмельницкая О.М. – магистр социальных наук, старший преподаватель кафедры Ассамблеи народа Казахстана и социально – гуманитарных дисциплин, Некоммерческое акционерное общество «Карагандинский технический университет им. Абылкаса Сагинова», г. Караганда, пр. Нурсултана Назарбаева, 56/1. Факультет инженерной экономики и менеджмента, кафедра Ассамблея народа Казахстана и социально – гуманитарных дисциплин, e-mail: olesya_hmelnick@mail.ru

Шорманбаева Д.Г. – доктор PhD философии, Заведующий кафедрой Ассамблея народа Казахстана и социально – гуманитарных дисциплин, Некоммерческое акционерное общество «Карагандинский технический университет им. Абылкаса Сагинова», г. Караганда, пр. Нурсултана Назарбаева, 56/1. Факультет инженерной экономики и менеджмента, кафедра Ассамблея народа Казахстана и социально – гуманитарных дисциплин, e-mail: yasminadinara@mail.ru

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Abdykhanova G. – Master of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer, M.Kh. Dulaty Taraz Regional University Taraz, Kazakhstan

Absattarov R. – Corresponding member of NAS, doctor of philosophical Sciences, Professor, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

Ashinova Zh. – Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Republic of Kazakhstan

Azhari A. – The Talal Abu-Ghazaleh Digital University, Jordan, e-mail: abhariaiman@yahoo.com

Ivleva Y. – master of social Sciences, senior lecturer of the chair of the Assembly of people of Kazakhstan and social and humanitarian disciplines, Non-profit Joint-Stock Company «Karaganda Technical University named after Abylkas Saginov», Karaganda city, 56/1 Nursultan Nazarbayev Ave. Faculty of Engineering Economics and Management, Department of Assembly of People of Kazakhstan and Social and Humanitarian disciplines, e-mail: eivleva84@mail.ru

Khmelnitskaya O. – master of social Sciences, senior lecturer of the chair of the Assembly of people of Kazakhstan and social and humanitarian disciplines, Non-profit Joint-Stock Company «Karaganda Technical University named after Abylkas Saginov», Karaganda city, 56/1 Nursultan Nazarbayev Ave. Faculty of Engineering Economics and Management, Department of Assembly of People of Kazakhstan and Social and Humanitarian disciplines, e-mail: olesya_hmelnick@mail.ru

Kantayeva K. – Lecturer of the department of Politology and socio-philosophical disciplines, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan, kuralaykantaeva@gmail.com

Kuanyshbayeva Zh. – Ph.D, Senior lecturer of the department of Politology and socio-philosophical disciplines, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: kuanyshbayeva.kz@gmail.com

Myrzabayeva B. – Master of Philology, Senior Lecturer, M.Kh. Dulaty Taraz Regional University, Taraz, Kazakhstan

Nusupova A. – candidate of philological sciences, associate professor of M.Kh. Dulaty Taraz Regional University, Taraz, Kazakhstan

Rau I.A. – doctor of philosophy, Professor, Academy of leading personnel of the Bundeswehr, Hamburg, Germany

Samarkhan D.D. – Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Republic of Kazakhstan

Shormanbayeva D. – PhD in philosophy, head of the chair of the Assembly of people of Kazakhstan and social and humanitarian disciplines, Non-profit Joint-Stock Company «Karaganda Technical University named after Abylkas Saginov», Karaganda city, 56/1 Nursultan Nazarbayev Ave. Faculty of Engineering Economics and Management, Department of Assembly of People of Kazakhstan and Social and Humanitarian disciplines, e-mail: yasmina-dinara@mail.ru

Zhauynshiyeva Z. – Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

Мақалаға қойылатын талаптар:

Мақаланың негізгі элементтері:

Мақала мәтіні кіріспеден (өзектілігі, ғылыми маңыздылығы, зерттеу мақсаты), зерттеу әдістемесі, әдеби шолу, әдістер, нәтижелер, талдау және қорытындыдан тұрады;

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі. References.

Мақаланы ресімдеу талаптары:

• Мақаланың басында FTAMP (орыс тілінде МРНТИ; ағылшын тілінде SRSTI) белгілеу қажет. Қаріп: қалың Туралау: сол жақта.

• FTAMP-дан төмен орталықта автордың аты-жөні, дәрежесі, төменде жұмыс орны, мен елі көрсетіледі. Қаріп: *тұрақты, курсив* Туралау: ортасында.

• Тақырып жұмыс орнынан кейін бір бос орынмен бөлінеді. Тақырыптар БАС ӘРІПТЕРМЕН қалың қаріппен басылады. Қаріп: **ҚАЛЫҢ, ҮЛКЕН** Туралау: ортасында

• Тақырып кейін *Аңдатпа* (орыс тілінде *Аннотация*, ағылшын тілінде *Abstract*). Құрылымдық аңдатпада қысқаша мақаланың барлық бөлімдерін анықтау мәтіні болу керек: кіріспе, мақсат, материалдар мен әдістер, нәтижелер мен талқылау, қорытынды. 100-150 сөз. Қаріп: қалыпты Туралау: ені бойынша.

• Аңдатпадан кейін үш тілде кілт сөздер (кемінде 3-5) көрсетіледі. Қаріп: қалыпты Туралау: ені бойынша.

• Мақаланың толық мәтіні журналдың қолданыстағы талаптарына сәйкес рәсімделгеннен кейін. Қаріп: қалыпты Туралау: ені бойынша.

• Мақала мәтінінің соңында *Әдебиеттер (Литература; References)* көрсетіледі. Әдебиеттер мақалаларды ресімдеу негізгі 7.1-2003 «Библиографиялық жазба. Библиографиялық сипаттама. Құрастырудың жалпы талаптары мен ережелері» баспа стандартына сәйкес жасалуы керек. Қаріп: *тұрақты, курсив* Туралау: ені бойынша.

Microsoft Word мәтіндік редакторы, 2007, 2010. Мәтіннің Көлемі аңдатпаны, кілт сөздерді қоспаған 3000 сөзден – 12000 сөзге дейін болу қажет.

Times New Roman компьютерлік жазу кегль 12.

Жиектері: сол жағы, оң жағы – 2 см, жоғарғы және төменгі жағы – 2 см, 1 аралықтан кейін. Әдебиеттер тізімі мәтіннің соңында орналастырылады және жұмыстарды атап өту тәртібіне (толассыз нөмірлеу) сәйкес жасалады. Шетелдік еңбектерге сілтемелер-кемінде 30%, Өзін – өзі бағалау-15% аспайды. Әдебиет ағылшын тіліндегі мақалаларға транслитерацияланады. Мәтіндегі әдебиетке сілтемелер осы жұмыстың әдебиет тізіміндегі нөміріне сәйкес келетін нөмір түрінде «шаршы» жақшада ресімделеді. Дәйексөздерді пайдаланған кезде дереккөз бетін міндетті түрде көрсету қажет, мысалы: [1, 138б.], орысша нұсқасында [1, С.138], ағылшын нұсқасында [1, P.138]. Интернет-дереккөздерді пайдаланған жағдайда дереккөзге сілтемені көрсету міндетті емес.

Суреттер, кестелер, графиктер, диаграммалар нөмірлеуді көрсете отырып, тікелей мәтінде ұсынылады (мысалы, сурет 1., 1-кесте). Суреттер, кестелер, графиктер және диаграммалар саны мақаланың барлық көлемінің 20% -ынан аспауы тиіс (кейбір жағдайларда 30% - ға дейін).

Требования:

Основные элементы статьи:

При оформлении рукописи необходимо придерживаться следующей структуры метаданных, представленных на казахском, русском и английском языках: Название статьи (заголовок); аннотации; ключевые слова; Текст статьи включает: **введение** (актуальность, научная значимость, цель исследования), **методология исследования, обзор научной литературы, методы, результаты, дискуссия и заключение**; Список использованной литературы, References.

Требование к оформлению статьи

- В начале статьи необходимо обозначить **МРНТИ** (на казахском языке FTAMP, на английском языке SRSTI). Шрифт: **полужирный**. Выравнивание: по левому краю

- Над МРНТИ в центре указываются инициалы и фамилия автора, ниже должность по месту работы, учебы, ученая степень и ученое звание, страна. Шрифт: **обычный, курсив** Выравнивание: *по центру*.

- Заголовок отделяется от места работы пробелом. Заголовки печатаются **ПРОПИСНЫМИ БУКВАМИ ЖИРНЫМ ШРИФТОМ**. Шрифт: **ЖИРНЫЙ, ПРОПИСНОЙ** Выравнивание: по центру

- Над заголовком *Аннотация* (на казахском языке *Аңдатпа*, на английском языке *Abstract*). Структурированное Аннотация должно содержать кратко все разделы статьи: введение, цель, материалы и методы, результаты и обсуждение, заключение или выводы. 100-150 слов. Шрифт: **обычный** Выравнивание: по ширине.

- После Аннотации указываются ключевые слова (не менее 3-5) на трех языках. **Ключевые слова:** власть, общество и т.д. Шрифт: **обычный** Выравнивание: по ширине.

- После полный текст статьи оформленный в соответствии с действующими требованиями журнала. Шрифт: **обычный** Выравнивание: по ширине.

- **Литература (Әдебиеттер; References)** указываются в конце текста статьи. Литературы должны быть оформлены согласно базовым издательским стандартом по оформлению статей в соответствии 1-2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления». Шрифт: *обычный, курсив* Выравнивание: по ширине.

Текстовый редактор Microsoft Word, 2007, 2010. Объем от 3000 слов без аннотации и ключевых слов до 12000 слов компьютерной машинописи Times New Roman кегль 12.

Поля: левое, правое – 2 см, верхнее и нижнее – 2 см, через 1 интервал. Список литературы помещается в конце текста и составляется в соответствии с порядком упоминания работ (сквозная нумерация). **Список литературы** должен содержать не менее 5 источников. Ссылки на зарубежные труды – не менее 30%, самоцитирование – не более 15%.

Литература транслитерируется. Ссылки на литературу в тексте оформляются в «квадратные» скобки, в виде номера, соответствующего номеру данной работы в списке литературы. При использовании цитат обязательно указывать страницу источника, например: [1, С.138] в казахском варианте [1, б.138], в английском варианте [1, P.138] в случае использования интернет-источников указывать ссылку на источник.

Рисунки, таблицы, графики, диаграммы представляются непосредственно в тексте с указанием нумерации (Например, Рисунок 1, Таблица 1). Количество рисунков, таблиц, графиков и диаграмм не должно превышать 20% от всего объема статьи (в некоторых случаях до 30%).